

Doktori disszertációk
a Magyar Nemzeti Levéltárból

1.

Rác György

A JÁKI APÁTSÁG ÉS KEGYURAI A KÖZÉPKORBAN

Rácz György
A jáki apátság és kegyurai a középkorban

Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból

1.

Sorozatszerkesztő: Ö. Kovács József és Rácz György

Rácz György

**A jáki apátság és kegyurai
a középkorban**

Budapest, 2022

A megjelenést támogatta:

© Magyar Nemzeti Levéltár, 2022

© Rácz György, 2022

ISSN 2786-3824

ISBN 978-963-631-308-1 (nyomtatott)

ISBN 978-963-631-309-8 (e-könyv)

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár

A kiadásért felel dr. habil. Szabó Csaba főigazgató

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát is

Köszönet a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár (Dénesi Tamás és Boros Zoltán)
és a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (Karlinszky Balázs és Varga Tibor)
munkatársainak a képek közlésének engedélyéért.

A sorozatszerkesztők munkatársa: Kovács Eleonóra

Olvasószerkesztő: Kovács Viktória és Simon Anita

Borítóterv: Nagy Attila

Nyomdai előkészítés: Máté István

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt., Budapest

Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

TARTALOM

Lectori salutem	7
Előszó	11
BEVEZETÉS	
Az apátság kutatásának múltja, források és módszer	13
Az 1332. évi kritikus oklevél	15
A Ják nemzetség és monostoralapításai	25
A nemzetség főága	25
A nemzetség eredete és eredethagyománya	39
A monostorok és birtokaik	51
A jáki apátság és kegyurai a középkor második felében	74
A patronátus intézménye és a patrónusok	74
Ják kegyurai a 14–15. században	82
Ják helye az ország monostorhálózatában	102
Régi kiváltságlevelek és a tűzvész	102
Ják és Pannonhalma	105
A „szent királyok” <i>libertasa</i> : a monostor magisztrátus-joga	117
Egy félreértett oklevél 1249-ből	117
Ják nembeli Zlaudus 1247. évi magisztrátus-ügye	121
A szerzetesrendek tizedjoga	122
A jáki monostor magisztrátus-joga	128
A Ják nemzetség és a jáki apátság – Összegzés és kitekintés	134
FÜGGELÉK	
Források	139
1221<1240	139
1247	143
1332<1383	144
1371	147
Leszármazási táblák	147
Képek	157
Bibliográfia	165

LECTORI SALUTEM!

Az elmúlt évtizedekben élénk szakmai viták folytak arról a kérdésről, hogy a történeti kutatás, illetve a történeti jellegű kiadványok készítése a levéltárosi hivatás részét képezi-e vagy sem. E viták jelentősen hozzájárultak a levéltárosi pályakép tisztulásához, de a leegyszerűsítő „levéltáros vagy történész” kérdés-feltevés idejét múlta. Mára ugyanis egyértelművé vált, hogy a rendezési, selejtezési, segédletkészítési, gyűjtőterületi munka, a kutató- és ügyfélszolgálat ellátása, a különféle adminisztratív feladatok, valamint az irattani, levéltártani kutatások mellett a történeti forráspublikációk, tanulmányok, monográfiák készítése is szerves részét képezi a levéltárosi munkának, létjogosultságát ezért nem lehet elvitatni.

A Magyar Nemzeti Levéltár tudományos tevékenységének alapját a levéltári törvény képezi. Eszerint minden közlevéltár „levéltár- és történettudományi kutatásokat végez a levéltári munka fejlesztése és a levéltári anyag felhasználásának elősegítése céljából, s közzéteszi a kutatás eredményeit, illetve a tudományos munkamegosztás keretében részt vállal az általa őrzött iratanyag publikálásában.” (1995. évi LXVI. törvény, 13. § g.)

A tudományos munka a Magyar Nemzeti Levéltár számára azonban nemcsak a törvény által előírt egyik kötelező alapfeladat, hanem azon túl egy potenciális kitörési lehetőség is. A kutatások és azok eredményeinek publikálása ugyanis nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a levéltárosi munka minél szélesebb körben ismertté váljon, ugyanakkor javuljon a szakma külső megítélése, társadalmi presztízse is. Az Országos Levéltárnak és a megyei tagintézményeknek éppen ezért a rendkívül megnövekedett feladataik mellett is kiemelt stratégiai célként kell kezelniük a történeti forráskutatást és -feltárást, az alapkutatásokon nyugvó tudományos művek elkészítését, publikálását. Ez nemcsak a szakma kultúrpolitikai jelentőségének növelése, hanem a levéltárosok önbecsülése szempontjából is fontos tényező. Hiszen magától adódik a kérdés: ki publikáljon, ha nem az, aki levéltárosként, az iratanyag referenseként talán a legjobban ismeri a forrásokat? Másrészt – amint a korábbi vitákban is többször megfogalmazódott – az a levéltáros, aki nem ambicionálja a személyes kutatást, nem elemez forrást, aki számára az írott dokumentum nem válik „élővé”, az jóval nehezebben birkózik meg az iratok értékelésével, a kutatók részletes és érdemi informálásával.

A Magyar Nemzeti Levéltár 2023-ban több évfordulót is ünnepel. Magyarország legrégebbi közgyűjteménye 300 éves lesz. Az 1723. évi XLV. törvény rendelkezett arról, hogy „...Pozsony városában, s az országlakó urak házában, általános országos levéltárt állítsanak fel...” („... *statum est: ut Universale Ar-*

chivum Regni ... instituat...”). Ugyancsak 2023-ban ünnepeljük Magyarország első levéltári célra épült intézményének a megnyitását. Az Országos Levéltár az egykori klarissza kolostorból 1923-ban költözött át a Bécsi kapu térre. Ugyanettől az évtől jelenik meg a magyar levéltáros szakma rangos periodikája, a Levéltári Közlemények. A száz és háromszáz éves évfordulóhoz képest szerényebb jubileum 2022-ben a Magyar Nemzeti Levéltár tíz évvel korábbi megalapítása. A Magyar Országos Levéltár és a megyei levéltárak sikeres integrációjával 2012-ben létrejött Magyarország legnagyobb közgyűjteménye. A Magyar Nemzeti Levéltár Budapesten 90, a 19 megyében 74 telephelyen további 200 kilométer papíralapú levéltári iratot, és egyre több elektronikus adatot őriz. A „nemzet emlékezetét”, legnagyobb információs adatvagyonát 700 munkatársam kezeli. Közülük több mint 200-an egyetemi végzettséggel, többnyire történelem (és levéltár) szakos diplomával rendelkeznek. 100-nál többen vannak azok, akik doktori fokozatot szereztek történelemtudományból. Egyik egyetemünkön vagy kutatóintézetünkben sem koncentrálódik ekkora szakmai potenciál. A 300, 100 és 10 éves jubileumokra készülve végtelen büszkeséggel tekintünk a nagymúltú intézményünkre, az idők során itt dolgozó levéltárosokra, kezelőkre és kisegítő személyekre, és mindarra a munkára, amit az Országos Levéltárban és a megyei tagintézményekben elődeink elvégeztek. A mi teljesítményünket kortársaink és majd az utódok értékelik, de úgy érezzük, hogy a levéltárak nagyszerű értékmentő és értékteremtő szolgáltatáshoz mi is hozzájárulunk.

Éppen ezért, továbbá évfordulóinkra készülve a Magyar Nemzeti Levéltár elindít egy új kiadványsorozatot. Lehetőséget kínálunk a jelenben és a jövőben is mindazon munkatársainknak, akik doktori értekezéseiket elkészítették vagy ezután elkészítik, és túl lesznek a fokozatszerzésen, hogy kutatásaik eredményét a *Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból* sorozatban publikálják. Az egyes kiadványokat terjedelmi korlátok nélkül, a doktori eljárás során a műhelyviták és a témavezetők, továbbá az opponensek építő javaslatainak be- dolgozásával, egységes formában és szerkezetben fogjuk kiadni. A kötetek megjelennek hagyományos formában, papíralapon is. Eljutnak a könyvtári hálózatba, de hogy minél gyorsabban bekerüljenek a tudományos közegbe, e-könyvként, letölthető pdf formátumban is elérhetőek lesznek a Magyar Nemzeti Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár online felületein.

2022-ben három kiadvánnyal indítjuk el a sorozatot: RÁCZ GYÖRGY (MNL Országos Levéltár) a Debreceni Egyetemen szerzett tudományos fokozatot 2001-ben *A jáki apátság és kegyurai a középkorban* című értekezésével. PÁL ZOLTÁN (MNL Országos Levéltár) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Modernkori Magyar Történelem Doktori Iskolában védte meg

2019-ben a *Társadalomtudomány a diktatúrában. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete (1966–1989)* című munkáját. KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA (MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltár) a Pécsi Egyetemen doktorált 2020-ban *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulata 1860–1946* című dolgozatával.

A három kötet kiváló alapot teremt a sorozat elindításához, és már most szerkesztés, nyomdai előkészítés alatt állnak a 2023-ban megjelenő értekezések. ORDASI ÁGNES (MNL Országos Levéltár) a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolájában 2022-ben készítette el disszertációját, amelyben a dualizmus kori Fiume társadalmi viszonyait és a magyar állami hatalomgyakorlás lehetőségeit dolgozta fel. BEDŐK PÉTER (MNL Országos Levéltár) a PhD-fokozatszerzési eljárás végéhez közeledik a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Az értekezésében a katolikus egyház intézményrendszerén belül megjelenő etnikai konfliktusokat vizsgálja, valamint hasonlítja össze a vilniusi régióban és a Muraközben a második világháború időszakára vonatkozóan. BÁNSZKI HAJNALKA (MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára) szintén a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett tudományos fokozatot 2021-ben a csehszlovák-magyar lakosságcsere nyíregyházi eseményeit összefoglaló értekezésével.

A PhD-fokozatot szerző, tudományos értekezésüket a sorozatban közlő levéltárosok bármelyik MNL tagintézményben dolgozhatnak, így az egész országot, minden megyét képviselnek. Doktori iskoláik is bárhol lehetnek Magyarországon, ahol ilyen szintű képzést kínálnak. Mindez garantálja a sokszínű látásmódot. A doktori témák pedig időben a középkortól a jelenkorig terjednek, és helyhez sem kötöttek. A szerzők előtt nyitva áll a lehetőség, hogy tudományos közleményeikben a magyarországi kérdéseken túl az európai, sőt más földrészek történeti összefüggéseit is feldolgozzák. A sorozatszerkesztők csupán két kritériumot állítanak a majdani doktorjelöltek elé: amennyiben munkáikat a *Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból* sorozatban kívánják megjelentetni, hogy kötődjenek az MNL valamelyik tagintézményéhez, és lehetőleg használják az MNL közel 300 kilométernyi, folyamatosan bővülő iratanyagát.

Most, amikor az új sorozatot egyszerre három könyvvel indítjuk újtjára, gratulálok a szerzőknek, és kívánom a jelenlegi és jövőbeni olvasóknak, hogy minél többen forgassák, használják a köteteket és hasznosítsák a doktori értekezések tudományos eredményeit.

Budapest, 2022. augusztus 20.

Dr. habil. Szabó Csaba
főigazgató

ELŐSZÓ

A most kiadásra kerülő disszertációt 2000-ben állítottam össze, és az azt következő évben védtem meg a Debreceni Egyetemen. A dolgozat könyv formában történő kiadásának fontosságát az opponensek – Engel Pál és Valter Ilona – hangsúlyozták, ám végül mégsem került rá sor, mert az értekezés egyes részletei (részben már a benyújtás előtt,¹ részben azzal párhuzamosan²) megjelentek önálló tanulmány formájában. Amikor 2020-ban a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója, Szabó Csaba a levéltáros munkatársak PhD-értekezéseinek digitális kiadásával új könyvsorozat indítását kezdeményezte, és arra kért, legyen az enyém az első megjelenő kötet – elbizonytalanodtam, vajon érdemes-e egy olyan több mint 20 évvel ezelőtti kéziratot kiadni, amelynek egyes fejezetei szakfolyóiratokban, tanulmánykötetekben már napvilágot láttak, és azóta ezek a cikkek be is épültek a jáki monostor történetének alapvető szakirodalmába.³

Első gondolatom a megjelentetéssel kapcsolatosan az volt, hogy eredeti formájában adom közre az PhD-értekezésemet, és egy új, kiegészítő zárófejezetben összegzem az utóbbi 22 év friss kutatási eredményeit a témában. A kéziratot újraolvasva ugyanis be kellett látnom, hogy a „jáki rejtvény” megfejtéséről lényegét tekintve ma sem tudnék mást írni, mint akkor. Eddig ismeretlen források ugyanis alig kerültek elő, legfeljebb egy-kettő korábban elkerülte a figyelmemet; a szakirodalom pedig csupán néhány új szempontot vetett fel azóta, amelyek azonban nem kényszerítettek az eredeti koncepcióm megváltoztatására. A fő kérdéseket illetően – a nemzetség magyar vagy német eredete, az eredethagyomány keletkezése, a család politikában betöltött szerepe, a templom és a monostor építéstörténete, a kegyuraság öröklődése – ma sem tudunk többet, mint a disszertáció megírása idején, így alapvető eredményeim értékállóan bizonyultak.

Ennyi idő elteltével azonban minden régi szövegen akad csiszolnivaló, időközben megjelentek forráskiadványok, regesztakötetek, kézikönyvek, adattárak, új, többnyire kiegészítő szakirodalmak, amelyek beépítése mindenképpen kívánatos egy friss publikációba, valamint az opponensi véleményekben megfogalmazott kritikák, észrevételek hasznosítására is csak most nyílt igazán lehetőségem.

¹ Rác 1996a; Rác 1997;

² Rác 2000a; Rác 2000b; Rác 2001.

³ Mezey 2001; Takács 2001, 494.; Jékely 2001, 158.; Mentényi – Ivicsics 2002, 333., 334., 343., 344.; Tringli 2003, 821.; Valter 2004, 23.; 69; 73–80.; Szentési 2005, 406.; Zsoldos 2011, 328.; 332; Balázsik 2014.; Szakács 2018, 396.; Szakács 2021, 38., 277–280.

Aktualitásuk miatt különösen fontos megemlíteni az elmúlt évek régészeti kutatásait, amelyek eredményeit mindenképpen hozzá kellett illeszteni az eredeti dolgozat szövegéhez. A jáki kutatásban szempontunkból a 2019-től – a szó szoros értelmében – felszínre került két legfontosabb eredmény az, hogy a Pap Ildikó vezette ásatások során a Szent György-templom belső terében – ahol első alkalommal nyílt lehetőség régészeti feltárást végezni – egy kora Árpád-kori egyházi épület alapfalaira bukkantak, vagyis sikerült megtalálni a Valter Ilona által már megsejtett korábbi templomot. A másik újdonság, hogy a déli toronyaljban – ahol a falképek ábrázolásai alapján a Szent György-templomot alapító Jáki Nagy/Öreg Márton temetkezési helyét sejtettük – feltártak egy kőlapokkal fedett, legkésőbb a templom alapozásánál kialakított téglasírt. A már az egyházi épület használati idejében a sírba eltemetett nagy termetű férfi csontvázát az ásató a templomalapítóéval azonosította.⁴ A monostor előtti és alatti templom felfedezése elsősorban a Szent György titulus vélhető továbbélése miatt készített arra, hogy az eredeti disszertációs szöveget az érintett részeknél átdolgozzam.

A Jákok korai történetét illetően tehát lényegében a 2001-ben megvédett disszertációt veheti kézbe a mai olvasó, a szövegbe csak a legszükségesebb helyeken nyúltam bele, hasznosítva az opponensi véleményekben megfogalmazottakat, időnként javítva, kiegészítve a már publikált tanulmányok és az értekezés szövegét – így e kötettel egy javított, átdolgozott „kiadás” született. Az időközben megjelent forráskiadványokat, kézikönyveket, adattárakat és a friss szakirodalmat beépítettem a jegyzetapparátusba. Összevetve tehát e kötet szövegét a korábbi publikációimmal, kirajzolódik, hogy mit tudtunk hozzátenni az elmúlt években a Jáki nemzetség és a jáki monostor történetének kutatásához.

Doktori értekezésem eredeti formájában két, nagyjából azonos terjedelmű részből állt. Az első a monostoralapító Jáki nemzetséggel, a monostoralapítás felderíthető körülményeivel a későbbi kegyurakkal foglalkozott. Munka közben számos olyan problémára bukkantam akkor, amelyek tisztázására a szakirodalom nem vállalkozott. Egy eddig inkább félreértett oklevél értelmezése kapcsán hosszabb kitérőre is kényszerültem, hogy világosabban láthassuk a monostorok és a káptalanok úgynevezett magisztrátus-jogát. Ez az exkurzus egy 13. századi, de a későbbiekben elfelejtett egyházi jogintézményhez és ezen keresztül a kanonokok magiszter címének eredetéhez vezetett el. A megvédett disszertáció második, nagyobb egysége tehát a jáki monostor magisztrátus-jogának hátterét vizsgálta.

⁴ Tóth – Pap 2021, 43–51.

Nagyon lényeges különbség az eredeti kézirat és a most megjelent könyv között, hogy ez utóbbi nem tartalmazza a disszertációnak ezt a hosszú fejezetét, amely a magyarországi egyháztörténet egy addig ismertetlen részéről szól, mert annak közlése fölöttebb megterhelte volna a kötet terjedelmét. Ez a rész (a hozzá tartozó táblázattal együtt) ugyanis az egész értekezés csaknem felét tette ki, azonban a benne foglaltak csak kutatástörténetileg kapcsolódnak a Jákokhoz, valamint a szöveg teljes egészében megjelent egy önálló tanulmány keretében.⁵ Itt kell megjegyezni, hogy a disszertáció egykori munkahelyi vitáján éppen ez a fejezet váltotta ki a legtöbb kritikát, Solymosi Lászlót sem sikerült meggyőznöm igazamról.⁶ A Mályusz Elemér által felállított koncepció kritikáját a szakirodalom már nagyrészt elfogadta, az azóta eltelt időben megoldási javaslatomat nem cáfolták, új magyarázatot, használható alternatívát a magisztrátusi jog mibenlétére vonatkozóan ez idáig nem adott senki.⁷ (Legfeljebb nem vettek róla tudomást.)⁸ A kérdéskörrel kapcsolatos adatokat azóta is gyűjtöm, külföldi párhuzamait is kutatom, terveim szerint a magiszter-kérdésről továbbgondolt véleményemet egy önálló tanulmányban fogom kidolgozni – így jelen kötetből nyugodt szívvel hagytam ki az eredeti értekezésemnek ezt a részét.

Végezetül, a könyv kiadásával szeretnék hozzájárulni a jáki monostor új lendületet kapott kutatásához, hiszen 2018-tól megvalósult a templombelső régészeti feltárása, hamarosan befejeződik a belső tér felújítása, helyreállítják a teljes külső homlokzatot. A friss régészeti kutatások eddigi eredményei rengeteg újdonságot hoztak a felszínre, amelyek alapján az építés és monostortörténet szempontjából számos kérdést újra kell gondolni. A 2000-ben készített dolgozatomat azért alakítottam tehát ilyen formában naprakésszé, hogy segítse és ösztönözze a további, immár folyamatban lévő kutatásokat, és az elmúlt bő 20 esztendő friss ismereteinek összegyűjtésével a munka egy újabb lépcsőfokot jelentsen e kiemelkedően fontos nemzeti és egyházi értékünk történetének összegzésében.

⁵ Rác 2000b.

⁶ Témavezetői bírálatában kifejtette, hogy „hipotetikus válasza, hogy a magistratus azonos a kápolna- és oltárigazgatói intézménnyel, és a székesegyházi oltárigazgatóságot, illetve a vidéki oltár vagy kápolnaigazgatóságot kormányzó kanonok magister címétől kapta a magistratus a nevét, nem tűnik igazolhatónak. Továbbra sem tisztázott a főesperes és a magistratus viszonya”.

⁷ C. Tóth 2017, 22. összefoglalta az ezzel kapcsolatos álláspontokat.

⁸ Érszegi 2010, 100–102. lényegében az én magisztrátus-koncepcióm bírálata úgy, hogy nem hivatkozik a vonatkozó szakirodalomra (Rác 1997 és Rác 2000), hanem visszatér egy korábbi magyarázatkísérletre („lelkészi felügyeletet ellátó egyházi felsőbbség”), és Hóman Bálintra hivatkozva véli megoldhatónak a problémát.

BEVEZETÉS

Az apátság kutatásának múltja, források és módszer

A jáki templom a magyarországi román kori építészet legismertebb alkotásaként korán felkeltette a szakemberek érdeklődését, így a művészettörténeti irodalomnak állandó témája a 19. századtól napjainkig.⁹ A jáki műemlékegyüttes régészeti és művészettörténeti kutatása, helyreállítása több évtizede folyamatban van. Valter Ilona, Mezey Alice és Szentesi Edit első eredményei¹⁰ rádöbbsentettek arra, hogy a „jáki rejtvény” – a monostor építéstörténete – megoldásához nélkülözhetetlen az összes rá vonatkozó és vonatkoztatható írott forrás értelmezése és kritikája, hogy azok az építéstörténethez szilárd alapként szolgáljanak. Bizonyos ugyanis, hogy Jákon a nemzetség majd minden ágának volt részbirtoka, a 10 km-rel odébb levő pornói monostor sorsát pedig nem lehet elválasztani Jáktól. Sőt a jákfai – 13. századi forrásokban szintén monostorként említett – Szent Mihály-templom története is szorosan kötődött a Szent Györgynek szentelt jáki monostorhoz. A középkori Magyarországon az egyház általában azé volt, akinek a földjén épült, a birtok tartozékának tekintették. A Ják nemzetség különböző ágainak tulajdonában lévő egyházak egymáshoz való viszonya (kronológiai és jogi tekintetben) értelmezheti a funkciójukat, feladataikat, valamint adalékul szolgálhat az építéstörténethez is. Ez egyben azt is jelenti, hogy jelenlegi forrásadottságainkat kihasználva az egész Ják nemzetség genealógiai és birtokviszonyait is tisztázni kell.

A templom kiemelkedő művészeti értékei ellenére, bár okleveles anyaga valóban szerény, mégsem kellőképpen feltárt, gondozott és kiaknázott, ami különösen indokoltá teszi a kérdés alapos vizsgálatát. Az apátságra vonatkozó írott források legnagyobb részét Széchényi Miklós a 19-20. század fordulóján – a korszak forráskutatásának szintjén – már összegyűjtötte és

⁹ A jáki épületegyüttesre vonatkozó irodalom összeállítása, amelyből kiténik a Jákra vonatkozó szakirodalom bősége: Szentesi – Ujvári 1999, 561–574. – Az azóta megjelent művekről lásd Szakács 2021, 280–281.

¹⁰ Első kutatási beszámolójuk: Mezey – Szentesi 1991, majd ennek átdolgozott változata: Mezey – Szentesi 1992, Valter 1994. 1999-ben megjelent összefoglalásuk (Mezey – Szentesi 1999, 3–34.) eredetileg 1996-ban, jegyzetek nélküli, a jáki apostolszobrok kiállítási katalógusához szánt rövid összegzésnek készült, és a dolgozat megírása előtt a szerzőkkel bizonyos kérdésekben gondolatot cseréltünk. Segítségül akkori ismereteim alapján papírra vetett „előzetes és vázlatos megjegyzéseim”-et (Uo. 28. és 29. jegyzet) rendelkezésükre bocsátottam.

monográfiájában magas szakmai színvonalon értelmezte is.¹¹ Némileg bővítve – de a források körét lényegében Széchényit követve – foglalta össze az „elenyészett” apátság történetét Sörös Pongrác.¹² Az adatok szűkössége, ezek forráskritikai problémái, ellentmondásai, értelmezési nehézségei miatt a monostor késő középkori történetéről szinte alig lehetett valamit tudni. A forrásszegénység azzal magyarázható, hogy a monostor nem volt jelentős egyházi intézmény és kevés birtokállománnyal rendelkezett. Így, amikor Bogyay Tamás több mint száz oldalas kötetet szentelt a két jáki templom (a Szent György-monostor-templom és a mellette levő Szent Jakab-rotunda, plébániatemplom) művészettörténeti ismertetésének, az apátság középkori történetét egy oldalon össze tudta foglalni, megállapítva, hogy a „középkor folyamán a templomnak és a kolostornak nem voltak különösebb viszontagságai”.¹³

Ják elhanyagolása a történészek részéről nem egyedülálló eset. A bencés monostorok történeti kutatása a 20. század eleji monumentális vállalkozás, a Pannonhalmi Rendtörténet kötetei után alig fejlődött tovább. Sörös Pongrác említett monográfiája az elenyészett apátságokról a maga idejében egy korszerű összefoglaló munka volt. Bámulatos mennyiségű forrást gyűjtött össze egy-egy monostort illetően, de az adatok hiányossága miatt többnyire csak a királyi alapítású egyházaknál lehetett teljes monostortörténetet megrajzolni. Az elmúlt évtizedekben elsősorban a régészet tekintette kiemelt kutatási témának az apátságok feltárását, viszont a kutatással csak ritkán járt együtt az írott források alapos újraértékelése, (szöveg)kritikai felülvizsgálata. Így most, a 2020-as években is, főként a világi kegyuraság alatt volt bencés monostorokkal kapcsolatos jónéhány jelenségről még mindig csak felületes ismereteink vannak. Más szerzetesrendeknél közben nagyot lépett előre a kutatás a források összegyűjtése terén, szintén a régészeti és művészettörténeti vizsgálódások ösztönző hatására. A középkori bencés apátságok, de általában a nemzetségi monostorok mint egyházi és társadalmi intézmények megismerésében csak úgy tudunk a továbbiakban előrelépni, ha egy leendő új monasterológiához megfelelő alap kutatások készülnek. Egy-egy konkrét intézmény vizsgálata, a rá vonatkozó elszórt adatok összegyűjtése és aprólékos feldolgozása kell, hogy megelőzzön vagy kísérjen minden régészeti és művészettörténeti vizsgálódást, mert ennek hiányában

¹¹ Széchényi 1901. – A könyvet újra kiadták reprintben, de Érszegi Géza bevezető tanulmányában a kérdéssel kapcsolatban megjelent tanulmányaim eredményeit figyelmen kívül hagyta: Széchényi 2006.

¹² PRT XII/B. 221–230.

¹³ Bogyay 1944, 8.

csak félmegoldások szülehetnek. A monostorokra vonatkozó okleveles anyag teljes feldolgozása – amely szükségképpen együtt jár genealógiai és birtoktörténeti összefüggések feltárásával is – módosíthatja a társadalom, az egyházi és világi intézményrendszer e részéről alkotott képünket. Az utóbbi évtizedekben a régészet és művészettörténet jóvoltából fellendülő monostorkutatások csak így tudnak szervesen beépülni a történettudományba.¹⁴

Értekezésemben a régészeti kutatással párhuzamosan – mintegy azt is segítendő – a monostorra vonatkozó írott anyag lehető legteljesebb összegyűjtésére és feldolgozására vállalkoztam, hogy a dolgozat megfelelő alapul szolgálhasson egy későbbi Ják-monográfia számára. Az eddigi szakirodalom áttekintésekor kitűnt, hogy a jáki monostornak rendkívül csekély az ismert forrásanyaga, ezért a bővítés reményében átnéztem a Ják nemből eredő családok (Nicki, Szelestei), illetőleg a monostort megöröklő Erdődy család levéltárát, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára középkori gyűjteményének (DL-DF) más egységeit, ahol várható volt kapcsolódó témájú anyag felbukkanása. Ezekben Ják falura bőséges, de a monostorra sajnos csak néhány közvetett adatot sikerült találnom, ám ezekkel is bővíteni tudjuk az apátságra vonatkozó írott források számát. Kutatósomhoz az anyaggyűjtést és forrásfeltárást a témát eredetileg egy tágabb kontextusba helyezve kezdtem el. Egy Árpád-kori eredetű úri nemzetség, és a belőle származó családok történetének a lehető legaprólékosabb társadalomtörténeti szempontú feldolgozását szeretném elkészíteni a középkor végéig. Ják erre kiválóan alkalmas, mert egy konkrét *nemzetség* (és az abból kinövő atyafiságok), egy (pontosabban Jákfával kettő) *falu* és egy *monostor* intézményének is nevet adott. A Jákok példáján keresztül szeretném körüljárni a korai nemzetségek és a késő középkori atyafiságok kapcsolatát, társadalomban betöltött szerepét, helyét, a nemesi társadalmat irányító szabályok (a birtokjog, ősiség, leánynegyed, házassági szokások, familiaritás) egyházi intézményekkel való kapcsolatrendszerét és településtörténeti összefüggéseit. Tehát *egy* nemzetség részletes vizsgálatán keresztül szeretném ellenőrizni társadalomtörténet-írásunk alapvető megállapításait, így eljutva az általánosítható társadalomtörténeti eredményekig.

Jelen kötet e több évet igénybe vevő kutatómunkám első eredménye, a jáki monostorra vonatkozó okleveles anyag kritikája. A Ják nemzetségre

¹⁴ A monostorok kutatásának helyzetét régészeti szempontból röviden összefoglalja: Mezősiné 1993, 11–15.; Művészettörténeti szempontból: Marosi 1996, 131–142.; Tóth S. 2001; Marosi 2001.

vonatkozó források legnagyobb részét közölte a Burgenlandi Oklevéltár,¹⁵ ennek első kötete azonban (az 1950-es évek forráskutatási nehézségei miatt) az okleveleket gyakran a régi forráskiadványok alapján közli újra. Ezeket az utánközléseket ellenőrizni és javítani kellett az eredetiek alapján, ezért a Jákokra vonatkozó források esetében elsősorban a levéltári jelzetre hivatkozom. Az eddig ismeretlen oklevelek feltárásával és a régi adatok újraértelmezésével valamelyest eloszlatható az a homály, amely az apátság középkori történetét borítja. Egy-egy oklevélszöveg egészét az adott történelmi viszonyok közé helyeztem, az egyes adatok egyház- és társadalomtörténeti szempontú értékelésével. E módszer használatának eredményeképpen az értekezés elsősorban forráscentrikus és nem összefoglaló jellegű.

¹⁵ Urk. Burg.

Az 1332. évi kritikus oklevél

Mivel a monostor középkori történetének minden kritikus kérdését érinti az 1383-ban átírt, 1332-ből való királyi oklevél, a dolgozat gerincét leginkább ennek az oklevélnek a kritikája adja, és a különböző fejezetek egyes állításait igyekszik ellenőrizni. A szakirodalom egy újkori másolat alapján eddig általában hamisnak tartotta, de a meglévő eredetit senki nem vetette még vizsgálat alá. Célszerű tehát alaposan megismerkednünk magával a forrással.

1332. május 11-én a visegrádi királyi palotában I. Károly király előtt megjelent Jeromos *frater*, a jáki Szent György-monostor apátja, és elmondta a királynak, hogy a monostort az alapításkor elődei, Magyarország szent királyai oly nagy jövedelmekkel, szabadságokkal, kiváltságokkal és birtokadományokkal látták el, hogy abban ötven szerzetes evilági javak és élelmek hiánya nélkül kényelmesen élhetett Isten szolgálatának. Miként erről a királynak több híve is tanúskodott, a legbiztosabban tájékoztatva őt, sőt arról is, hogy a monostornak ezekről érvényes kiváltságlevelei voltak. De a király elleni hűtlenek hatalmaskodása és támadása következtében a monostor teljesen leégett, és az oklevelek is a tűz martalékává lettek. Emiatt a monostor szabadságait és birtokait elidegenítették, amiért alázatosan kérte a királyt, hogy Szent György iránti tiszteletből siessen a monostor segítségére. A király pedig, mivel őt az anyaszentegyház a dajka szolgálatával és az anya kegyességével gyermekkorától védve támogatta fáradtsággal és költséggel, kiragadva az ellenség torkából Magyarország kormányára emelte, viszonzásképpen azt szeretné, hogy mostantól a monostor ismét föl tudjon emelkedni az oly nagy félelmekből és szűkölködésekből. Ezért a birtokokat, amelyeket a monostor a jelenig tudvalevőleg birtokolt, vagy a jövőben a király által történt visszaállítással birtokolni fog, az emberek közül senki, se a kegyúri jog címén, se az uralom más címén, részben vagy egészben, jövedelmekben vagy szolgálatokban ne tulajdoníthassa magának semmi módon, és magát ne vezettethesse be azokba, hacsak a monostor apátja a monostor érdekében ezekről nem rendelkezik. A király ezért megparancsolta a nádornak, az országbírónak, az összes ispánoknak, várnagyoknak és az ország bármilyen bíráinak, hogy a monostor apátja ellen sem a jelenben, sem a jövőben a monostor birtokainak bármilyen ügyében, azokkal szemben, akik magukat a monostor kegyurainak állítják, ne merjenek ítéletet hozni. Az erről kiállított oklevelet megpecsételték és átadták az apátnak.¹⁶

¹⁶ Az oklevél Mária királynő 1383. febr. 19-én kelt átírásában maradt fenn: HU-MNL-OL-DF 262093. – (HU-PBFÉ-Erdődy); mindkét oklevél szövege a Függelékben megtalálható, ezért a következőkben külön nem hivatkozom rájuk.

A fenti, oklevélben megőrzött „jelenet” azért különös, mert hét évvel korábban (1325) a kancellária a király nevében kiállított, illetőleg átírt egy másik oklevelet is a jáki monostor ügyében, amely egy vizsgálatról szólt. Akkor azonban nem az apát, hanem Ják nembeli Sitkei Lőrinc fia Kopasz kérésére a király megparancsolta a vasvári káptalannak, hogy tanúbizonyossága mellett a királyi ember tudakolja meg, hogy vajon a jáki és pornói monostorok kegyuraság címén valóban megilletik-e jog szerint Kopaszt, atyafiait és egész rokonságát, ahogyan ezt ő állítja. A káptalan hamar teljesítette a feladatot, egy héttel később, 1325. május 25-én kiállított oklevelében jelentette a királynak, hogy a királyi ember és a kiküldött kanonok beszámolója szerint megtudták a jáki és pornói apátoktól, a környékbeli nemesektől és nem nemesektől, hogy a jáki Szent György-monostort Ják nembeli Nagy (*Magnus*) Márton comes építette (*edificasset*), a pornóit pedig Ják nembeli Csépán bán emelte (*construxisset*), ezért Ják nembeli Kopaszt, atyafiait a kegyuraság jogosan megilleti.¹⁷ Ennek az 1325-ös jelentésnek fönmaradt az eredetije is, és hitelességéhez még a gyanú árnyéka sem férközhet. A néhány év különbséggel kiadott két oklevél első olvasásra ellentmond egymásnak. Ki alapította hát a jáki monostort: a „szent királyok” vagy Márton ispán? Melyik oklevél mond igazat és melyik valótlant?

Az 1332-es oklevél felfedezője és első kiadója, az apátság történetének századeleji monográfusa, gróf Széchényi Miklós az alapításról szóló addigi véleményeket (Czinár-Fuxhoffer, Fejér, Rupp) áttekintve és összevetve azokat az 1325-ből való, kétségtelen hitelű forrással, úgy foglalt állást, hogy bár az alapítás a Ják nemzetséghez köthető, a „szent királyok” a monostort az alapítás idején nagy adományokban és szabadságokban részesítették.¹⁸ Azt a kronológiai ellentmondást azonban nem vette észre, hogy a 13. század első felében működő alapító Márton ispán korában kik is voltak azok a bizonyos „szent királyok”. Széchényi könyvének ismertetője, Pór Antal már felfigyelt oklevelünk azon állításának furcsaságára, hogy az alapítás idején Jákot a „szent királyok” dotálták, magyarázatkísérlete azonban nem túl meggyőzőre sikeredett. Szerinte ugyanis nem kell feltétlenül Szent Istvánra vagy Szent Lászlóra gondolnunk, mert a szent királyokra való hivatkozás „olyan szólásmód, mellyel azon időben a királyok elődeiket rendszeren megisztelték”.¹⁹ Pór szerint konkrétan IV. Bélát kell értenünk a szent

¹⁷ HU-MNL-OL-DL 2300. – Közlése: Zala I. 181. – 1327-es átírása: HU-MNL-OL-HU-MNL-OL-DF 209124. – HU-MNL-GYMSMLS 4623, Niczky cs. lt. 22 – Urk. Burg. III. 242-243. (444. sz.) – Regeszta: AOkI. XI. 184.

¹⁸ Széchényi 1901, 8–9.

¹⁹ Pór Antal ismertetése Széchényi könyvéről: Pór 1901.

királyok alatt, mivel ugyanis az eredeti, kezdetleges épületeket a tatárok elpusztították, csak ezt követően gondolhatott az „apátúr Isten méltóbb háza emelésére”.²⁰ Ezzel szemben leszögezhetjük, hogy a szent királyok alatt a korabeli források egyértelműen I. István és I. László királyokat értik,²¹ és ha Károly nem róluk, hanem más királyelődeiről beszél (például IV. Béla stb.), azt sohasem nevezi szent királyoknak.²² Nem beszélve arról, hogy IV. Béla nem nagyon jöhet szóba adományozóként, mert a jelek szerint a Jákokat éppenséggel nem halmozta el tisztségekkel és adományokkal, sőt – mint látni fogjuk – birtokokat vett el tőlük. Nincs okunk konkrét személy konkrét adományára gondolnunk. A „szent királyok” szóhasználat mellett azonban az oklevél egyéb tartalmi vonatkozásai is elgondolkoztatóak. Különösen, hogy a „szent királyok” szabadságokkal és kiváltságokkal látták el a monostort, és az erről szóló oklevelek elégték. Nem kevésbé meghökkentő az az állítás, miszerint a monostort ötven szerzetesre szabták. A monostort szabadságokkal és kiváltságokkal ellátó „szent királyok” szereplése az oklevélben semmiképpen sem egyeztethető össze a valósággal, így valóban minden okunk megvan arra, hogy hamisításra gondoljunk.

²⁰ Uo. 831.

²¹ Például a zágrábi káptalan tizedügyében az uralkodó úgy foglalt állást, hogy mivel a hajdani szent királyok, elődei és az ország prelatusai úgy rendelkeztek [...] (*olim sancti reges et progenitores nostri et prelati venarabiles regni Hungarie sancte et provide statuerunt*) (1317: AOkl. V. 471. – HU-MNL-OL-DF 283555.). – A magyar főpapok a pápának 1338-ban írt, király elleni panaszlevelükben is előkerülnek a szent királyok. Károly az országot megfosztotta az összes szabadságtól és szokástól, amikkel Szent István, Szent László és más királyok megajándékozták (*omnibus libertatibus et consuetudinibus, quibus regnum et regnicole, nobiles et populares per sanctissimos Stephanum, Ladislaum et alios felicitis recordacionis eiusdem regni reges et patronos donati fuerant*), továbbá az ország szent királyainak rendelkezése szerint a főpapoknak kell tanácsaikkal az országot és a királyt vezetniük (*ex antiqua institutione sanctorum regum regni Ungarie* [...]). Fraknoi, Oklevéltár 1–4. – AOkl. XXII. 458.

²² Károly 1326-os privilégiuma szerint az erdélyi püspökség a kolosi, désaknai stb. tizedeit *ratione donationum sanctorum regum progenitorum et antecessorum nostrorum* bírta (Fejér VIII/3. 92. – AOkl. X. 246. a regeszta nem említi a szent királyokat). – 1326-ban az egri püspökség számára erősít meg IV. Béla oklevelét: *Belae, olim illustris regis Hungariae, aui nostri charissimi, beate memorie* (Fejér VIII/3. 77.) – *Bele, olim inclityi regis Hungarie, predecessoris et avi nostri charissimi, felicissime recordationis, confirmans privilegium sanctissimi regis Stephani, similiter praedecessoris nostri, piae memorie* (Fejér VIII/3. 462. – AOkl. XIV. 138.) – A szent királyokra való hivatkozás annyiban tekinthető általánosnak, amennyiben egy aktuális jogállapot, kiváltság régiségét kívánták hangsúlyozni. A különböző társadalmi rétegek előszeretettel Szent Istvánra vezették vissza kiváltságaikat, státusukat. 1320-ban a beregszászi hospesek a „szent királyoktól” nyert szabadságaikra hivatkoznak, pontosabban panaszkodnak a királynak, aki a „szent elődeitől nyert szabadságuk ellenére” helyezte közibük beregi offiálisait. AOkl. V. 774. (Vö. Györffy 1963–1998, I. 532.) – Az országbíró 1330-ban a királyi iniciatíváról így ír: a királyi gondoskodás a szent királyok ideje óta *condicionarius* jogcímen hozzákapcsolt királyi és királynéi jogokat korábbi állapotukba akarja visszahelyezni. (AOkl. XIX. 273.), hasonló környezetben: AOkl. XIX. 439.; 552.

Az oklevél Karácsonyi János által kiállított bizonyítványában indokként mégsem ez szerepel. Miután Széchényi könyvének 1901-es megjelenése után megismerte az 1332-es oklevelet (és az ezt átíró Máriáét), azokat hamisnak találta, és „A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig” című gyűjteményéhez hat évvel később írt „Pótlások”-ban 184/a és 200/d sorszám alatt idézte.²³ Indoklasként az szerepel, hogy a szöveg a 17. század nyelvezetével íródott, és az átíró oklevél (a 17. századi átírás szerint) 1388-ban kelt, valamint a kibocsátó Mária királynő a már 1387-ben meggyilkolt édesanyja beleegyezésére hivatkozik – így tehát maga az átíró oklevél is hamis. Ezt a megállapítást az apátság templomának történetével foglalkozók át is vették.²⁴ Imtraut Lindeck-Pozza a Burgenlandi Oklevéltár szerkesztője az akkor a Vas megyei levéltár által őrzött Erdődy-levéltárban megtalálta a Károly oklevelét átíró Mária királynő oklevelének 1383-as (!) eredetijét, és a IV. kötetben közölte az abban átírt 1332. évi Károly-félét.²⁵ Mivel legalább az átíró oklevél eredetije megvan, és ez nem támasztja alá Karácsonyi érveit, azaz nem tekinthetjük *valamennyit* újkori hamisítványnak, a kérdéses okleveleket kritikai nagyító alá kell tennünk, hogy megtudhassuk, mennyi információ hasznosítható belőle a jáki monostor történetéhez s általa a magyarországi bencés rend középkori történetéhez.

Kiindulásként célszerű megvizsgálni, hogy az átíró oklevél formai és tartalmi szempontból kifogástalannak tekinthető-e, valamint nem keltenek-e bizalmatlanságot az átírás körülményei. Az oklevél 1383. február 19-én kelt Mária királynő nevében, aki – összegezve az átírandó oklevél tartalmát – elmondja: a jáki Szent György-monostor apátja, Mihály *frater* megjelent előtte, és bemutatta nagyapjának, Károly királynak 1332. május 11-én kelt pápens oklevelét a király által a monostornak adott előjogokról, miszerint a birtokokat, amelyeket a monostor eddig tudvalevőleg birtokolt, vagy a jövőben birtokolni fog Károly visszahelyezése folytán, senki se tulajdoníthassa semmi módon magának, se a kegyúri jogból kifolyólag, se a birtoklás más jogcímén, részben vagy egészében, jövedelmekre vagy szolgálatokra

²³ Karácsonyi János csak Széchényi kiadásában ismerte az oklevelet. Mivel az 1332. évi oklevél eredetije nem maradt fenn, csak Mária királynőtől származó átírása, amely ráadásul csak egy 17. századi átíratban állt a kiadó rendelkezésére, az újkori másolat hibájának tulajdonítható, hogy mindkét oklevél dátuma Széchényi kiadásában hibás. Károlyé Széchényi közlése szerint 1331. ápr. 27., míg Máriáé 1388. febr. 27. (1332. máj. 11., illetve 1383. febr. 19. helyett). Karácsonyi 1988, 44. és 50.

²⁴ Így Sörös Pongrác: PRT XII/B 221; Bogyay 1944, 9. és az őt követő összegzések.

²⁵ Urk. Burg. IV. 115–116. (201. sz.) Nem tudván Széchényi kiadásáról, kiadatlanként tünteti fel, és Karácsonyi megjegyzéseire sem utal. Az oklevélre a forráskiadvány ismertetője, Solymosi 1987b, 736. is felhívta már a figyelmet.

nézve, és ezeket ne is iktathassa magának. Kérte a királynőt, hogy páten-
sében ezt szóról szóra írja át, az előjogokat pedig újítsa és erősítse meg. A
királynő teljesítette a kérést anyjának, Erzsébet királynénak a beleegyezé-
sével és tetszésével, és a prelátusok és bárók támogató tanácsa alapján.

Ellenőrzésül az oklevelet összehasonlítottam a királynő nevében kelt
1382. december 2. és 1383. március 5. közötti időszakban kiadott összes ere-
detiben ránk maradt oklevelével (30 db). A vizsgálatból az derül, hogy a
kérdéses oklevél írása semmiben nem tér el a többitől. A pergamen hátlap-
jára nyomott nagypecsét letöredezett, de darabkájából és méretéből való-
diságára következtethetünk.²⁶ Február 15-én és 20-án is Budáról keltezi a
kancellária a nagypecséttel hitelesített kiadványokat.²⁷ Hasonló típusú, ki-
váltóságokat tartalmazó, de nem függőpecsétes oklevelei ugyanazokat a
szerkezeti elemeket, formulákat tartalmazzák az *intitulatióban*, *inscriptió*-
ban, narrációban.²⁸ Mária királynő átíró oklevele tehát minden kétséget ki-
záróan valódi és hiteles.

Mielőtt a benne átírt Károly-féle oklevélre térnénk, meg kell jegyeznem,
hogy a kancelláriát épp ezidőtájt foglalkoztatta a század egyik legnagyobb
szabású oklevél-hamisítási botránya. A királynő 1383. január 24-én rendelte
el, hogy a kolozsmonostori apát, Ottó György nyolcadára minden további
halogatás nélkül mutassa be eredeti okleveleit egy birtokperben, mert látni
akarja azokat. A kancellária ekkor már tisztán láthatta Ottó apát és István
deák oklevél-hamisítási ügyeit, amelyek hamarosan az elkövetők halálos
ítéletével zárultak.²⁹ Az ügyről sokan tudhattak, a rendtársak különösen,
így nem lett volna szerencsés lépés éppen ekkoriban átíratni egy hamis ok-
levelet a királynői kancelláriával. Az átírás körülményei nemhogy nem
gyanúsak, hanem éppen ellenkezőleg, az 1332-es oklevél hitelét erősítik.

Károly király saját oklevelének pecsétjéről nem mond semmit, ellenben
az átíró oklevél említi, hogy pápens volt. Ez így a természetes, mert a pá-
tenslevelek általában nem szoktak megemlékezni a pecsételésről,³⁰ így az
oklevél eme formája tökéletesen illik a korba: „1330 augusztus 8-ika után

²⁶ Mária királynő nagypecsétjére: Marosi – Tóth – Varga 1982, 150–151. A királyi pecsétek
használatára és a kancelláriai irodákra: Kumorovitz 1937 és Gerics 1966, 287–307.

²⁷ HU-MNL-OL-DL 4182. és HU-MNL-OL-DL 6987.

²⁸ Sztereotip formula, hogy miután apja, Lajos király fiúörökös nélkül halt meg, ő nyerte el
örökség jogán Magyarország koronáját és trónját. Hasonlóan szerepel anyja beleegyezése
és a bárók consensusa. Vö. HU-MNL-OL-DF 254808., HU-MNL-OL-DL 42247., HU-MNL-
OL-DL 6987., HU-MNL-OL-DF 209916. stb.

²⁹ HU-MNL-OL-DL 28757. Jakó 1984, 136–137.

³⁰ Gárdonyi 1907, 36.

több mint két esztendőn át egyáltalán nem találunk függőpecsétetes királyi oklevelet, hanem minden ügyet pátens formában intéz el a királyi kancellária”.³¹ Gárdonyi megfigyeléseit csak megerősíteni lehet Károly ekkoriban kelt okleveleinek a Máriáéhoz hasonló szempontú vizsgálatával. A király tartózkodási helye sem okoz gondot, ekkoriban Visegrádon volt.³² Formailag tehát Károly oklevele ellen sem emelhető kifogás.

Ezek után ellenőrizzük az oklevél tartalmi állításait is, kezdve a legfontosabbal, miszerint az apátságot a szent királyok alapították és dotálták. Az alapítás körülményeinek tisztázása érdekében vegyük először szemügyre magát az 1325-ös oklevélben említett Ják nemzetséget.

³¹ Gárdonyi 1907, 44.

³² Vö. Károly 1332. máj. 10 és 22. közötti négy eredeti oklevelét: HU-MNL-OL-DL 40613., 2723., 2724., 58469. – I. Károly modern itineráriuma: Spekner 2015, 163.

A Ják nemzetség és monostoralapításai

A nemzetség főága

Bárhogy döntsünk is az alábbiakban a nemzetség eredetét illetően, abban nem kételkedhetünk, hogy amikor a 13. század elején megsokasodó okleveles forrásokban a *generatio* fölbukkan, már régi múltra tekintett vissza a birtokos társadalom előkelő részeként. Az ekkortól felbukkanó személyeket úgynevezett nemzetségi ágakba tudjuk csak összefűzni, a nemzetségen belüli szűkebb és tágabb rokonsági csoportok egymáshoz való viszonyát már nem lehet pontosan rekonstruálni. Karácsonyi János három főágra osztotta a nemzetséget, ami ma is helyesnek bizonyul. Közös nemzetségi birtokaik nagy részét a három főág ősei a jelek szerint a 12. században felosztották, és egyedül Ják maradt közös birtok. Az ágak között óriási vagyoni és presztízsbeli különbség volt. A Pornó- és Jákmonostori főág felfelé ívelő pályája Jákról indulhatott ki, a Pinka mentén elhelyezkedő birtokegyüttese nagyrészt ági szerzeménynek bizonyul, csakúgy, mint a későbbi Szentgyörgyi grófok Pozsony megyei névadó birtoka, amelynek Csépán bán volt az első ismert birtokosa (1209). A főághoz rokonsági fokban közelebb álló Rába jobbparti ág Sitke környékén, míg a Rába balparti ág Jákfa környékén birtokolt. Míg utóbbi tagjait a királyi hatalom is „csak” királyi szerviensek tekintette a 13. század elején, addig a Pornó- és Jákmonostori ágból származókat egyértelműen az arisztokrácia soraiba tartozónak számították. Karácsonyi nagy műve óta a Ják nemzetségről valamivel többet tudunk. Kiderült, hogy tagjai nemcsak Vas megyében laktak, hanem Zalában és Veszprémben is, valamint az ország más részein, Temes Bodrog és Csanád, valamint Valkó megyében is birtokoltak.³³ A nemzetség tehát nagyobb és szerteágazóbb, mint eddig tudott volt.

Karácsonyi János egy 1259-es oklevélre³⁴ hivatkozva állította fel a főág nemzedékrendi tábláját, miszerint Mike és Jován testvérek vol-

³³ A zalai és valkói birtokokat lásd alább. A bodrogi, csanádi és temesi javaikról a nemzetség Rába jobb parti ágához tartozó Sitkei és Gétyei családok őseinek 1211-es osztálya szól. A fehérvári káptalan előtt *Chama* és Lőrinc testvérek, valamint Pál és Benqua nevű rokonaik megosztották birtokaikon, *quod predia que vocantur Iyak cum terra Kevr[us], quod [est] in [...]tea parte Baba, et [...]sithka cum terra Bayth de parrochia Castri Ferrei; Tukurch et Harumfa de Budrug; Kaal, Luev et Pochvr de parrochia Tymisiensi Choma-nak és Lőrincnek, míg Paulo et Benque jutott Loev de parrochia Suproniensi et Zerente de Zala et Alma de Wag et Karian cum terra Puthud de Budrug et Agard de parrochia Chenadiensi.* Az oklevél a fehérvári káptalan 1252. aug. 21-i átírásában maradt fenn: HU-MNL-OL-DL 40030. (Múzeumi Törzsanyag) – Közlése: Urk. Burg. I. 61. (90. sz.) Vö. Györffy 1963–1998, I. 719. és 731. Az oklevélben említett Lőrinc az 1238-ban is szereplő (Urk. Burg. I. 183–184. (255. sz.)) Sitkei család őse.

³⁴ IV. Béla király 1259. márc. 30-án kelt és eredetiben fennmaradt oklevele szerint a király előtt a Ják nemzetségbeliek örökölt birtokaik felosztása miatt hosszú pereskedés után

tak.³⁵ Mivel a Karácsonyiné a Kaplyon nemzetséghez sorolt Zlaudus püspököt és testvéreit is a Jákokhoz kapcsolhatjuk,³⁶ Karácso-

megegyeztek. Márton comes fia, Márton comes Terestyénnek, Mykének, Mártonnak és Rajnáldnak átengedi Dabrapatak nevű földrészét, amelyet Jakab comes fiaitól, Istvántól és Bertalantól kapott cserébe saját Korpna nevű földrészéért, ugyanazon határok szerint, amelyekkel Amade győri püspök a király parancsából az említett nemesek bírójaként a vasvári örkanonokkal beiktattatta abba Márton comest. Az adományhoz Bertalan, aki a maga és fraterre, István nevében jelen volt, akiktől ugyanis a föld Márton kezére jutott, hozzájárulását adta. Márton comes ezen felül még 10 márkát is fizet nekik és – az eredetiben egyértelműen – Gar nevű *predium*át, amelybe a jákiakat beiktatták, visszaadják Mártonnak, aki ezzel teljesen kifizette őket. Mártontól és Kázmér fia Csépántól és minden más rokonuktól, a Csépán néhai bán birtokain való osztzkodás miatt többé nem követelhetnek semmit. HU-MNL-OL-DF 209107. – HU-MNL-OL-GYMSMLS 4605, Niczky cs. lt. 5. – HO IV. 38 – Urk. Burg. I. 266. (390. sz.) – Reg. Arp. 1210. A kiadásokban Gar birtok nevét Har-ként közölték. Gar azonosításakor lehetőségként Góris felmerülhet. Ez esetben a feltárt góri vár építését a Jákok főágához is köthetjük. Vö. Dénes 1990, 203–207. Házi Jenő (a Burgenlandi Oklevéltárról írt recenziójában közölt) véleménye szerint „Har helyett nomine Sar olvasandó”. (Házi 1957, 465.)

³⁵ Karácsonyi 1900–1901, 702.

³⁶ A veszprémi püspököt a vele foglalkozó vagy őt említő régebbi szakirodalom következetesen a Kaplyon nemzetség tagjaként tartotta számon: Wertner 1891, 94–107; Mon. Vesp. I. 7; Karácsonyi 1900–1901, 744–747; Wertner 1898, 119; Szentpétery 1927, 511–513. és Reg. Arp. I. p. 576.; Kozák 1962, 224–225.; Pais 1964, 405.; Gutheil 1977, 217.; Dénes 1983, 87–94.; Solymosi 1984a, 22., 75. (47. jegyzet); Rainer 1996, 51.; nem említi nemzetségét Békefi 1907, 299.; Ják nembeliként egyedül csak Ruzsa 1994, 14.; annak ellenére, hogy a kítűnő genealógus, Kállay Ubul egy 1915-ös cikkében éles szemmel észrevette, hogy a Karácsonyi művében szereplő „Kaplony nemzetség dunántúli ága és a Ják nemzetség Pornó- és Jákmonostori főága egy és ugyanaz”: Kállay 1915, 22–23. Megfigyelését levélben közölte Karácsonyival, aki a módosítást elfogadta. Teljesen valószínűtlen ugyanis, hogy két különböző nemzetségi ág ennyire hasonló leszármazási táblát produkáljon, azonos nevekkal. A Karácsonyi által alkotott Kaplyonok úgynevezett dunántúli ága éppen Zlaudus Kaplyon nembeliségére alapozva született meg, egyéb adatok hiányában. Ennek egyetlen bizonyítéka az az oklevél, amely Zlaudus szántói (Zala m.) birtokügyről szól. 1236. márc. 9-én ugyanis – tudjuk meg a nádori oklevélből – Márton vasvári ispán fia, Zlaudus mester a Kaplyon nembeli Andornak fia Jánostól ennek minden rokonának, határosainak és szomszédainak beleegyezésével vette meg Szántó *predium*ot a budai káptalan előtt, mert Zlaudus és János *egy nemzetségből valók*, és a nevezett *predium* Jánosnak öröksége volt. HU-MNL-OL-DL 91106. 238 – HO VI. 37. A kérdéses hely teljes szövege: [...] *magister Zlaudus filius comitis Martini de Wosvar, tunc lector Albensis a Ithone filio Andornik de genere Coplion predium quoddam nomine Samtov situm in parochia Zaladiensi cum libertinis, serois, ancillis, vinitoribus, quorum nomina in litteris Budensis capituli continentur vineis et omnibus pertinentiis ex consensu et permissione omnium cognatorum dicti Iohannis et omnium parochianorum et commetaneorum bona voluntate emisset, quia dicti magister Zlaudus et Iohannes de uno sunt genere et predium nominatum prefati Iohannis fuit hereditarium [...]*. Régi határait azonban a szomszédos udvarnokok nem ismerték el és lerombolták, így az adásvétel pereskedésbe csapott át. Három kítűzött terminus (jún. 24., júl. 21., aug. 20.) után végül 1236 végén (szept. 8-a után) nádori ítélet született Zlaudus javára, amelyet 1239-ben a király is megerősített. (Reg. Arp. 661.) Az ügylet egyébként nem csak a határai miatt lehetett kérdéses (a Vindornya melletti ecseri udvarnokok még 1255-ben is sikertelenül próbálkoztak perújítással: HO V. 26–28.); Andronicus fia János, az egykori eladó, 1251-ben a fehérvári káptalan előtt a még a „tatárjárást megelőzően” kötött 110 ezüst márka értékű adásvételről újabb bevallást tett, és a káptalan a felek kérésére (*ad petitionem partium*) ezt újra megerősítette, figyelmen kívül hagyva a közben eltelt időt. (HU-MNL-OL-DF 200015. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Szántó 2 – Kiadása: Fejér IX/7. 666.) Ebben az oklevélben

nyi tábláját több ponton módosítanunk kell. (Lásd a Leszármazási táblát).³⁷

A nemzetséghez köthető személyek közül a forrásokban elsőként felbukkanó Mike, Imre király rendíthetetlen híve volt András herceg elleni küzdelmében. Miután Mog nádor király elleni árulása lelepleződött, az uralkodó Mikét akarta helyére állítani, de András híve, Elvin váradi püspök Mikét kiközösítette.³⁸ Hamarosan mégis nádor (1199 végétől), és eleinte bácsi, majd bihari ispán, egészen 1201-ig, feltehetően ez idő tájt halhatott meg. 1202-ben már más tölti be a nádori és a bihari ispáni méltóságot, róla nem hallunk többet. Unokája, István 1221-ben „jó emlékezetű” *avusának* nevezte. Fiai közül Csépán „bán” II. András méltóságviselőjeként bukkan fel 1206-1207 között szlavóniai bánként, de rövid ideig viselte tisztségét, mert 1208-ban már Bánk volt a bán. 1209-ben még nem nevezi néha inak az a királyi oklevél, amely Sebes pohárnokmesternek adományozza Szentgyörgy *prediumot* – amelyet a király „Csépán bántól, Mike fiától vett” (*a Chepano bano, Myke filio comparatum*) –, valamint az adomány 1216-os megújítása sem. 1221-ben viszont már néhaiként említik. Minden valószí-

már nem említik János nemzetségét, sem a Zlaudussal való rokonságot. A homályos ügy részletei talán örökre rejtve maradnak előttünk, annyi azonban bizonyos, hogy az adásvétel miatt került sor a rokoni kapcsolat hangsúlyozására 1236-ban. A János és Zlaudus közti rokonságnak nem feltétlenül kellett fiáginak lennie, sógorság révén is atyafisági kapcsolatba kerülhettek. Az oklevél „verbális” bizonyítékával szemben főként birtokjogi érveket tudunk felsorakoztatni. 1. Zlaudus az egykori Oltárc (Zala m.) területén lévő Szentgyörgy földbirtokrészét 1289-ig Ják nembeli Márton comes fia, Mike birtokolta, amikor is azt eladta Buzád nembeli Atyusznak. Wenzel XII. 483. Rajcsányi Ádám gyűjtéséből közölte, eredetijét nem találtam. Az oklevélből arra lehet következtetni, hogy Mike örökségként jutott a birtokrészhez, ez pedig másként nem képzelhető el, csak ha közeli fiági rokonok voltak. 2. Zalavég birtoklástörténete még meggyőzőbb: 1251-ben a türjei prépostság javára szóló birtokadomány kapcsán történt határjáráskor említett, Battyktól észak-nyugatra fekvő falu, amely „Zlaudus püspök birtoka”, Végeddel azonos: Zala I. 27. A 13. század második felében Véged Ják nembeli Kázmér fia Csépán (HU-MNL-OL-DL 47783. – Urk. Burg. II. 47–48. (69. sz.), majd Márton fia Mike birtokaként tűnik fel a forrásokban. Mike halála után Ják nembeli Sitkei Kopasz 1325-ben Végedet „leszármazás címén” (*ratione generationis*) tartja a kezén. (Zala I. 180, 195. Vö. Ruzsa 1994, 13., 20–23.) Vö. Rácz 1997, 80–84.

³⁷ Mind a publikációmban (Rácz 2000a), mind a benyújtott értekezésemben úgy gondoltam, hogy logikusabb, ha a főág őseinek Mike nádor tesszük meg, mert így zavartalan a nemzedékek oklevelekben említett egymáshoz való viszonya. Mike nádor születését 1150, két fiáét (Jovánét és Csépán bánét) 1170, Márton és Jakab comesekét 1190, István szerzetesét 1205 körülre tehetjük. Csépán bán és Márton ispánt ugyanis Karácsonyival ellentétben nem tekintettem egy nemzedékbe tartozónak. Valter Ilona opponensi véleményében ezt nem fogadta el, szerinte az „1990 óta folyó jáki ásatások tükrében úgy látszik, Jován a 12. század [...] végétől Jákon élhetett, így az látszik valószínűnek, hogy Mike nem apja, hanem testvére volt Jovának.” Valter 2004, 69. Ennek megfelelően javítottam a leszármazási táblát. (Vö. Mezey – Szentesi 1999, 7.)

³⁸ Szabados 1999, 101–104. Az egyes személyekre vonatkozó forrásadatokat a leszármazási táblázatban közlöm.

núség szerint saját pornói monostorában temették el. Egyetlen, viszonylag későn született István nevű fia szerzetes lett a szentgotthárdi ciszterci monostorban, magával vive pornói apátságát és uradalmát. Az inkorporációt 1219-ben kezdeményezte, és az ügy 1233-ig húzódott el.³⁹

Mike másik fia, Jován önállóan nem szerepel oklevelekben, csak fiaival kapcsolatban említik. A jáki monostort alapító Márton nevű fia a régióban, de később a nemzetség tagjai között is kivételes tekintélynek örvendhetett, úgy tűnik, a nemzetség központi figurája volt. Számos esetben a Ják nemzetség tagjait hozzá viszonyítva azonosítják. Birtokügyekben először egy 1221-es oklevélben tűnik fel, amikor határjárásban szerepel birtokosként. 1223-ban pedig tanúként említik testvérével, Jakab comesszel (*Martinus comes et frater eius*) abban az oklevélben, amelyben már a jáki apát is előfordul.⁴⁰ Feltehetően tíz évvel később kelt az az oklevél, amelyben Márton comes rokonaiként szerepelnek azok a jáki nemesek, akik II. Andrástól korábban adományba kapták Uraj földet.⁴¹ A fehérvári ispán 1238-as oklevelében, a tanúnévsorban Hermány nembeliek után egy Ják nembeli nemes következett, akit *Laurentius de genere Martini comitis*-ként határozott meg a

³⁹ Urk. Burg. I. 76–77. (110. sz.), 153. (205. sz.) Az inkorporációval egyházi testület kapta meg egy másik egyházi intézmény patronátusi jogait. Plöchl 1960–1962, II. 371–376.; Hervay 1984, 133., 154.

⁴⁰ 1223: M(iklós) soproni ispán oklevele: HU-MNL-OL-DF 208360. – HU-PBFL-Borsmonostor 85-16-6. – Közlése: Urk. Burg. I. 92–93. (128. sz.); Mezey – Szentesi 1999, 28. figyelt fel az oklevélre abból a szempontból, hogy a borsmonostori ciszterci monostor birtokügyében kiadott oklevél tanúsorából – heiligenkreuzi apát és összes szerzetes testvére, a pornói és a jáki apátok, valamint Márton comes és fivére – arra lehet következtetni, hogy „az említettek azért gyűltek egybe, mert a pornói monostor cisztercita *incorporatio*jával kapcsolatos megbeszélés is folyt akkor”. Valóban nehezen magyarázható másként a heiligenkreuzi közösség jelenléte, ugyanakkor pont az illetékes szentgotthárdi apát hiányzik a listából: *Cuius rei testes sunt: abbas Sancte Crucis et omnes fratres sui, abbas de Bernnowe, abbas de lach, prepositus de Mvrih, magister de Templo, Posa comes de Baran, Grecki Posa, Opopodinus comes, Franko de Loveman et frater suus Steven, Orlob et filii eius, Mauricius comes, Martinus comes et frater eius, Albertus de Steinberch, Prebezlaus miles, Chonradus Marchwardi filius et omnes fratres sui et tota provintia.*

⁴¹ Az 1233-ra keltezhető oklevél szövege magyar fordításban: „Gergely Isten kegyelméből győri püspök, Miklós soproni és László mosoni ispán mindenkinek üdvöt az Úrban, akiknek jelen oklevelet bemutatják. Tudja meg mindenki, akihez jelen oklevél eljut, hogy mivel András úr, Magyarország királya úgy rendelkezett, hogy az örökadományokról és más ügyekről, amelyek a királyi felséget illetik, döntést kell hozni, mi amint képesek voltunk rá, ítéltünk és rendelkeztünk. Amikor a jáki nemesek, Márton comes rokonai Uraj földet illető privilégiumukat bemutatták nekünk, meggyőződünk az ő igazságukról, és ugyanezt az Uraj földet közös beleegyezéssel, miként a jog megkövetelte, és mivel erről a király Úr legerősebben és formászerűen kiállított privilégiumát birtokolták, nekik ítéltük örök birtoklásra, úgy, ahogy azt a király úr adományozta nekik. És hogy az idő múlásával az említett földet ne hogy valaki háborgathassa, átadtuk nekik pecsétjeinkkel megerősített jelen oklevelet.” I. Károly király 1324. okt. 27-i átirása: HU-MNL-OL-DF 209122. – GYMSMLS 4621 – Niczky cs. lt. 20. – Urk. Burg. I. 154. (207. sz.)

kibocsátó.⁴² 1244-ben testvérével és meg nem nevezett fiaikkal együtt említik Diakovár (Valkó megye) határjárásában szomszéd birtokosként.⁴³ Ez az utolsó adat arról, hogy ekkor még életben volt. Két későbbi (1325, 1333) oklevél Nagynak (*Magnus*) mondja Márton comest, amely jelző egykori tekintélye mellett elsősorban annak szólt, hogy az utódok egyértelműen megkülönböztessék azonos nevű fiától és unokájától: tudnillik az „öregeb-bik” Márton ispánról volt szó. 1257-ben már azonos nevű fia intézte a birtokügyeket, így feltehetően 1250 táján halhatott meg. Ami életrajzi adataiban meglepő, hogy Mikével és Csépánnal ellentétben nem viselt országos vagy udvari méltóságot, csak ispáni tisztségéről maradtak adatok, de politikai pályafutásáról szinte semmi biztosat nem tudunk. A rá vonatkozatható források bővítésével és értelmezésével talán valamivel tisztábban láthatjuk rejtélyes alakját, mint a korábbi irodalom.

Egyetlen biztos hivatalát Dénes nádor említi 1236 végén kelt oklevelében, amikor Zlaudust Márton vasvári ispán fiaként határozta meg (*magister Zlaudus filius comitis Martini de Wosvar*). Árpád-kori, de később is gyakran előforduló jelenség, hogy az egyes ispánságokat a király helyi (nagy)birtokosokra bízta, így a Márton nevű vasi ispánok között minden bizonnyal joggal kereshetjük a környék nevezetes főurát, Ják nembeli Mártont. Így, bár a II. András király idején ispánként előforduló Mártonok közül minden kétséget kizáróan egyet sem tudunk azonosítani Ják nembeli Mártonnal, mégis valószínű, hogy az 1215-ben és az 1224-ben méltóságsorban előforduló Márton nevű vasi ispáni tisztség betöltője ő volt.⁴⁴ A tisztségviseléssel

⁴² Más nemzetségeknél is előfordul, hogy a „hivatalos” nemzetségnev mellett a kiemelkedő személy rokonaiként fordulnak elő az utódok. A Kán nemzetség tagjai IV. Béla uralkodása után magukat az öreg Gyula bán ivadékának nevezték: Karácsonyi 1900–1901, 736. (HO VII. 176. *de generacione Julabani*.)

⁴³ Már Karácsonyi utalt rá (Anjou I. 209. alapján), hogy a nemzetség jogot formált a Diakovár mellett fekvő nevnai uradalomra (Karácsonyi 1900–1901, 711., 717.). A hivatkozott oklevél szerint 1310-ben egy Ják nembeli személy, bizonyos Terestyén fia Imre a fehérvári káptalan előtt mindenkit eltiltott Nevna örökölt birtoka elbirtoklásától. HU-MNL-OL-DL 91162. Regesztája: AOKl. II. 949. A jogigény megalapozott volt, ugyanis amikor IV. Béla király 1244. júl. 20-i oklevelében megerősítette a boszniai püspökséget birtokai-ban, Diakovár határjárásában említi Márton és Jakab comeseknek a fiaikkal együtt birtokolt Nevna földjét (*a parte vero septentrionali est commetanea terra comitis Martini et Jacobi cum filiis suis nomine Nheuna [...]*). Az oklevél XI. Gergely pápa 1375-ös átírásában maradt fenn: HU-MNL-OL-DF 291011. – Vatikáni Titkos lt. Canc. Apost. Reg. Aven. 195-483-R-484R. – Reg. Arp. 771. a kiadások adataival. A birtok 1281-ben Ják nembeli Jakab fiáé, Bertalan magisteré (HO III. 35).

⁴⁴ Márton nevű vasi ispán szerepel még korábban is: 1203-ban (Reg. Arp. 205., 206.), 1205-ben (Reg. Arp. 218., 219.) és 1206-ban (Reg. Arp. 223., 227.). Szentpétery őket Kaplyon nembeli Mártonként azonosítja, miként Wertner 1898, 19. a Zlaudus püspökkel való rokoni kapcsolata miatt. Valamennyi Márton vasi ispánt azonos személyként tárgyalja korábban e sorok írója (Rácz 1997, 83.). Valószínűbb azonban, hogy a három század eleji

kapcsolatos adatok hiányossága és bizonytalansága abból ered, hogy a méltóságosorokban feltüntetett nevek legtöbbször csak önmagukban állnak, a nemzetségre vagy az apára való utalás nélkül. Ráadásul figyelembe kell vennünk Árpád-kori archontológiánknak a szűkös forrásanyagból eredő fogyatékoságait is. Nem ismerjük az 1216–1218, 1226–1232, 1234–1235 közötti időben a vasi ispánokat. Számolnunk kell tehát egyrészt azzal, hogy Márton ezekben az években is akár többször is lehetett vasvári ispán, másrészt az uralkodó más ispánságokat is rábízhatott kormányzásra. Mégis elégedjünk meg azzal az egy kiegészítő adattal, amely nagy valószínűséggel jáki Mártonra vonatkozik: Kálmán herceg 1240-es oklevelében említ egy Márton nevű zalai ispánt. A két adat összekapcsolása annál inkább indokoltnak tűnik, mert Mártonnak Zalában is voltak birtokai, így ott is „otthon” érezte magát.

A tisztségviselések évei önmagukban információértékűek, mert utalnak Márton politikai pályájára. Béla herceget 1214-ben koronázták meg, ezzel megteremtődött az elvi lehetősége annak, hogy a főurak tetszésük szerint válasszanak maguknak királyt. A vasi ispánok 1224 óta bizonyosan – az ez évben Ausztriából hazatérő és a Drávántúl kormányzatát újra átvevő – Béla királyfi hívei voltak, és ő nevezte ki őket, Márton említése épp az ő egyik oklevelében maradt fenn. Márton tehát a jelek szerint a királyfi környezetéhez tartozott, ezért nem véletlen a IV. Béla trónralépését követő 1236-os tisztségviselése sem. Arra, hogy miért nem kapott további tisztségeket, nem tudunk választ adni. Feltehetően azok, akik a méltóságokat betöltötték, a király szemében alkalmasabbak voltak a hivatalra. Mike nádor Imre-párti főúri táborából egyenes út vezethetett az András király ellenében alakuló Béla királyfi híveinek táborába. Ennek Csépan bán rövid méltóságviselése (1206–1207) sem mond ellent, hiszen trónra lépte után II. András nem nélkülözhetette bátyja, Imre király egykori híveinek kormányzati tapasztalatait.⁴⁵

A monostoralapító Márton ispán három fiút hagyott maga után: Káz mért, Mártont és Zlaudust. Zlaudus⁴⁶ először 1226-ban fehérvári olvasóka-

adatot nem szabad Nagy Mártonra vonatkoztatnunk, ugyanis ekkor még gyermek volt, hihetőleg ezek az adatok Hontpázmány nembeli Márton tisztségviseléseiről szólnak. – Vö. Zsoldos 2011, 327–328. Egy 1224-es szlavóniai báni említést is jáki Mártonhoz kapcsol.

⁴⁵ Zsoldos 2022, 57.

⁴⁶ Megfejtetlen nevében talán a családra vonatkozó információérték is rejlik. Tévesen használt névalakjairól és a helyes olvasatról: Szentpétery 1927, 511–513. A 13. századból még egy Zlaudus nevű egyénről van tudomásunk (1282, comes), aki a bihari Esztár birtokosa volt (Reg. Arp. 3183.), Györffy 1963–1998, I. 616. szerint a Hontpázmány nemzetséghez tartozott.

nonokként és királynéi kancellárként tűnik föl.⁴⁷ 1236-ban és 1237-ben tagja volt annak a bizottságnak, amelyik Bertalan veszprémi püspök vezetésével Zala megyében birtokvizsgálatokat végzett. Feltehetően 1240-től már pozsonyi prépost, majd 1244-1245 körül,⁴⁸ a veszprémi püspöki szék megüresedésekor a veszprémi kanonokok Zlaudust mint kanonoktársukat választották meg püspökké. Mivel a választás a király megkérdezése nélkül történt, ráadásul Bánca István esztergomi érsek az új püspököt meg is erősítette, IV. Béla a pápához fordult panaszával, miszerint az ország régi szokása szerint a főpapok választásához királyi beleegyezés szükséges. A választást nem ismerte el, a veszprémi széket üresedésben levőnek mondják a királyi oklevelek (1244. június 15., 1245. április 26.). Minthogy a király nem kapott jogorvoslatot, a főkegyúri jogát ért sérelem⁴⁹ miatt haragját szinte haláláig érezte a veszprémi egyházzal szemben, amint ez a Zlaudus utódának, Pál püspöknek tett kárptólásról szóló királyi oklevélből kiderül (1269).⁵⁰ A jelek szerint nem Zlaudus személye ellen volt kifogása – bár ezt sem zárhatjuk ki, azonban figyelembe kell venni, hogy később Zlaudus érdemeiért a veszprémi egyház birtokot is kapott a királytól⁵¹ –,

⁴⁷ HU-MNL-OL-DL 61126., az oklevél kibocsátójának megnevezése helyén megcsonkult, így nem egyértelmű, hogy a *Datum per manus magistri Zlaudi lectoris Albensis nostri cancellarii* a királyi vagy királynéi kancelláriára vonatkozik. Fejérpataky 1885, 96–97. szerint az 1226-ban kelt oklevél királyi. Karácsonyi János a kiadás alapján (Wenzel VI. 432.) 1226-ban kelt királynéi oklevélként értékesítette (Karácsonyi 1900–1901, 746.). Szentpétery, bár „1226” keltezéssel felvette a királyi oklevelek közé, utalt arra is, hogy valószínűleg nem királyi, hanem királynéi oklevélről van szó, és az évszám „1222-nek is nézhető” (Reg. Arp. 433a.). A későbbiekben inkább Fejérpataky véleményét fogadták el: Györfly 1963–1998, II. 416; Érszegi 1994; Solymosi 1996b, 190., 199.; Rác 1997, 83. kivétel Ruzsa 1994, 14. Az eredetiben az évszám egyértelműen 1226. Zsoldos Attila szóbeli közlése szerint az oklevélben említett adomány tárgya miatt (banai ispánsági birtok), és azért, mert a királyi kancellárok között Zlaudus lenne az egyetlen nem préposti méltóságú, az oklevelet mindenképpen királynéi kancelláriai kiadványnak kell tartanunk. Zlaudus királynéi kancellárságát rövid ideig viselhette, más adat nem szól róla. Vö. Reg. Duc. 48.

⁴⁸ A választás időpontját általában 1244-1245-re szokták tenni (Zsoldos 2011, 100.). Rác 2000a, 12. még úgy gondoltam Érszegi 1995, 36–37. alapján, hogy 1243-ban választották püspökké. Solymosi László témavezetői bírálatában ezt nem fogadta el („Zlaudust egészen biztosan nem 1243-ban, hanem a következő évben választották veszprémi püspökké”), így a választás valószínű évét 1244-re teszem. Vö. 349. jegyzet.

⁴⁹ A történetet az 1245. febr. 28-i, a magyarországi főpapoknak szóló pápai vizsgálati levél (Mon. Vespr. I. 120–121.) alapján előadta Fraknói Vilmos (Mon. Vespr. I. Bevezetés LXXXIX–XC.). A király 1245 decemberétől tudomásul vette a kész helyzetet. IV. Béla egyházpolitikájáról, érintve Zlaudus esetét is, Szűcs 1978, 158–181, különösen 167–168.

⁵⁰ Reg. Arp. 1617. Kritikájához lásd Kumorovitz 1972, 27–29.

⁵¹ A Nivegy-völgyi Csicsót *ob Zlaudi episcopi bone memorie merita donaverant ecclesie Vesprimiensi* HU-MNL-OL-DF 200025. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Tátika 5. – Kiadása Zala I. 67. – Reg. Arp. 1280.

hanem a választás módja ellen. Ami biztos, hogy 1236 után nem kedvezett a rokonságnak a királyi kegy, és ez 1245 után csak romlott.

Zlaudus egyik testvérét, II. Márton comest és ennek három fiát, Jánost, III. Mártont és Mikét a veszprémi egyházzal kirobbant perpatvar miatt említik az oklevelek, ugyanis nem tudtak belenyugodni abba, hogy a püspök az általa felépített Tátika várát és Szántó birtokát a püspökség tulajdonába adta.⁵² Történt ugyanis, hogy Tátika fia Tátika zalai birtokos 1241-ben a tájárjárás kori zűrzavaros állapotokat kihasználva elpusztította Zlaudus, akkor pozsonyi prépost 1236 előtt vásárolt Szántó (ma Zalaszántó) *predium*át. A 80 márkányi kár fejében neki ítélték az alperes három környékbeli birtokát, de amikor ezekbe Zlaudust a zalai vár seregével támogatva be akarták iktatni, Tátika ezt erőszakkal megakadályozta. Tátika halála után azonban sikerült örököseivel megegyezni. Ők 1248-ban Dénes nádor előtt kénytelenek voltak átengedni Zlaudusnak egy *Warod* nevű (a mai Tátika) hegyet. Az ügyről szóló oklevél hangsúlyozza, hogy a kártérítés nem a veszprémi püspökségé, mert a püspök azt saját (Szántó) *predium*ának elpusztításáért kapta.⁵³ Az ítéletet IV. Béla is megerősítette 1251-ben.⁵⁴ A jáki monostor 1256 április 24-ei felszentelését⁵⁵ követő évben, Zlaudus püspök Tátikát és Szántót testvérei, Márton magister és Kázmér comes beleegyezésével lelke váltságául a veszprémi Szent Mihály-egyháznak adta a király előtt. A IV. Béla által megerősített adomány hangsúlyozza, hogy a vár a jelenlévő testvéreket egyáltalán nem illeti meg, mert azt Zlaudus maga szerezte Tátikától az egyház népeinek elpusztítása miatt.⁵⁶ Amikor a püspök

⁵² A konfliktust az irodalom régen számontartja a Kaplyonok történeteként: Karácsonyi 1900–1901, 746., 988–989.; Békefi 1907, 299–303.; Kozák 1962, 224–225.; Pais 1964, 405–411.; Gutheil 1977, 217–218.; Dénes 1983, 88–91.; Vö. Koppány 2003, 15–17.

⁵³ *non ratione tamen episcopatus Wesprimiensis, sed pro destructione predii sui de patrimonio acquisiti.* HU-MNL-OL-DF 200014. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Szántó 1, – Kiadása: Fejér IX/2. 662–664.

⁵⁴ Vilmos kápolnaispán 1359. aug. 30-i átírása szerint: HU-MNL-OL-DF 200220. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Tátika 37. – Vö. Veszp. Reg. 520.

⁵⁵ Az erről szóló oklevél ismertetését lásd a 271. jegyzetnél és az ehhez tartozó szövegnél.

⁵⁶ *Zalaudus [...] personaliter ad nostram accedens presentiam asseruit nobis viva voce duobus fratribus suis, videlicet magistro Martino et Casmerio comite, in nullo contradicentibus, sed per omnia assentientibus, castrum suum Thadeuka vocatum et villam Zantov, cum omni integritate et cum omnibus pertinentiis suis situm in comitatu Zaladiensi, donasse, dedisse et contulisse ecclesie Sancti Michaelis archangeli Wesprimiensi, pro remedio anime sue iure perpetuo irrevocabiliter pacifice possidendum. Preterea idem venerabilis pater dixit predictum castrum in nullo fratribus suis supradictis pertinere, cum ipse adquisierit et habuerit secundum ordinem iuris a quodam nobile nomine Thadeuka, pro destructione seu spoliatione populorum ecclesie superius nuncupate [...] HU-MNL-OL-DF 200017. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Tátika 2. – Közlése Fejér IV/2. 429–430. és apróbb eltérésekkel IX/7. 669–670. – Reg. Arp. 1168. (A szöveget az eredeti alapján adom.)*

1262-ben Tátika felső várában meghalt,⁵⁷ testvére, Márton comes és ennek fiai: János comes, Márton és Mike a püspökség két (alsó és felső) Tátika várát – amelynek területét, a királyi oklevél állítása szerint a püspökség Tátika fiának, Tátikának a tatárjárás idején a püspökség ereki népeinek elpusztítása miatt kapta, és amelyeknek falait az egyház javaiból és népeinek munkájával építtette – elfoglalta a püspöki kápolnához tartozó szent dolgokkal, amelyeket Róbert püspök idejétől gyűjtöttek egybe, a püspöki kincstárral, az egyház összes kiváltságlevelével, az egyház kincseivel és okleveleivel együtt. A Zlaudus utóda, Pál püspök kezdeményezésére meginduló perben a királyi ítélet elmarasztalta Mártonékat. Az ítéletet azonban nem tudták végrehajtani, mert István király ország részébe menekültek, kihasználva az országban Béla és István között épp ekkor kibontakozó polgárháború jogi kiskapuit. Később sem IV. Béla, sem V. István, sem a közös bíróságuk nem tudott érvényt szerezni az elmarasztaló ítéleteknek. Márton és fiai mindig újabb határidőt kértek, amelyeken nem jelentek meg. Miután többször megismétlődött, hogy nem teljesítették megjelenési kötelezettségüket az ország bárói előtt, a Pál püspök által előterjesztett bizonyítékok alapján a király 1266-ban végleges ítéletet hozott: a két Tátika várat vissza kellett adniuk, az okozott 5400 márka ezüst értékű kár fejében pedig át kellett engedniük Szántó, Nyirád és Szóc nevű falvaikat a püspökségnek. A királyi oklevél megemlíti, hogy az ítélethez hozzájárultak Márton rokonai, Kázmér comes fia Csépán és Jakab fia Bertalan magister is, ami azt jelenti, hogy a felsorolt birtokokhoz – Nyirádhoz és Szóchöz mindenképpen – Zlaudus rokonságának is köze volt. Az iktatást sikeresen végre is hajtották.⁵⁸

IV. Béla király iménti, a veszprémi püspökség javára szóló ítélete (november 20.) után három nappal egy másik oklevelet is kiadott, amely a káptalan kárpótlását rendezte. Zlaudus halála után ugyanis testvére, Márton fia Márton comes elvitte Tátikából azt az aranykelyhet is, amelyet még IV. Béla Zlaudus életében adott a káptalannak lelke üdvéért, valamint azt

⁵⁷ Az alább (59. jegyzet) idézendő 1266-ban kelt oklevél szerint *a tempore obitus Zlaudi episcopi [...] scilicet per quadriennium [...]*

⁵⁸ HU-MNL-OL-DF 200019. – Veszprémi érseki lt. Tátika 3. – Kiadása: Fejér IV/3. 322–330. – Reg. Arp. 1502. Nyirád és Szóc eredetileg tehát Ják-birtok volt. Amikor V. István 1272-ben a püspökséget megerősítette Tátika vár birtokában, az iménti három falu, Szántó, Nyirád és Szóc mint ennek tartozéka tűnik fel. HU-MNL-OL-DF 200025. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Tátika 5. – Kiadása: Zala I. 66–67. – Reg. Arp. 2209. Későbbi sorsuk osztozik Tátika vár változatos sorsában, Nyirádot azonban, úgy látszik, a püspökség megtartotta magának. Vespz. Reg. 195., 217. sz. – Tringli István hatalmaskodásról szóló monográfiájában egyértelműen az ifjabb király táborához tartozó püspök és testvérei elleni „minden tekintetben politikailag motivált” ítéletről beszél. Az egészen biztosan túlzó 5400 márka érték pedig nem fedi a valóságot, és az említett célt szolgálta. Tringli 2022, 513.

a 120 márkát, amelyet maga a püspök hagyott a káptalanára. Mivel Márton a káptalannal szemben sem tudta igazát megvédeni, a király az elrabolt értékekért cserébe Márton és fiai Egerszeg (a mai Zalaegerszeg) nevű birtokát juttatta a káptalannak.⁵⁹ Mivel ezt is az említett vérokonok, Kázmér fia Csépán és Jakab fia Bertalan jelenlétében iktatták a káptalannak, megint arra kell gondolnunk, Egerszeg Mártonnak és fiainak nemzetségi jogon bírt földje volt. Fölöttébb valószínű, hogy éppen a püspöktől szállt rájuk, annak halála után, csakúgy, mint a püspök többi, már említett zalai birtoka: Véged, Gyűrűs és Oltárcsentszentgyörgy is.

Koppány Tibor a Balaton környékének műemlékeiről szóló könyvében eddig ismeretlen adattal gazdagította az eseményeket, egy 1256-os királyi oklevél alapján: „IV. Béla király ebben az évben kelt oklevele arról szól, hogy Zaland a püspökség vagyonából építtette mindkét várat, igazgatásukat pedig testvéreire bízta, akik őt kizárták belőle. Az uralkodó újabb ítéletlevele értelmében Tátika két vára visszakerült a püspökhöz, aki a következő évben a veszprémi püspökségre hagyta azokat végrendeletében. Zaland halála után a rokonsága újból elfoglalta és csak királyi erővel lehetett elvenni tőlük.”⁶⁰ Az új forrás információit azonban óvatosan kell kezelnünk mind tartalmát, mind időrendjét illetően, mert úgy tűnik, hogy részben a már megismert források tudósításaiból szerkesztették meg a 15. században, minden valószínűség szerint több oklevél átnézése után, emlékezetből. Annyit mindenesetre elfogadhatunk, hogy a püspök az 1250-es évek közepére felépített várát testvérei kormányzására bízta, akik beleélve magukat a várurak szerepébe, igencsak zokon vették Zlaudus elhatározását, hogy a várat egyházi tulajdonba helyezi át. Zlaudus halála után pedig nem voltak hajlandók átadni azt az új püspök embereinek.⁶¹

⁵⁹ HU-MNL-OL-DF 200021. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Egerszeg 1. – Kiadása: Zala I. 48–49. – Reg. Arp. 1503. Egerszeghez a püspökség csak később jutott hozzá: Rác 1997, 79–80.

⁶⁰ Koppány 1993, 191.

⁶¹ Koppány Tibor könyve jegyzeteket nem tartalmaz, ezért az ismeretlen királyi oklevelet az Országos Levéltár általam szerkesztett számítógépes adatbázisának segítségével próbáltam megkeresni. Mivel a veszprémi püspöki levéltár vonatkozó anyagát már korábban átnéztem, csak valamelyik későbbi birtokos család levéltára jöhetett szóba. A Festetics család levéltárában valóban található egy eddig számon nem tartott királyi oklevél 1246-os keltezéssel, jelzete HU-MNL-OL-DL 93980. Ez egy mindkét oldalán bejegyzéseket tartalmazó papírlap, 15. századi kézírással. *Item*-ekkel kezdve hat oklevélnek a tartalmi kivonatát adja, melyek közül az elsőt és leghosszabbat szó szerint közlöm: 1. *Item prima littera privilegialis ecclesie Wesprimiensis, super hoc, quod Thadeuka (!) despoliaverat seu devastaverat quandam possessionem eiusdem ecclesie Wesprimiensis Ere vocatam, in qua scilicet possessione Zelawldus episcopus Wesprimiensis curiam seu domum episcopalem habebat, ratione cuius devastationis idem episcopus Zelawldus montem Thadeuka, in quo nunc castrum extitit, processu iudiciario ab ipso Thadee pro premissis spoliis et devastationibus tempore regis Bele pro se obti-*

Figyelmet érdemel, hogy az oklevelekben az idő előrehaladtával miként minősült át a Tátika nevű nemes hatalmaskodásának tárgya, aminek kárpótlásául kapta a püspök a hegyet. A legkorábbi forrás (1248) szerint ugyanis Zlaudus saját, Szántó birtokának elpusztítása miatt kapta Várad hegyét kárpótlásul. A forrás kiemeli, hogy ez nem a püspökségé. Az 1257-es királyi oklevél szerint (az időközben felépült) várakat Zlaudus a veszprémi egyház meg nem nevezett népeinek elpusztítása miatt kapta. Ez az oklevél már azt hangsúlyozza, hogy Tátikához és Szántóhoz az atyafiaknak nincs köze. Az 1266-os ítéletlevél már tudja a veszprémi egyház Tátika által elpusztított birtokának a nevét is, Ereket, ahol Zlaudusnak püspöki kúriája

nuerat et ecclesie sue, in quo, scilicet montem ipse episcopus de rebus et bonis eiusdem ecclesie Wesprimiensis duo castra construisserat (helyesen: construerat), que videlicet castra postmodum idem episcopus duobus fratribus suis videlicet Martino comite et Cazmero ad regenda et gubernanda dedisset. Quiquidem Martinus et Cazmerus postmodum ipsa castra eidem episcopo Zelawldo sepius repetenti minime destituerunt. Mortuoque ipso episcopo Zelawldo quondam dominus Paulus tunc episcopus dicte ecclesie Wesprimiensis eosdem Martinum et Cazmerum ratione detentionis ipsorum castrorum necnon villarum Zantho, Ereke, et Zewlcz in causa venerat et contra eosdem litteras adiudicatorias coram dicto rege Bela extraxit quondam episcopo Paulo ipsa castra Thadewka adiudicandas. Anno Domini millesimo ducesimo quadragesimo sexto. 2. 1246. A két vár és a három falu odaítéléséről. 3. 1391. Arról, hogy Károly király Tátikát el akarta cserélni, ezért királyi emberrel a fehérvári káptalan megbízottját kiküldte, hogy a várat, Mynzenthkalya és más birtokokat becsülje meg, a csere azonban nem történt meg. 4. Tiltakozó levél dátum nélkül arról, hogy Zantho birtokot Zelawldus püspök 200 márkáért vette, és az oklevél kiadásának idejéig Ereke, Zantho és Zewlcz birtokok a püspökségé voltak. 5. Keltezetlenül, arról, hogy Pál püspök Warad hegyének határait megjárta. 6. Keltezés nélküli Tátika vár ügyében, Pető János és Tamás veszprémi gubernátor között. Az „oklevélösszeírás” keletkezési körülményeit a veszprémi püspökségnek a várra vonatkozó, a gersei Petők birtoklása melletti többször hangoztatott jogigénye világíthatja meg. A tartalmi kivonatok pontatlanságát bizonyítja Károly király oklevelének elírt 1391-es dátuma (ha a dátum helyes, akkor a király neve nem lehet az), továbbá, hogy 1246-os keltezésű oklevélben szerepel nemcsak Zlaudus 1262-es halála, hanem az 1266-os ítélet részletei is. A kivonatoló valószínűleg az 1266-os ítéletlevelet tartotta szem előtt, ebbe kevert más oklevelekből származó információkat. Ebben ugyanis nem szerepel a várak kormányzásra való átadásának ténye, tehát ezt egy mára már elveszett, közbenső ítéletet tartalmazó oklevélből méríthette. Tudjuk, hogy Zlaudus Tátikát saját Szántó birtoka, és nem az ereki püspöki kúria elpusztítása miatt kapta. A három falu pedig eredetileg Szántó, Nyirád és Szóc volt. A 13. században Erradnak írt Nyirádot a középkori regesztakészítő összetévesztette a mai Sümeg határába olvadt, egykori, népes Ereke püspöki faluval, mert a 15. században már jobban hasonlított erre a névalak. Tudjuk (az 1251-es oklevélből: HU-MNL-OL-DF 200015. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Szántó-2. – Kiadása: Fejér IX/7. 666.), hogy Zlaudus Szántót 110 márkáért vette és nem 200-ért. Az 5. számú kivonat két oklevél információt mossa egybe. Várad hegyének határait Dénes nádor 1248-as, idézett oklevele közli. Ugyanakkor fennmaradt egy keltezetlen oklevél, amely a Tátikával szomszédos Ereke falu határait járta meg (HO VI. 163–165.), és 1256 tájára datálható (Solymosi 1996b, 188.). A kivonatoló ezeket tévesen kapcsolta Zlaudus utódához, Pál püspökhöz, amit az is bizonyít, hogy az eredetileg Thade/Thadeuka/Tátika nevű nemes birtokában levő hegyet Váradnak hívták, az 1248-as ítélet után azonban már a korábbi birtokosáról Tátikának nevezték (1257, 1266), így Pál püspök idején már mindenképpen. A papírlap oklevélkivonatai feltehetően úgy keletkeztek, hogy a gersei Petők és a veszprémi püspökség közötti, a 15. században többször kiújult vitában a Petők megbíztak valakit, hogy tájékoztassák őket a püspökség Tátikát illető okleveleiről. A megbízott személy, a feljegyzés készítője több oklevelet áttanulmányozott, majd emlékeit később írásba foglalta.

volt. Az 1257. évi, eredetiben fennmaradt oklevél hitelessége ellen csak az alkancellár nevének téves írásmódja hozható fel (Smaragdi helyett Simiragdi), mindenképpen elgondolkoztató ugyanakkor a püspök király előtti bevallása, amely bizonyosan téves információt közöl Tátika múltjáról. Ha hiszünk az oklevél őszinteségében, hogy tényleg Zlaudus akaratából került át a vár családi birtokból püspökségi vagyona, azt kell feltételeznünk, hogy Zlaudus mit sem törődött nemzetségi monostoruk építésének finanszírozásával, és csak a maga és püspöksége érdekeit nézte.⁶² Hihető-e, hogy az évtizedekig elhúzódó építésű jáki templom felszentelése utáni évben, pont akkor, amikor István trónörökös nagykorúvá válván tényleges hatalmat kap erdélyi herceggént (1257), a királlyal köztudomásúan rossz viszonyban lévő püspök saját családi örökségét illető várat (mindkét Tátikát) lelke üdvéért a veszprémi püspökségnek adja minden ellentételezés nélkül? Miért semmizte volna ki a püspök a társadalmi felemelkedésért küzdő családját épp egy vár feláldozásával, amellyel a monostorépítő nemzetség saját fényét vitte volna tovább? Ez a vár a tatárjárás utáni várépítési versenyben nagy előnyhöz juttatta volna Márton ispán fiait, így nem tartom valószínűnek, hogy a püspökké lett testvér ne képviselte volna a családi érdekeket. Mi mással magyaráznánk, hogy Zlaudus a testvéreire bízta a várat utolsó éveiben? Csak azt a magyarázatot tudom elképzelni, hogy a király ezt a várajándékozást kikényszerítette a családtól, a királyi hatalom az „ajándékozással” valójában elvette a várat a Jákoktól, ennek formai, jogi megoldásául pedig a Zlaudus-féle lélekadományt találta ki az oklevélben említett, egyértelműen meghamisított érveléssel. Az öregedő püspök testvéreit a király ezzel a birtokelkobzással végleg ki akarta zárni az arisztokrácia soraiból. Szerencsétlenségükre birtokaik mind az öreg király ország-részében feküdtek, annak is a nyugati részén, ahová az ifjabb király keze már nem ért el.

Zlaudus másik testvére, Kázmér és ennek fia Csépán a jelek szerint nem vett részt a püspöki vár „elfoglalásában”, ennek ellenére nem termett nekik babér IV. Béla udvarában. II. Márton három (zalai birtokaiktól végül megfosztott) fia közül Mikéről hallunk csak a későbbiekben, aki részt vett az 1270-es évek beháborúiban, ugyanis 1276-ban elfogta a hűtlenné vált Inkei Demetert a zalai Istvándon. A kivégzett Demetertől és testvéreitől elkobzott Inke birtokot kapta jutalmul IV. Lászlótól, amin azon nyomban túl is adott 20 márkáért. 1289-ben oltárcsentszentgyörgyi *portioját*, amely egykor Zlaudusé volt, eladta Buzád nembeli Atyusznak; 1292-ben pedig Gyűrűs

⁶² Rácz 1997, 84–85. még így gondoltam.

egy részét feleségének, Buzád nembeli Jolántának hozományára fejében. Halála előtt Véged egy részét is eladta az Endrédiéknek: a falu másik részét öröklő Sitkeieknek a 14. század első felében pereskedniük kellett a Mike által eladott rész visszaszerzéséért.⁶³ Ő volt az utolsó tagja és örököse a Ják nemzetség Jákmonostori főágának, mert unokatestvére, a bárók közé ekkoriban egyetlenként bejutó Kázmér fia Csépán sem élt már ekkor.

Kázmér fia Csépánban testesültek meg mindazok a lovagi-katonai érények, amelyeket a jáki templom falára festett védőszent, sárkányölő Szent György képviselt. A személyes párviadalban aratott győzelem és egy német vitéz elfogása Radkersburg váránál (1270 decemberében), az Ottokár cseh király elleni Répce melletti nyílt ütközetben lándzsától és nyíltól szerzett sebesülés (1271. május 21.), hősies küzdelem Kőszeg, Szentvid, Szalónak és Borostyánkő ostrománál (1271 júliusa) azt mutatja, hogy Csépán szinte az összes Ottokár elleni háborúban részt vett. Ez érthető is, hiszen a cseh király támadásai saját birtokait is veszélyeztették, így voltaképpen a maga javait védte. Másrészt a rokonság IV. Béla ellenében V. István táborába tartozott már ezt megelőzően is. Legemlékezetesebb haditettét akkor aratta, amikor V. István halála után II. Ottokár cseh király az ország határait pusztítani kezdte, és viszonzásul 1273 februárjában Csák nembeli Máté horvát-szlavón bán vezetésével magyar csapatok támadtak Stájerországra. Fürstenfeld vár alatt a *nobilis vir et strenuus* Csépán mindenkit megelőzve, elsőnek rontott az ellenséges csatasorra, és egy stájer hűbérurat lándzsájával hősiesen leterített és megölt. Ezeket a vitéz hőstetteit részletesen elmeséli egy IV. László király nevében, valójában a „bárók egyetértésével” (*de baronum nostrorum consilio connivencia et consensu*) 1273. július 6-án kiadott adománylevél. Bár az oklevél szerint Csépán „kora ifjúságától kezdve szolgált” IV. László nagyapjának és apjának, alapvetően csak az Ottokár elleni harcokról szól a narráció. Azt, hogy a IV. Bélának tett szolgálatokat amolyan kancelláriai toposznak kell tekintenünk, fényesen bizonyítja magának az adománynak a tárgya. Mint az adománylevél elmondja, a vasi végeken fekvő Szentmihály falu a hozzá tartozó Incéddel tulajdonképpen saját öröksége (*ius suum hereditarium*) lett volna, mert az Csépán elődeinek örökölt birtoka volt, de tőlük Béla király idejében jogtalanul elvették.⁶⁴ Ezzel a bir-

⁶³ Ruzsa 1994, 21.

⁶⁴ [...] *contulimus*[...] *tanquam ius suum hereditarium villam sancti Michaelis in confinio Castris Ferrei constitutam cum quadam parva villa ad illam pertinente ab antiquo, Inceed vocata, et omnibus utilitatibus pertinentiis et appendiciis suis, castro scilicet, terris, proventibus, vineis, silvis, fenilibus, aquis et aliis, quas habet vel habuit universis inrevocabiliter perpetuo pacifice possidentam; presertim cum constiterit nobis per prelatos, barones et multos nobiles regni nostri prenotatam possessionem fuisse predecessorum dicti Chepani hereditariam et ab eis esse receptam tempore*

tokot nemcsak ősi örökségként, hanem vére ontásával szerzettként is bírhatja a továbbiakban, amely a IV. Béla idején elszenvedett sérelem kárpót-lása volt. Az 1260-as évekbeli apa-fia közti polgárháborúban Csépán az ifjabb király táborában találta meg a helyét, ami a Jákok korábbi évekbeli politikai mellőzöttségének és IV. Béla Zlaudus elleni haragjának egyenes következménye volt. Később a Csák nembeliek vezette főúri csoportosulás tagjaként szerzett bárói méltóságot mint pohárnokmester (1274 november 27. – 1275. június 4.), ezt követően kétszer (1276, 1279) rövid ideig vasvári ispán. Úgy tűnik, 1282-ben még harcolt a visszavonuló kunok ellen, ezután már nem említik.⁶⁵ Feltehetően halála előtt (*nos in articulo mortis essemus*), valamikor az 1280-as években keletkezett saját, Rohoncon kelt végrendelete, amelyet „felesége és mindenki más jelenlétében, aki ott volt” tett meg. Ebben, távoli nemzetségbeli rokonainak, Ábrahám fia Baksának „végtelen szeretetéért” és Pósa fia Csépánnak „születésétől kezdve neki tett szolgálataiért” átengedte sömjéni *portio*ját, valamint Gyöngyöstő és Véged nevű falvait.⁶⁶

A monostoralapító Márton ispán testvérének, Jakab comesnek két fiáról hallottunk a fönti események tárgyalásakor, István csak 1259-ben szerepel, testvére Bertalan ez említés mellett azonban még egy figyelemreméltó adattal gazdagítja a rokonság történetét. Amikor 1281-ben a pozsegai káptalan előtt eladta Valkó megyei Paka faluját 70 dénármárkáért, az oklevélben

predicti Bele regis avi nostri de facto, non de iure, propter quod non suffragantibus vel precedentibus eius meritis sed sola iuris equitate sibi restituenda fuerat et reddenda. HU-MNL-OL-DL 99900. – Urk. Burg. II. 40–42. (61. sz.) – Reg. Arp. 2389. Az oklevél nem teljes (az *arenga* egésze és a *dispositio* egy része hiányzik); magyar fordítása: Kun László emlékezete 58–60. (Sz. Galántai Erzsébet munkája). A narráció magyar fordítása külön is megjelent: Középkori törtéirák oklevelekben 79–80. Elkerülte a kutatók figyelmét, hogy az oklevél Szentmihály tartozékai között egy várat is említ. Kitűnő példája ez a váruradalmak kialakulását megelőző időszak „falu + a (névtelen) vár mint tartozék” jogi képletének. Engel 1987, 12. Úgy tűnik, sem a rohonci, sem a vörösvári várral nem azonosítható, hanem egy később elpusztult erősség. Későbbi története alább még szóba kerül.

⁶⁵ Egy 1289-es királyi oklevélben szereplő Csépán comest minden bizonnyal azonosíthatunk a Ják nembeli főúrral. IV. László ugyanis Vejtei Sebestyénnek szóló adománylevelét többek között azzal indokolja, hogy egyik közeli rokona a visszavonuló kunok ellen harcolva esett el, az ura, *Chepanus comes* kíséretében. Nem ismerünk másik ilyen nevű főurat ebben a korban, aki familiárisokkal rendelkező dominusként szóba jöhetne. Arra, hogy az eseményt az 1282. évre vonatkoztassuk: Zsoldos 1997b. Tisztségeire lásd még Zsoldos 2011, 294.

⁶⁶ HU-MNL-OL-DL 47783. (Múzeumi Törzsanyag, Jankovich). Az év nélküli oklevelet dátum nélkül közölte: Kubinyi, Árpádkori oklevelek 169.; Wenzel X. 451.; legújabb kiadója pedig 1259–1273 közé datálta: Urk. Burg. II. 47–48. (69. sz.); Karácsonyi 1900–1901, 707. a végrendekezést 1277 tájára tette, az akkor ismert utolsó említés utánra. Csépán halála mindenképpen 1292 előtt következett be, ugyanis ez évben említik a korábban szintén Csépán tulajdonában levő Monyorókerék (valószínűleg) királyi várnagyát, Hertueg fia Wernhartot, aki a németek elleni érdemeiért királyi birtokadományt is nyert. Urk. Burg. II. 241–242. (351. sz.), 269–270. (388. sz.). Az oklevél tehát 1282–1291 között íródott.

közli, hogy ezt az összeget meg is kapta, amikor a német uralkodónál járt követségben (*quas cum inlegacione domini Regis Romanorum iuerat, Se dixit recepisse*).⁶⁷ Az esetlegesen fennmaradt információ arról tanúskodik, hogy a királyi politika az 1270-es években is foglalkoztathatta a Ják nemzetség főágának előkelő tagjait, még akkor is, ha nem viseltek országos méltóságokat.

A nemzetség eredete és eredethagyományja

A történeti köztudatban megszilárdult nézet a Ják nemzetséget a Kopányt legyőző Vecellin lovagtól származtatja.⁶⁸ Ez a vélemény a krónikás hagyományra megy vissza, és mint látni fogjuk, csupán egy legenda, amely igazsága ellen több érv szól, mint mellette, de van némi támpontunk arra, hogy a legendaalakulást milyen tényezők befolyásolhatták. A 14. századi krónikakompozíció úgynevezett advena-listájának azt a részét, amelynek keretében a Ják nemzetség eredetéről is olvashatunk, a krónikakutatás az V. István-kori történetíró – Györffy György azonosítása óta Ákos nembeli Ákos mester – személyéhez köti.⁶⁹ Az ő munkáját kivonatolta, illetőleg dolgozta át Kézai Simon 1282-1285 között írt hun-magyar krónikájában. Kézai módosításai Kristó Gyula szerint főként az idegen eredetű előkelők megítélését érintették. Míg Ákos mester eredeti listája pozitív szemlélettel írt házasságokkal létrejött asszimilációjukról, Kézai már nem.⁷⁰ A Jákokat illető információ azonban a jelek szerint nem változtatott, csupán némileg rövidített rajta. A krónikakompozíció 40. fejezetében tehát a következőket olvashatjuk: „Vecellin szintén Bajorországból kelt útra, tudnillik Wasserburgból. Somogyban Szent Istvánnal együtt ő ölte meg Kupán herceget, azon a napon ugyanis ő volt a sereg fővezére. Tőle származik és ered a Ják nemzetség.” Figyelemre méltó, hogy a következő, 41. fejezetben, amelyben Hont és Pázmány nemzetségéről beszél a szerző, megjegyzi: „az ő nemzet-

⁶⁷ HO III. 35.

⁶⁸ Jó példák rá: Karácsonyi 1900–1901, 697; Keszei 1967, 194. számba veszi a Jákok birtokait, megállapítja, hogy a helynevekből következtethetően ezek jó része „mindenképp honfoglaláskori vagy legalábbis igen korai megszállást jeleznek”. Mindez nem akadályozza abban, hogy a nemzetséget Wasserburgi Vecellin bajor lovagtól származtassa, annak ellenére, hogy felismerte: a Gutkeled, Héder, Hont-Pázmány jövevény nemzetségekkel szemben „Vencellin esetében gyökeres rendhagyás történt. Ivadéka az ősi magyar Ják névről nevezik magukat Ják nembelieknek, Vencellin neve hadvezéri tette ellenére – nem tudni miért – nem maradt fenn egy földrajzi névben sem”. (Uo. 192.); Almási 1994, szerint csak a nemzetség bajorországi származása vehető biztosra. Magyar Z. 1998, 162.

⁶⁹ Györffy 1993, 152–180.; Horváth 1954, 343–345.; Mályusz 1971a; Szovák – Veszprémy 1999, 743., 754.; Vö. Szovák 1994.

⁷⁰ Kristó 1990, 441.

ségük neve úgy látszik, nem tér el az ő nevüktől”.⁷¹ Feltűnhetett tehát, hogy a Jákok nem a nemzetségsős nevét viselik, amint ez más esetben megszokott volt. Kézai a jövevény előkelők között a 79. fejezetben említi a nemzetség őseit: „Ezután jött Wasserburgból Vecelinus comes. Ő ölte meg Koppány herceget Somogyban. Leszármazottait Jákiaknak mondják.”

A krónikáknak ezt a megállapítását csupán egyetlen érv támogatja, mégpedig az, hogy a Jákok között a 13. században feltűnően sokszor szerepel a Márton név – csak a Jákmonostori főagnál három egymást követő generációban –, amely a krónikakompozíció egy másik helyén Vecellin egyik utódának neve is. Ennek a szöveghelynek – amely részletesen elmeséli Koppány és Vecellin harcát – a keletkezési idejét és megírásának célját a krónikakutatás elfogadhatóan tisztázta. Ez az egyetlen részletes híradás ugyanis a régi krónikában Szent István uralkodásának kezdetéről. A 64. fejezet szerint a király a Koppány „elleni egész hadseregének fejévé és vezetőjévé Vecellint nevezte ki, egy német származású jövevényt, aki [...] miután megölte Koppányt, Szent Istvántól bőséges adományokat kapott.” A fejezet végén a szerző egy genealógiai leszármazást is közöl: „Vecellin nemzette Radit, Radi pedig nemzette Miskát, Miska pedig nemzette Kupánt és Mártont” – amellyel leleplezte Vecellin bőséggel ecsetelt érdemeinek célját. Karácsonyi János a krónikabeli Kupánt azonosította az oklevelekben is szereplő Koppány Szent László-kori udvari jegyzővel, aki utóbb püspökként halt meg 1099-ben. Kállay Ubul ennek nyomán ezt a Koppányt tette meg a krónikarész, illetőleg az ősgeszta írójának, nézetét Hóman Bálint és Gerics József is elfogadta. Györffy György is benne gyanítja a Koppány elleni harc elbeszélésének forrását, de Koppány személyében inkább a családi emlékezet közvetítőjét veszi számításba.⁷² Így válik teljesen érthetővé a krónikaíró Vecellint előtérbe állító egyedi nézete, ugyanis az eseményekkel egykorú pannonthalmi kiváltságlevélben a király Hontot, Pázmányt és Orcit nevezi meg fővezérként, Vecellinről mit sem tud. A minden bizonnyal a Koppány elleni harcban „csak” résztvevő Koppányölő Vecellint tehát krónikaíró dédnagyapja tette fővezérré. Arról azonban nem szólt, hogy Vecellin hol kapott jutalomból birtokokat és *generatio*jának mi volt az akkori

⁷¹ Krónikakompozíció: *Ascendit quoque de Bauaria Vecellinus videlicet de Wazunburg, qui cum Sancto Stephano in Symigio Cupan ducem interfecit. Capitaneus enim exercitus extitit illo die. Ex istis lako nascitur principium et origo... Istorum namque generatio ab istis nominibus distare non videtur.* SRH I. 296; Kézai: *Postmodum intrat de Wazurbuirc comes Vecelinus. Hic Cupan ducem in Simigio interfecit. Istius generatio de laki dicti sunt.* SRH I. 189. Az itt és az alábbiakban idézett magyar fordítás Bollók János munkája. (Bollók 1984, 196., 158.)

⁷² Karácsonyi 1900–1901, 697.; Kállay 1915, 23.; Hóman 1925, 3.; Gerics 1961, 8.; Györffy 1993, 185–186.

neve. Csóka J. Lajos okleveles adatokkal meggyőzően bizonyította, hogy Vecellintől a somogyi Rád nemzetség származott, amelynek tagjai a 11-12. században az ország legelőkelőbb urai voltak, véleményét Györffy György is megerősítette, és a Jákok Vecellintől való eredeztetését Ákos mester téves kombinációjának tartotta.⁷³ Hasonlóképpen vélekedett Mályusz Elemér is. A Rád nemzetségnek Ákos mester korára ugyanis nem volt méltóságviselője, a hatalmi harccal nem tudtak lépést tartani, ellenben a Jákok éppen ekkor törtek fel a bárók közé újra Kázmér fia Csépán révén. „Csupa fény, pompa, gazdagság és hatalom, alig csodálható, hogy Ákos mester elbűvölten a Ják nemzetségnek adományozta Vecellint és XI. századi leszármazottait minden dicsőségükkel. Amit azért is nyugodtan megtehetett, mert a Rádiak tiltakozásától nem kellett tartania.”⁷⁴ Mivel Csépán csak 1274-től szerepel a bárók között, és ez a dátum túl későnek tűnik Ákos mester munkájának születését illetően, logikusabb, ha Zlaudus egyházi karrierjét gyanítjuk a háttérben. Annál inkább is gondolhatunk erre, mert egymás kortársai voltak: Zlaudus veszprémi püspöksége idején (1244–1262) Ákos mester (†1272) pesti plébános, fehérvári örkanonok, majd budai prépost volt. Felvetődik azonban a kérdés: miért pont Vecellint kapták ősül a Jákok?

Az Ákos mester (esetleg más szerző) általi jövevénylajstrom keletkezését legutóbb Kristó Gyula az 1240-es évek végére teszi. Megírásának célja szerinte az volt, hogy a Magyarországon a „13. század elejétől lábra kapó idegenellenességgel szemben [...] történeti síkon akarta igazolni az előkelő hospesek utódainak jogát, jogosságát magyarországi ingatlanok birtoklására, országos hivatalok viselésére”. Mivel pedig a krónikaíró „általában a valóságosnál korábbra tette az idegenek bejövetelét, több nemzetséget illetéktelenül sorolt a hospes eredetűek közé, célzatossága aligha vitatható”.⁷⁵ Az advena-lista összeállítójának tévedései közé kell sorolnunk a

⁷³ Csóka 1967, 537–546.; Györffy 1970b, 14., 19.

⁷⁴ Mályusz 1971b, 74–75. Vö. Thuroczy II. 182., 250. Mivel a régi gestában a 11. század híres szereplője, bátor Opos is Vecellin nemzetségéhez tartozóként szerepel (SRH. I. 385.), elvileg őt is be kellene vonnunk a vizsgálatba. Györffy György azonban meggyőzően bizonyította, hogy a régi gesta szövegét módosító Ákos mester téves ötlete volt bátor Oposnak a Vecellin nemzetséghez való kapcsolása. A krónikásnak itt is a Márton név volt az egyetlen támpontja a besoroláshoz, de nem vette észre, hogy a Salamon király mellett harcoló Opos apja, Márton más nemzedékbe tartozik, mint Vecellin dédunokája Márton. Így nemcsak bátor Opos származását tévesztette el, hanem azt sem tudta, hogy Vecellin fia Rádtól a Rád nemzetség származott (Györffy 1993, 198.).

⁷⁵ Kristó 1990, 439.; Már Karácsonyi 1900–1901, 237–238. megírta, hogy a krónikás biztosan tévedett a Becsegergelyek francia eredetét illetően, további tévedésekre és pontatlanságokra Mályusz 1971b, különösen 53–83. Jellemző megállapítása: „A külföldi származású nemzetségek számbavétele nem egyszerű felsorolás Ákos mester munkájában. A hozzá-

Jákok Vecellintől való származtatását is, hozzátéve: nem biztos, hogy ez kizárólag a krónikaíró önkényes kombinációja volt. Bizonyos körülmények ugyanis arra mutatnak, hogy családi hagyománnyal is számolnunk kell.

A jáki monostort alapító Nagy Mártonnak alapítóként lehetősége volt a védőszent kijelölésére, és választása *sárkányölő* Szent Györgyre esett. A 2021-ben, a monostortemplom alatt feltárt korábbi templom⁷⁶ patrocíniumáról nincs információnk, de – mivel a tájolása is megegyezik az új templommal és a titulusok általában hagyományörzők – joggal feltételezhetjük, hogy a korábbi templomot is Szent György tiszteletére szentelék, és ez akár az ezredfordulóig visszavezethető. Szent György széleskörű elterjedtségét jól mutatja az a 330 templomi patrocínium, amit neki szenteltek fel. Ezért szükségtelen a jáki templom György patrocíniuma mögött különleges okokat keresni. A tiszteletére vonatkozó első magyarországi írásos adat Szent István király 1077 körül készült nagyobbik legendájában szerepel. Szent István ugyanis Koppány elleni harcát három égi személy, Szűz Mária, Szent Márton és Szent György oltalmával vívta meg, az ő zászlójuk alatt küzdve diadalmaskodott a pogányokon.⁷⁷ A Koppányt legyőző Szent György alakja a legendában, a Jákok Vecellintől való eredeztetése a krónikában, valamint a jáki apátság Szent György titulusa között olyan összefüggés rejlik, amely remélhetően hihető magyarázatot ad a több rétegből összetevődő családi hagyomány keletkezéséhez.

Szent György – akinek élete a 4. század kezdetének homályába vész – a 11. századra mind keleten, mind nyugaton jól ismert, népszerű szentté vált. Első legendái még nem tartalmazták a sárkánytól megszabadított királylány történetét. A keleti egyházban Szent Györgyöt a korai időszakban gyalogos katonaként vagy mellképen ábrázolták, de katonai hivatásából következett lovas alakként való megjelenése. A lovas képeket inspirálták

juk fűződő érdekes történeti epizódok beiktatásával élénkebbé válik a gesta előadása, abban pedig, hogy mely nemzetségek neve örökítődik meg, tervszerűség vehető észre. Ez oly módon nyilvánul meg, hogy az író előszeretettel kortársainak, a királyi udvarból ismert előkelőknek származásával foglalkozik, miközben szemrebbenés nélkül alakítja át a hagyományt.” (70.)

⁷⁶ Tóth – Pap 2021.

⁷⁷ Tóth E. 1992, 28–29.; Tóth E. 2020, 259. a kultuszra vonatkozó többi adattal; lásd még Magyar K. 1971, (bár több hibás adata van, és következtetéseivel sem lehet mindig egyetérteni); és Magyar Z. 1998, 161–162; Csanád is Szent György segítségével győzött Ajtony felett, és álomlátása helyén alapította meg az oroslánosi monostort. Uo. és Takács 1993, 47–61. Szent György korai tiszteletének szép bizonyítéka az első magyar királyi pár által a székesfehérvári egyháznak készíttetett miseruha (1031), a későbbi koronázási palást, amelyen a mártírok között szerepel a képe (Tóth E. 1997, 22.), valamint a Szent István-kori veszprémi rotunda is (H. Gyürky 1963).

azok a római császárkori ábrázolások, amelyeken a jó és a rossz küzdelme a lovas és a kígyó/sárkány harcában jelenik meg. A hitében kitartó, Istenhez hű György is így győzte le a gonoszt, a pogányságot, az azt jelképező és megtestesítő Diocletianus császárt. A keresztes háborúk idején a palesztinai partvidéken csatlakozott a legendához a megszabadított királylány, és a sárkány csak ettől kezdte tűnik fel a műalkotásokon. A középbizánci kor népszerű mártír katonaszentjének szenvedéstörténete tehát csak a 12. század folyamán egészült ki Szent György későbbi legnépszerűbb hagiográfiai motívumával, a sárkánycsodával, a szűz megszabadításának történetével. A szent ikonográfiája is ekkortól alakul át lovas ábrázolássá Keleten, és a 12-13. században, a keresztes háborúk hatására terjedt el Nyugaton is.⁷⁸

Ják nembeli Nagy Márton fiának, Zlaudus fehérvári olvasókanonoknak 1237. évi oklevelén függő pecsétje a legkorábbi ismert hazai *sárkányos* Szent György-ábrázolás,⁷⁹ és ugyanez jelenik meg az 1256-ban felszentelt jáki templom apszisfreskóján is.⁸⁰ Nem a Szent György titulus a különlegesség a jáki monostorban, hanem az, hogy a család nagyon korán értesült az új típusú ábrázolásról, amit alkalmazott is a reprezentációjában. A György-tisztelet a jáki dombon kívül is megfigyelhető a családnál: Szent György tiszteletére szentelték Zlaudus Véged (Zalavég) falujának talán általa, a jáki monostor mintájára – háromhajós, háromapszisos, toronypáras – építtetett templomát is.⁸¹ A veszprémi székesegyház északi oldalán levő Szent György-kápolnát a Szent István korától ott őrzött Szent György-ereklye számára „a 13. század második harmadában emelték egy akkorra már

⁷⁸ Tóth E. 1992, 19–26.; Klaniczay 1999, 365., a legfontosabb irodalommal; Magyar I. L. 1999, 59–65., Tóth E. 2020.

⁷⁹ Pecsétje Bertalan veszprémi püspök és társai 1237-ben kiadott oklevelén függ (eredetijének jelzete: HU-VFL-Veszprémi székesfőkáptalan magánlevéltára, Paloznak 9.; az oklevél fényképe: HU-MNL-OL-DF 200636., a pecsét másolata: HU-MNL-OL V 8. 332. Az oklevél aljára több hártvaszalagot fűztek a függőpecsétek számára, ezek közül csak kettőn maradt meg a pecsét. A mandorla alakú, 37X47 mm nagyságú, természetes színű viaszpecsét felirata: + SIGIL + MAGIS [...]DI + LECTORIS ALBENSIS. Azonosítása kétségtelen, mert az oklevél kiadói között szerepel Zlaudus fehérvári lector neve. A pontsorról határolt mezőben abból kiemelkedő, balra vágató lovon Szent György köpenyes alakja látható, a jobbjaiban levő lándzsát a ló alatt kunkorodó sárkányba döfi. A ló feje, farka, lábai átlépik a vonalszegélyt és belógnak a felirat mezejébe. A pecsétmezőben az ábra mellett felül, két oldalt: SANCTUS GEORGIUS. A pecsét fényképét közölte Mezey – Szentesi 1999, 10. (és vö. a hozzá tartozó 29. és 39. jegyzetet.)

⁸⁰ Jékely 2001, 156–157.

⁸¹ A zalavégi templomra: Valter 1991, 121.; Ruzsa 1994, 163–165. (a vonatkozó rész Kostyál László munkája „A zalavégi plébániatemplomról”). Mezey – Szentesi 1999, 31.; Valter 2004, 82. (Utóbbi kettő Vándor László publikálatlan ásatására hivatkozik.); Szakács 2021, 59., 634.

pusztulásnak indult korábbi körtemplom helyére”.⁸² Nincs okunk kizárni azt a lehetőséget, hogy épp Márton fia Zlaudus veszprémi püspökségének korára tehető a kápolna átépítése. Ezt annál inkább is megtehetjük, mert Zlaudus családjának igényes építkezéséről újabb bizonyítékok kerültek elő néhány esztendeje, az eredetileg Ják-birtok Nyirádon. Művészettörténeti szempontból értékes kőfaragványok kerültek elő a templomból, amelynek jáki analógiáit találta meg a kutatás. „A nyirádi kőfaragvány vonatkozásában – tekintettel a motívum jáki analógiáira és a személyi kapcsolatra – igen valószínűnek tarjuk, hogy Ják nembéli I. Márton vagy családtagjai révén juthattak el Jákon dolgozó kőfaragók Nyirádra, akik itt a jáki templom díszítőmotívumainak némelyikét alkalmazva építették fel a templomot.” [...] „a nyirádi faragvány arra utal, hogy I. Márton és/vagy családtagjai, építkezéseikkel esetenként fennhatóságuk, befolyásuk alatt álló területeken egyik helyről a másikra irányítva a kőfaragókat, direkt módon is terjeszthették a Jákon és Nyugat-Magyarországon alkalmazott motívumokat, fogásokat.” Balázsik veszprémi építészeti motívumokat is kapcsolatba hoz a Ják nemzetség építkezéseivel.⁸³

Nem zárható ki, hogy a sárkányos Szent György-kép 1217-ben jutott a nemzetség tudomására. A Jákok Mike nádor ágánál szegényebb és nepe-sebb jákfai ága ugyanis részt vett II. András keresztes hadjáratában.⁸⁴ Ha a kancellária hivatalos szóhasználatában „királyi szerviens”-ként számon tartott Rába balpartiak szükségét érezték a részvételnek – szerényebb anyagi lehetőségük ugyan arra volt csak elegendő, hogy többen szereljenek fel egy embert –, joggal gondolhatjuk, hogy a méltóságviselőket adó főág közül akár Márton ispán is ott lehetett Keleten. Nem zárhatjuk tehát ki, hogy Márton ispán maga gyűjtötte és hozta haza a Szent György-legenda sárkányos

⁸² A veszprémi kápolnára: H. Gyürky 1963.; az idézet: Koppány 1993, 112. Bár Gyürky Katalin épp Zlaudus idejét zárja ki az átépítés lehetséges idejéből, de kizárólag azért, mert nem volt jóban a királlyal. „Magánvagyonából felépíttette Tátika várát, de egyházmegyéjében a fentebb leírt okok miatt nem építhetett nagyobb épületeket. A király kegye 1262-ben Pál püspök felé fordult. Mindent, amit a király elvett az előző veszprémi püspöktől, kétszer is megpróbálta visszaadni. Pál, aki mind a király, mind a pápa kegyeiben állt, hatalmas jövedelemmel rendelkezett. Veszprémben remek lehetőségek adódtak az építkezések folytatására.” H. Gyürky 1963, 379–380.

⁸³ Balázsik 2018, 238., 241. Nyirád Véged, Szántó és Zalaegerszeg mellett szerepel abban az 1247-ben kelt oklevélben, amelyben Zlaudus káptalanával rendezte az említett Ják nemzetség tulajdonában lévő falvak magisztrátusi jogait. Ráczy 1997.

⁸⁴ 1221-ben ugyanis azért kapták Uraj földet a királytól, mert Tapasz, Ják, Ebed, Csuna, Gergely, Artuna és Pósa rokonságukból elküldték Belsét a tengerentúlra a királlyal, hazatértekor pedig saját atyafiságukból Gergely és Pósa ment a király elé. Az oklevél I. Károly király 1324. okt. 27-i átírásában maradt fenn: HU-MNL-OL-DF 209122. – GYMSMLS 4621, Niczky cs. lt. 20 – Kiadása: Urk. Burg. I. 79–80. (115. sz.) – Reg. Arp. 370. Az átíró oklevél regesztája: AOkI. VIII. 465.

változatát egy Szent György-ereklyével együtt. Óvatosságra int azonban az a körülmény – Tóth Endre szavaival élve –, hogy Ják körül csak úgy „röpködtek” a sárkányok: a Mike nádor által alapított pornói monostornak is egy sárkányos szent, Antiochiai Szent Margit volt a patrocíniuma.⁸⁵

A jáki Szent György-tisztelet kiteljesedését és megújulását az ismert bambergi kapcsolat is befolyásolhatta. A művészettörténeti kutatás által megállapított tény, hogy a jáki templom és annak építésével egyidőben újjáépülő bambergi székesegyház kőfaragványai között bizonyíthatóan szoros a kapcsolat. A jáki építkezés megértéséhez a bambergi székesegyház kronológiája irányadó. Felvetődött, hogy bambergi mesterek dolgoztak Jákon az 1220-as, 1230-as években.⁸⁶ Bambergben, de szinte egész Bajorországban Szent György tisztelete az ezredfordulótól igazoltan erős volt. Gizella királyné testvére, II. Henrik császár Szent György tiszteletére szenteltette a bambergi székesegyház egyik oldalhajóját, a székesegyházat pedig az az Ekbert bambergi püspök (1203–1237) építtette újjá, aki Gertrud királyné testvére volt, és aki 1208–1211 között Magyarországon talált menedéket, miután gyanúba keveredett Fülöp német király meggyilkolása miatt.⁸⁷ A művészeti hatások előfeltételét jelentő történelmi háttérrel kapcsolatban újabb magyarországi források felbukkanására már aligha számíthatunk. Nagy Márton életéről is nagyon keveset tudunk, mégis az általa építtetett templom alapján biztosan állíthatjuk, hogy kitűnő bajor kapcsolatokkal kellett rendelkeznie. Nem zárható ki, hogy ezt saját maga vagy apja házassága révén szerezte.

Mire következtethetünk mindebből? Az ezredforduló körüli időből származó hiteles hagyomány szerint Koppány és Ajtony, valamint valószínűleg további pogány ellenállók legyőzésében Szent Györgynek jelentős érdemei voltak. Rád nembeli Koppány püspök krónikájában a 11. század második felében megfogalmazza a bajorországi jövevény, Vecellin legenda alakját és véghezvitt hőstettét. Jákon a 11. századtól valószínűsíthető, a 13. század elejétől pedig bizonyítható Szent György különleges tisztelete. Zlaudus akár királynéi kancellárként, de fehérvári lektorkanonokként mint

⁸⁵ „Legendája szerint Margitot az ördög sárkány képében látogatta meg, és elnyelte: az esemény hitelességét Voraginei Jakab is kétli. A Szent György-legendán okulva Margit esetében is vizsgálni kellene a történet eredetét, és csak azután lehetne állítani, hogy a klostoralapítót befolyásolta-e a sárkánytörténet. A nagy kiterjedésű Ják falu északkeleti szomszédja a német földről betelepülő Hermány nemzetség: címerállata a szépen rajzolt szárnyas sárkány volt, a 14. századi pecsétképük mutatja a sárkányok ambivalens szimbólumtartalmát.” Tóth E. 1992, 30.; Orbán 1998, 87–90. Az idézet: Tóth E. 2020, 273.

⁸⁶ Bogyay 1993, 11–18.; Winterfeld 1999.

⁸⁷ Erre lásd Geldner 1980. és Wendehorst 1986; Tóth E. 1992, 28.

a káptalani iskola vezetője és tanára mindenképpen hivatalból ismerhette a magyar krónikairódmalmat és Ákos mestert egyaránt. Mindebből arra következtethetünk, hogy a jáki Szent György-tiszteletet, a sárkányos legendaváltozatot, a bajor kapcsolatokat jól összhangba lehetett hozni az ősgesztábtól megismert Vecellin-mondával. Hogy ez a lehetőség Zlaudus „felfedezése” volt vagy a krónikaíró Ákos mesteré, megállapíthatatlan. Bátor Oposnak a Ják nemzetséghez való kapcsolása is mindenképpen krónikás kombináció, ami minden bizonynal szintén kapcsolatban lehetett a Szent György-legendával. Bátor Opos kiváló lovagként ugyanis többek között megölt egy ellenséges csehet. A 13. században létezett egy előkelő, az országnak nádort, bánt, comeseket adó, két monostort is alapító nemzetség, feltűnő német kapcsolatokkal és Szent György-tisztelettel. A Vecellinnel való „megajándékozás” szinte magától jött a régi szövegek ismerőjének, hiszen ezzel is kiválóan lehetett bizonyítani, hogy az idegen előkelők mennyi mindent tettek az országért. Az advena-lista összeállítója szívesen szerkesztett egybe különböző hagyományokat. Vajon nem arról van-e szó a Jákok esetében is, hogy a 13. század első felében élő bambergi kapcsolatokat vetíthették vissza a múltba, és így született meg a bajor eredet legendája?

Sokkal valószínűbb, hogy a nemzetség magyar eredetűnek tekinthető. A tagjainál előforduló sajátos magyar nevekből (Csunya, Ebed, Kemény, Kopasz, Szabolcs) és a német nevek teljes hiányából ugyanis egyértelműen erre következtethetünk. Jövevény mivoltát kizárólag a krónikákra alapozták, ez alapján feltételezte ezt eleinte Györffy György is,⁸⁸ de később az imént említett és más – oroszlános címer, a nemzetség nevének Chak írásmódja – érvek alapján magyar eredetű, törzsfői nemzetséggként (a Csák nem egyik változataként) történő számbavételét is lehetségesnek tartotta.⁸⁹ Györffy feltevését maga sem tekintette bizonyítottnak, amit jól mutat az, hogy későbbi összefoglaló munkájában úgy fogalmazott: „az összetartozás gyanúja merül fel [...] a hasonló nevet és címet viselő Csák és Ják nem között (az utóbbit *Chak*nak is írták)”. Ugyanakkor a Jákok oroszlános nemzetségi címerét később is a „nyugatról beköltözött genusok címerei” között szerepeltette.⁹⁰ Ezért érthetetlen és elfogadhatatlan az a legújabban felmerült nézet, amely minden bizonyító anyag (érvek és források) nélkül, mintegy magától értetődően Csákra módosítja a két vasi Jákot, és a Szabolcstól

⁸⁸ Györffy 1959a, 4.

⁸⁹ Györffy 1970a, 217. 178. jegyzet.

⁹⁰ Györffy 1977, 254–259. A nemzetségi címer oroszlános rekonstrukciója nagyon problematikus a kevés és főleg újkori adat miatt.

eredő Csák szálláshelyeit látja bennük. Mintha a két település „a későbbi évszázadokban a Csáktól leszármazó Ják nemzetség két legfontosabb központja lett” volna.⁹¹ A Csákokkal való közös eredetet a Sitkei ágban előforduló Szabolcs név és a nemzetségből eredő Nicki, Egerszegi Kemény és Szelestei családok újkori címereiből visszakövetkeztetett nemzetségi címerem, az oroszán támogatja csak, birtoktörténeti adat egyáltalán nem. A Jákok nemzetségének Chak írásmódját illetően pedig célszerű a legkorábbi, eredeti formában fennmaradt oklevelek névformáiból levonni a következtetést, mert az átíró oklevelek saját koruk ízlésének megfelelően változtathattak az átírt szöveg névalakjain. Az alábbi, legrégebbi okleveleket figyelembe vevő összeállítás mindenkit meggyőzhet arról, hogy a 13. századi forrásokban döntő többségben a Ják névforma mutatható ki. A két kivétel közül az első oklevél a nemzetség Rába balparti ágának tagjait (a Jákfaiakat) nevezi következetesen *Chak*nak, ugyanakkor mindkét oklevél Ják (*Iach/lac/lak*) nevű személyt is említ. A „Ch” viszont jelölhetett „Ty” hangot is, miként a későbbiekben ez az alak is gyakori volt (Tyákmonostor, Gyákmonostor). További adatok mellőzésével is megállapítható, hogy a Tyák és a Gyák névalakok az Árpád-korban csak kivételképpen fordultak elő.

- 1211/1252: Iyak (DL 40030.)
- 1221: Chakyenses (DF 209103.)
- 1221/1240: Iak (DF 261764.)
- 1221/1324: *Gakw* (DF 209122.)
- 1221/1550: *Caku* (Urk. Burg. I. 120/a)
- 1223: Iach (DF 208360.)
- 1233/1324: *Gaku* (DF 209122.)
- 1238: Iakyenses (DL 47713.)
- 1240: Iak (DF 279067.)
- 1243/1365/1432: *Chaak* (DF 261576.)
- 1256: Iak (DL 66618.)
- 1257: Iak (DL 40044.)
- 1259: Iak (DF 209107.)
- 1260: Iak (DF 209109.)

⁹¹ Dénes 1996, 359–360. és 368–369. A régész szerzőnek, Anonymus kései utódának névfejtő tanulmánya, ahogy alcíme is jelzi, inkább csak „kísérlet”, amely ha állításait hivatkozott forrásokkal és irodalommal alá tudná támasztani, vitára érdemes volna. A szerző azonban a különböző helyekről származó információkat kritikai vizsgálat nélkül, esszészerűen szerkesztette egybe koncepciójának igazolására. A bizonyítás hiánya miatt nem fogadható el a hasonló nézeteket valló Herényi 1997, 294. állítása sem, miszerint „Nicken és Lakon mind a Ják, mind a Csák nemzetségnek voltak birtokai, az együttes birtoklás alapján a két nemzetség azonossága valószínű”.

1264: Iakua (DL 39970.)
1265: Iak (DF 209111.)
1267: Iak (DL 47745.)
1270: Iak (DF 243668.)
1270: Chak (DF 209114.)
1270/1328/1336/1435: *Tyak* (DL 50461.)
1279: Iaak (DL 40150.)
1289: Iaak (DL 40191.)
1290: Iaak (DL 40193.)
1290: Iak (DL 40196.)
1291: Iak (DL 40205.)

A Csák mellett felmerült még az irodalomban a Kaplyon, illetőleg a Kartal nemzetséggel való közös eredet lehetősége is. Az előbbire Zlaudus püspök származásának tisztázásakor már másutt kitértünk, a Kartal nemmel való esetleges, kizárólag néhány közös keresztnéven alapuló kapcsolatot pedig addig nem érdemes komolyan vennünk, amíg bármilyen birtokügyi kapcsolat adata azt nem támasztja alá.⁹²

Miután elvetettük a Ják nemzetség Vecellintől való származtatásának elméletét, alig maradt fogódzónk a tekintetben, hogy fényt derítsünk az atyafiság 11-12. századi gyökereire. Maradnak a hely- és személynevekből, a birtoktörténeti adatokból és a régészeti kutatásokból lesűrhető következtetések. A nemzetség oklevelekben és krónikákban megőrződött Ják elnevezése megegyezik két általuk birtokolt falu nevével (1221: *Iak*, a mai Ják Szent Jakab titulusú templommal, és 1211: *Iyak*, a mai Tesestyénjákfa része, Szent Mihály titulusú templommal, mindkettő Vas megyében). Kétségtelen, hogy mindkettő pusztai személynévből keletkezett magyar névadással, elfogadott vélemény szerint a Jakab személynév régi magyar Jákob változatának rövidüléssel kialakult becéző alakjából.⁹³ Mindebből az a következtetés kínálkozik, hogy valamikor a 11. század elején létezett egy Ják(ó) nevű előkelő személy, aki Vas megyében volt birtokos (nevét két faluja is megőrizte), és utódai tőle származtatván birtokjogukat, atyafiságukat róla

⁹² Mindkettőt Kállay 1915, 24–25. vetette fel. A Kaplyon nemzetséggel való kapcsolat adatának értelmezésére Rác 1997, 81. és jelen kötet 36. lábjegyzete.

⁹³ Kiss 1988, I. 646. A helynévadásnak erre a formájára kitűnő analógiát találunk. Adalbert nevezetes, 1153-as végrendeletében szereplő Iac falut Mollay 1982, 102–104. azonosította Klingebachhal, ahol Szent Jakab tiszteletére szentelt templom állt. „A Szt. Jakab patrocinium tehát Iac/Klingenbach esetében is összefügghet egy Ják [...] nevű birtokossal,” szerinte a Sopron megyei település neve „német személynévből, de magyar névadással keletkezett”.

nevezték el. Nem lehetetlen, hogy a krónikákban Álmos herceg Kálmán király általi megvakíttatását elmondó eseményeknél a Kálmán király hívei között szereplő Achilles ispán apja, Jákó is a rokonságba tartozott, sőt, a nemzetségben gyakran használt Márton név alapján nem tudjuk kizárni azt sem, hogy a dömösi oklevélben említett Márton nevű zalai ispán is az atyafiság 12. századi őseinek számát gyapapítja, bár ezeket semmiféle más adat nem támasztja alá.⁹⁴ Az viszont biztos, hogy valamelyik ős birtokközpontja a mai Jákon lehetett, ahol a monostortemplom közelében a régészek egy 11. századi épületet és a Szent Jakab-kápolna 11-12. századi elődjét tárták fel.⁹⁵

A nemzetség legkorábbi történetéről a régészet többet tud mondani az írott forrásokot feldolgozó történésznél, különösen, ha a jáki dombon lévő épületeket és sírokat együttesen szemléljük. A Vas megyei Ják község közepén emelkedő dombon ugyanis igen értékes épületegyüttes található: a domb keleti felén a Szent György tiszteletére szentelt bencés apátsági templom (a mai plébániatemplom), benne egy korábbi, 11. századi kőtemplom alapfalaiival; tőle nyugatra pedig a négykaréjos alaprajzú Szent Jakab-kápolna, amely a középkorban a falu plébániatemploma volt. A domb nyugati részén található a barokk apátúr háza (amely ma múzeumként működik), az épület azonban egy 12. századi téglapalotát és egy 13. századi lakótornyot rejt. (Lásd a 3. képet.)

Már az 1990-ben megindul kutatás során előkerült egy korai sír, amely főleg a 13. századi bencés templom nyugati falát építették. Ez arra engedett következtetni, hogy a 13. század előtt állt itt egy korábbi templom, amely körül temetkezések történtek. A későbbi ásatások ezt megerősítették, kirajzolódott két eltérő rítusú, időben egymást követő temető képe. A kora Árpád-kori, pogány rítusú, úgynevezett soros temető ugyanis az első plébániatemplom felépítése után kereszténnyé vált. A templomok körül a 18. század végéig történtek temetések, ezután Ják lakói a falun kívül nyitott új temetőben hantolták el halottaikat. 2021-ig 1373 temetkezés, illetve sírrészlet vált ismertté, melyek kora a 10. század végétől a 18. század végéig terjed. Ez nemcsak Vas megyei, hanem országos szinten is kiemelkedő mennyiségű régészeti és antropológiai adatot jelent. A legkorábbi temetkezések az apátsági templom belsejében 2019-től feltárt korábbi templom

⁹⁴ C. 150: [...] *iniit rex consilium cum sceleratissimis Mark filio Syma et Achille filio Jaco et cum aliis comitibus*[...] (SRH I. 431.) Egy *Jacobus* nevű borsodi ispán ezidőben (1108) oklevélben is szerepel (DHA 357). Achilles és Jákó személynevek a Hontpázmány nemzetség tagjai között is előfordulnak, míg a Jáknál Achilles nem. A dömösi oklevélben (1138) említett Márton ispán: Szabó 1936, 206.

⁹⁵ Valter 1994, 60–61.; Mezey 1999a, 3.; Valter 2004, 74–75.

köré történtek. A 11. század elején a templomdombon tehát egy település állt, a falu lakói a 10. század végétől élhettek itt, és a 11. századtól temették el halottaikat plébániatemplomuk körül. A pogány soros temetőre épült rá a plébániatemplom, így a régi temető fokozatosan alakult át templom körüli, keresztény temetővé a 11. század folyamán. A Szent György-monostortemplom alapozásakor nemcsak a pogány, de a régi keresztény sírokat is átvágták.

Az 1992-es ásátások során a Szent Jakab-kápolnában egy 11. századi rotunda alapkövét tárták fel. A rotundát 11-12. századi edénytöredékek és Salamon magyar király érme alapján a 11. századra datálják. A rotunda mellett ugyanakkor kevesebb sírt találtak, a körtemplom datálása és korai szerepe nem egészen tisztázott. A korai sírok elhelyezkedése alapján bizonyosan az apátság alapítása után vagy az apátsági templom elődjének 11-12. században megváltozott jogállása miatt vált plébániatemplommá.⁹⁶

A barokk apátsági ház keleti részében egy 12. század elején épített téglaházat sikerült feltárni, amit 1200 körül átépítettek. A korban inkább palotának számító terem – falai 1,5 m szélesek, a ház belső szélessége 3,5 m volt, az északi fal 9 m, a déli fal 11 m hosszban maradt fenn – téglafalait a 13. század harmincas éveiben bontották le, hogy keleti falára egy, a sarkokon és az oldalak közepén támpillérekkel megerősített, 7x7 m-es lakótoronyot építsenek. Ez – a falak vastagsága (1,5 m) alapján – többszintes lehetett.

A falu minden bizonnyal kezdetektől a Ják nemzetség ősenek birtokában volt, aki a korábban már leírtak alapján nem jövevény volt. A család Jován (Iván) nevű ismert tagja és ismeretlen nevű őse a 12. században lakhatott a téglaeépítésű udvarházban. A Ják nemzetség kiemelkedő alakja, Jován fia Márton ispán, a Szent György tiszteletére szentelt bencés apátság alapítója 1230 körül a kor szokásainak leginkább megfelelő lakótoronyt építtetett a téglaeépítésű udvarház helyére. Minden bizonnyal családjával együtt a fallal körülvett toronyban lakott, amelynek maradványait végül eltávolították, amikor a barokk apátsági házat építették.⁹⁷

⁹⁶ Tóth – Pap 2021, és az ásató régész, Pap Ildikó szíves közlése és előadásai. (Régi Épületek Kutatóinak Estje: Ják. Pap Ildikó Katalin régész előadása. 2021. jan. 25. és Pap Ildikó Katalin: Újabb kutatások a jáki Szent György-templomban. A 2019–2021-es régészeti feltárás eredményei. Látkép 2021 – Művészettörténeti Fesztivál. BTK Művészettörténeti Intézet, 2021. szept. 23)

⁹⁷ Valter 2005.

A monostorok és birtokaik

A nemzetség eme főágát az általa alapított két monostorról keresztelte el Karácsonyi János Pornó- és Jákmonostori főágnak. Egyik alapításáról vagy javadalmazásáról sem maradt fenn egykorú forrás, ezért be kell értnünk azzal a már idézett 1325-ös oklevéllel, amelyet Ják nembeli Sitkei Lőrinc fia Kopasz kérésére tartott vizsgálatról adtak ki, és amely igazolta, hogy a jáki Szent György-monostort Ják nembeli Nagy (*Magnus*) Márton comes, a pornóit pedig Ják nembeli Csépán bán építette.

A vizsgálatnak az alapításra vonatkozó állítását más források is igazolják. Amikor II. András király 1221-ben engedélyt adott Csépán bán fia Istvánnak, hogy atyai örökségét, a pornói monostort és uradalmat a szentgotthárdi ciszterci apátságnak adhassa, Pornót Mike nádor alapításának mondta. Az alapítás és a kivitelezés Pornó esetében is bizonyára két generációnyi időt vett igénybe, mint később Jákon. A szakirodalomban felmerült, hogy a két monostor alapítása az idő- és térbeli közelség miatt valamilyen kapcsolatban lehetett egymással. Megalapozott vélemény szerint „1219-ben létezett Pornón egy Szent Margit tiszteletére szentelt apátság (feltehetően bencés rendű), amit a Ják nembeli István fia István kérésére a ciszterci rend bekebelezett és Szentgotthárdot tette meg anyaapátságának. Csépán bán fia István, amikor belépett a ciszterci rendbe ennek a – nagypapa által 1219 előtt alapított – monostornak a kegyuraságát is a szentgotthárdi apátságra bízta. Pornó ekkor már a ciszterci rendhez tartozott és ezután mindvégig ciszterci monostorként említik, mint Szentgotthárd leányapátságát.”⁹⁸ Nem véletlen, hogy éppen ekkor, „1220 körül alapította a Nagynak nevezett Jáki Márton ispán a jáki Szent Györgynek szentelt bencés apátságot. A monostor nyilván az elveszett pornói kegyuraság pótlására épült.”⁹⁹ Tóth Endre szerint az Antiochiai Szent Margit tiszteletére szentelt pornói monostor inkorporációjával a Ják nemzetség monostor nélkül maradt. „Ezért talán nem véletlen, hogy a Ják nemzetség újabb monostora is egy sárkányos szent, György tiszteletére épült fel.”¹⁰⁰ Mások szerint is érdekes fényt vet a jáki monostor alapítására a pornói monostor Szentgotthárd általi *incorporatio*ja. „Nem tudjuk, hogy ez a lépés oka vagy következménye volt-e az új családi monostor alapításának, de valószínűleg kapcsolatban állt vele. Kérdés az is, mi indokolta, hogy a nemzetség ezen ága lemondjon a fennmaradt néhány kőfaragványából ítélve jelentős mé-

⁹⁸ Valter 1981, 62.

⁹⁹ Valter 1991, 120.

¹⁰⁰ Tóth 1992, 30.

retű, igényes kialakítású és így nagy építetői vállalkozás eredményének minősíthető, nem sokkal azelőtt elkészülhetett épületegyüttesről, hiszen ez a ciszterci rend birtokába kerülve, kegyúri jogait sem gyakorolhatták tovább. Az erre a kérdésre adott válasz, amely fényt vethet a jáki monostor alapításának indítékaira, három irányban kereshető; háttérben állhatnak politikai vagy birtokjogi körülmények csakúgy, mint a nemzetség különböző ágai és az ágakon belüli családok viszonyai.”¹⁰¹

További kérdéseket is fel kell tennünk a pornói és a jáki apátsággal kapcsolatban, ugyanis nem vizsgálta senki, hogy mi lett a sorsa a pornói monostor szentgotthárdi ciszterciekre bízott patronátusának és a nekik adományozott birtokoknak, pedig ezek későbbi sorsa fényt vethet a birtokok eredeti jogi természetére is. Ez utóbbi pedig választ adhat arra a kérdésre, hogy volt-e köze egyáltalán a rokonságnak a pornói monostorhoz, amelynek patronátusáról le kellett mondaniuk az inkorporációval. Mennyiben érintette őket egyáltalán a jogügylet? Mi lett a sorsa Csépán bán vagyonának? Figyelmünket ezért fordítsuk II. András király 1221-ben kelt oklevelére, amelyben beleegyezését adta a pornói uradalom cisztercieknek történő átengedéséhez; próbáljuk értelmezni és egyeztetni adatait a benne említett birtokok későbbi történetével.¹⁰²

II. András oklevele elmondja: Csépán fia István a király és jobbágyurai elé járulva azt kérte, hogy örökölt pornói kegyuraságát a király (!) adja a szentgotthárdi cisztercieknek (*nobis [...] postulavit [...], ut patronatum [...] de Porno [...] quam [...] ipse [...] iure obtinebat hereditario, ecclesie Santi Gotthardi [...] conferremus*). Majd ezen kívül (*preterea*) királyi beleegyezést kér ahhoz, hogy neki és apjának a lakhelyét, a pornói szigetet a hozzátartozó négy faluval ő maga hagyhassa szabadon a cisztercieknek királyi megerősítés címén (*insulam [...] Porno [...] villis cum terris ad eandem pertinentibus [...] eidem ecclesie [...] conferre posset libere confirmationis nostre titulo*). A kegyuraságot és a birtokokat egyaránt megkapták a ciszterciek, de nem szabad átsikla-

¹⁰¹ Mezey – Szentesi 1992, 14–15.

¹⁰² Az oklevél szövegét csak IV. Béla király 1240. febr. 7-i átírásából ismerjük. Az eddigi irodalom ezt az átíró oklevelet is csak az Erdődy család vöröskői levéltárában található, 1774. évi hiteles átírásából használta (HO VI. 12–15; Urk. Burg. I. 82–84. (117. sz.), amelynek jelenlegi jelzete: HU-MNL-OL-DL 72224. IV. Béla oklevelének azonban megvan az eredeti szövege is (miként erre már utalt Irmtraut Lindeck-Pozza 1985, 200.) az Erdődy család vépi, jelenleg Pannonhalmán őrzött levéltárában: HU-MNL-OL-DF 261764 – HU-PBFL-Erdődy 5-184. Az oklevél nemcsak feltett kérdéseink, de határvizsgálásai és birtoknevei miatt Vas megye Pinka-völgyi településeinek korai története szempontjából is jelentős forrás. Mivel a régebbi kiadások épp a nyelvészek számára fontos legkorábbi névalakok tekintetében hibásak, nem is beszélve a méltóságsorról, IV. Béla átíró szövegével együtt újraközlöm a Függelékben, immár az eredeti alapján, javítva a korábbi kiadások pontatlanságait.

nunk az oklevél által finoman megkülönböztetett kétféle jogi aktus között. Az előbbit ugyanis kéri a királytól, hogy adja a kedvezményezettnek, az utóbbit, mintegy saját hatáskörében adományozza, és a királytól csak megerősítést vár, a királyi adomány címe a megerősítés.¹⁰³ A későbbiekben a *patronátus* és a birtokok története szétválik. Nézzük először a pornói uradalomhoz tartozó birtokokat. A szöveg szerint István a birtokokat *iure hereditario* birtokolta, az átírásban IV. Béla erről úgy ír, hogy „néhai szeretett atyánktól, András úrtól, Magyarország felséges királyától kieszközölt engedéllyel beöltözése előtt minden saját birtokát, mind az örökölteket, mind a jogos címen birtokoltakat az említett monostornak adta, atyánk kiváltságlevelével gondoskodva saját adományának megerősítéséről.” Ezt a szakirodalom úgy értelmezte, hogy mivel ősi birtokot vonnak el a nemzetség jogköréből, ráadásul Istvánnak mint kiskorúnak (*adolescentulus*) nem volt teljes joga javai felől rendelkezni, ezért kellett a királyi beleegyezés.¹⁰⁴ Mindkét oklevél szövege azonban láthatóan elmosza a birtokok eredeti jogcímét.

István örökségként jutott birtokaihoz, tehát nem maga által szerzett javokról végrendelkezett. Az örökölt birtok lehetett ősi (akár a nemzetségostól származó) is, amelyben az osztályos atyafiaknak is joguk volt, de lehetett egy-két generációval korábbi királyi adomány is, amely egyszeri öröklési aktus után már örökölt birtoknak minősült. Arról, hogy ez utóbbihoz a rokonságnak mennyiben volt köze, azaz mikortól minősült át egy adománybirtok ősvivé, megoszlanak a vélemények. Anélkül, hogy az Árpád-kori birtokjog(ok) számos, mai napig megnyugtatóan nem tisztázott kérdéskörébe most belebonyolódnánk,¹⁰⁵ megállapíthatjuk: adataink egyértelműen arra utalnak, hogy amennyiben az egyháznak jutott birtokban a rokonságnak joga volt, akkor erről lehetőleg nyilvánosan le kellett mondaniuk. Meg kellett szerezni a rokonok hozzájárulását ahhoz, hogy az ala-

¹⁰³ Szentpétery regesztájában jól tolmácsolta a különbséget. (Reg. Arp. 364.)

¹⁰⁴ Kollányi 1906, 93–94.

¹⁰⁵ Más öröklési szabályok vonatkoztak a különböző eredetű birtokokra. Ősi nemzetségi birtok elidegenítéséhez elsősorban nem királyi beleegyezésre volt szükség, hanem a nemzetség öröklésre jogosult tagjainak hozzájárulására. Ilyen birtokban kezdettől fogva a birtokszerző is valamennyi leszármazottjának volt joga. A királyi adománybirtok öröklését törvények szabályozták. Kálmán nevezetes (I/20.) törvénycikke értelmében a nem Szent István, azaz utódai adományai csak fiágon és a testvér ágán öröklődhettek. A későbbi gyakorlat a csak fiági öröklési rendet mutatja, a 12. század csak a lemenőknek engedett öröklést az adománybirtokban. Vö. Murarik 1938, 102.; Bónis 1947, 148. és 261. A királyi engedély kérése is elsősorban a királyi jog alá tartozó birtokok elidegenítése kapcsán fordul elő: R. Kiss 1932, 33. Vö. még az öröklésről Illés 1904, 93–97. A világi ingatlanvagyon elidegenítési, adományozási és örökösödési jogának sajátos hazai alakulásáról az addigi irodalom összefoglalásával: Kumorovitz 1963, 16–20.

pító a kezén levő ősi birtokokat elidegeníthesse, pontosabban a monostornak adományozhassa.¹⁰⁶ Minden olyan esetben, amikor az adományozott jószágban az osztályos atyafiak valamikor örökölhetnének, szükség volt a hozzájárulásukra, különben később az adományt megtámadhatták. Az ifjú szerzetesnek, ha adományát komolyan gondolta – márpedig minden jel erre mutat –, valamint a szentgotthárdi monostornak tehát elemi érdeke lett volna az oklevélbe belefoglaltatni nemcsak a Mike javaira jogosan igényt tartó unokatestvérek (Jován fiai, Márton és Jakab), hanem a tágabb rokonság, az osztályos atyafiak beleegyezését is. Mivel az oklevélben egyáltalán nincs szó a nemzetségbeliokról és rokonokról (a határjárásban is csak mint szomszéd birtokos szerepel Márton ispán, illetőleg Jakab comes), és az iktatásnál sem volt gond, jogosan merülhet fel a kérdés: vajon következtelnünk-e arra, hogy az egész jogügyletbe a közelebbi és tágabb rokonságnak valójában semmilyen beleszólása nem volt? Ennek látszólag ellentmond, hogy a birtokokat *iure hereditario* tartotta a kezén az adományos. Ha volt is előzetes egyezkedés a rokonokkal, esetleges kárpótlás a „lemondásért” cserébe, ezt valami miatt nem rögzítette a királyi oklevél. Úgy tűnik tehát, hogy az oklevél egyedül a királlyal szemben védte az új tulajdonost.

Az oklevél jogi hátterét csak úgy érthetjük meg, ha figyelembe vesszük a királyi hatalom, illetőleg a világi birtokos társadalom körében párhuzamosan, egymás mellett élő öröklési jogszokást, amely a világi birtokosok fiági kihalása esetére vonatkozott. A királyi hatalom igyekezett korlátozni az öröklésre jogosultak körét a mielőbbi háramlás érdekében, a „világi birtokosok körében ellenben az a jogszokás élt, amely minden egyszeri törvényes öröklésen átesett birtokot – így a királyi adományból származókat is – örökölt birtoknak tartott, amelyre nézve megnyílnak tekintette az örökös nélkül meghalt személy oldalági rokonságának egyéb birtokfajták esetében szokásos öröklési jogát.”¹⁰⁷ Esetünkben is igazolható ennek a felfogásnak a helyessége. A királyi engedélyből arra következtethetünk, hogy az adomány tárgyai valaha éppen nem a nemzetségi jog kötelme alá, hanem a királyi jog alá tartoztak. Ezért kellett az adományozónak a királlyal szemben védeni a megadományozott egyházat a békés birtoklásban. A *iure hereditario* jogcímet nem szabad nemzetségi birtoklás jogaként értelmezni, hanem csak apai örökségként. Mike nádor nem a rokonságával közösen bírt földön alapította monostorát, hanem egy olyan, feltehetően adománybirtokon, amelyet az ági rokonsággal való osztály után kapott ő maga

¹⁰⁶ Fügedi 1991a, 43.

¹⁰⁷ Erre lásd Zsoldos 1994, 30. és Zsoldos 1997a, 159. Az idézet az utóbbi helyről való.

vagy valamelyik őse még a 12. században. A nemzetség névadó birtoka mellett nyilván tudatosan egészítette ki uradalmát a birtokszerző ezzel a jelentékeny, Pornó köré szerveződött földterülettel. Az „uradalom” István szerzetbe lépése, és ezzel magszakadása után királyi értelmezés szerint az uralkodóra szállt volna vissza, a rokonság felfogása szerint azonban ők is igényelheték. A megoldást az jelentette, hogy az örökhagyó birtokairól királyi engedéllyel végrendelkezik, ugyanakkor valamilyen módon gondoskodnia kellett a rokonság „kielégítéséről” is, hogy a későbbiekben ne pereskedhessenek. A rokonsággal való egyezkedésről vannak adataink, így a király szempontjából logikus lépés volt, hogy a kancellária az oklevélben nem szerepelteti a rokonság beleegyezését. Ez esetben ugyanis hallgatólagosan elismerte volna a rokonság öröklési igényének jogosságát. A rokonság tehát *de iure* nem mondott le a birtokokról, mert a királyi hatalom felfogása szerint nem volt hozzá köze, ezért nincs szó az esetleges hozzájárulásukról a király oklevelében. Adataink azonban arra mutatnak, hogy István szerzetbe lépését valójában megelőzte az apja birtokai feletti rokonnokkal való osztozkodás.

Jován fiaival való megegyezésről nem maradt oklevél. II. András iménti beleegyező oklevele feltételezi azt, hogy korábban Mike és Csépán vagyona felett osztályt tettek, nem lehetetlen, hogy többek között az oklevél határjárásában Márton és Jakab comesek *prediumaiként* szereplő szomszédos falvakat kapták meg. A tágabb rokoni körrel való megegyezés bizonyítéka egy ugyanebben az évben (1221) kelt nádori oklevél, amely szerint a Jákiak (értsd: Jákfaiak, a nemzetség Rába balparti ágának tagjai) rokonaikkal (*cum suis cognatis*), Jován fiaival: Márton és Jakab comesekkel megegyeztek. Hosszú ideig pereskedtek ugyanis örökölt birtokaik felett (*super divisionem terrarum ipsorum hereditariarum*), míg végül úgy állapodtak meg, hogy Márton és Jakab comesek Kőröselő nevű földjüket örökre átengedik a kilenc megnevezett Jákfainak.¹⁰⁸ A főágak közötti osztály ezzel vált területileg is teljessé, mert Márton ispánéknak ezzel megszűnt Jákfa környéki birtoklásuk. A Csépán néhai bán birtokain való osztozkodás ezzel nem zárult le, a következő generáció tagjai ismét napirendre tűzték a kérdést. A Jákmonostori főágnak még 1259-ben is újabb birtokot kellett átadni a Rába balparti főág tagjainak, ezután le is szögezték, hogy „a Csépán néhai bán birtokain való osztozkodás miatt többé már nem követelhetnek semmit” tőlük.¹⁰⁹ Ist-

¹⁰⁸ HU-MNL-OL-DF 209103. – GYMSMLS 4601, Niczky cs. lt. 1. – Kiadása: Urk. Burg. I. 84. (118. sz.).

¹⁰⁹ HU-MNL-OL-DF 209107. – GYMSMLS 4605, Niczky cs. lt. 5. – Kiadása: Urk. Burg. I. 266. (390. sz.) – Reg. Arp. 1210.

ván tehát Csépan bán nem minden vagyonát adta a cisztercieknek, azokból a rokonság is részesedett. Elsősorban unokaöccsei, másodsorban (minden valószínűség szerint) a Rába jobbparti főág tagjai és végül sokkal csekélyebb mértékben a Rába balpartiak, akik láthatóan nem is voltak elégedettek az örökséggel. Úgy tűnik, István és unokatestvérei az örökségből való juttatás helyett királyi adományt eszközöltek ki a „Jákiaknak”, méghozzá azok Jákfa birtokuk közvetlen szomszédságában. Mert nem lehet véletlen egybeesés, hogy ugyancsak 1221-ben kapta két személy kivételével ugyanaz a rokonsági csoport („Ják nemzetségbeli szerviens híveink”), amelyiknek Márton comesék éppen ekkor engedték át Köröselőt, II. András királytól „a vasvári vár alól kivett Uraj nevű nyolcekenyi földet, amely ugyanezek örökölt földjei között van”. Az adomány indokaként a király azt hozza fel, hogy rokonságukból (*de cognatis suis*) bizonyos Belse nevűt küldtek vele a tengerentúlra, amikor pedig visszajött, saját atyafiságukból (*ex fratribus suis*) Gergelyt és Pósát küldték elé Tornou-ba.¹¹⁰ A kollektív adománynak nyilvánvalóan nemcsak a nem túlságosan kiemelkedő szolgálat volt a kiváltó oka, hanem sokkal inkább a Csépan fia István inkorporációs kérelmével együttjáró örökségi kérdések rendezése. Az adományt feltehetően Csépan fia István és Márton comes eszközölte ki a királytól, utóbbi testvérel maga is lemondott Jákfa melletti birtokáról, hogy ezzel és Uraj megszerzésével a Rába balpartiaknak is kisebb uradalom jusson osztályrészül.

A rokonság tehát a háttérben lezajlott egyezkedés értelmében végül is hozzájárulhatott a végrendelkezéshez, de ezt a körülményt az uralkodó saját jogainak sérelme nélkül nem rögzíthette az 1221-es királyi oklevélben. A pornói oklevelet tehát úgy kell értelmeznünk, hogy a király lemondott háramlási jogáról István adományakor a szentgotthárdi monostor érdekében. Az uralkodó számára ez végeredményben nem is bizonyult rossz üzletnek, mert a szentgotthárdi monostor királyi apátság volt, tehát ő maga volt a kegyura. A cisztercieknek adományozott patronátus és birtokok későbbi sorsa azt támasztja alá, hogy a birtokok vonatkozásában a királyi hatalom győzött a rokonsági jogok felett, míg a kegyuraság ügyében a jelek szerint kénytelen volt engedni.

Amennyire a töredékes adatokból nyomon követhető, az 1221 előtt a Pinkán ma is meglévő pornói „szigethez” tartozó négy falu – amelyeket Csépan fia István rendelkezése értelmében királyi engedéllyel a szentgott-

¹¹⁰ Az oklevél I. Károly király 1324. okt. 27-én kelt átírásában maradt fenn: HU-MNL-OL-DF 209122. – GYMŠMLS, 4621, Niczky cs. lt. 20. – Kiadása: Urk. Burg. I. 79–80. (115. sz.) – Reg. Arp. 370.

hárdi monostor megkapott – később nem szerepel az apátság birtokai között. Monyorókerék, Hétfőhely, Perwolf és Kölked birtokokat a ciszterci repertórium¹¹¹ nem a szentgotthárdi monostor birtokainál, hanem a pornónál sorolja föl, sőt térképen is úgy ábrázolja, hogy a pornói leányegyház birtokait képezik, holott nem erről van szó. Oklevelünk az egyik határjárásban mellékesen szól a pornói monostor egy birtokáról, Keresztesről,¹¹² amely később is ennek a tulajdona volt. A pornói monostor tehát saját birtokait megtartotta, így Pornó „falu” nagy részét is, – kivéve a pornói szigetet, ahol Csépán bán és fia udvarháza állt – és a hozzá tartozó négy falut közvetlenül Szentgotthárd kapta. A *villák* elhelyezkedése nyomon követhető: Monyorókerék, a mai Eberau későbbi sorsa rögtön szóba kerül. Hétfőhely neve többet nem merül fel ebben a formában, de területe, úgy tűnik, azonosítható a későbbi Felsőbeleddel (ma Oberbildein, Ausztria),¹¹³ amely 1297-től Monyorókerék tartozéka volt. Perwolf neve sem szerepel ezt követően, a határjárása Keresztes, Füzes és Alsóbeled közé helyezi, nyilván a későbbi mindkét Lövvő (Német- és Horvátlövvő), Pokol és Abdalóc területét foglalta magába. 1297-ben Heil néven (Höll = Pokol) Monyorókerék tartozékaként bukkan fel újra a forrásokban.¹¹⁴ Kölked a mai Nagy- és Rádóckölked területén volt, de úgy tűnik, ciszterciek később eladták a szomszédos

¹¹¹ Hervay 1984, 159–171.

¹¹² Pornó birtokait tehát csökkentenünk kell az említett négy faluval, viszont Hervay adatai (Iván Sopron megye, Keresztes, Mindszent, Beled Vas megye, Bezeréd Zala megye Gyűrűs mellett) kiegészíthetők. 1390-ben ugyanis Simon pornói apát a vasvári káptalan előtt a monostor elnéptelenedett Vas megyei *Egurkuz* birtokát elcserélte Pecheli Zarka dictus Miklós és fia, Imre az apátság Keresztes birtokának területén levő hegyen két szőlőért. HU-MNL-OL-DF 261780. 1413. évi átírásban, vö. ZsO IV. 334. A mára elpusztult falunak Szent Péter titulusú temploma volt. Vasvári regeszták 92., 414., 605. Az elpusztult, egykor Pecöl mellett volt falu helyének azonosítása: Benczik – Feiszt 2000, 76.

¹¹³ Délről ugyanis Márton comes Beled birtokával (később Alsóbeled, ma Unterbildein Ausztriában, 1455-től adatoltan is a pornói monostor birtoka), nyugatról pedig *Manchaval* volt határos. Utóbbi Pornó és Ják közötti, később ezek határába olvadt hely neve Nagymánca majorként máig fennmaradt: Bárdosi 1982, 50/77; ez bizonyosan azonos a Csánki 1890–1913, II. 773. által említett, de nem lokalizált Mántával. A mára már elpusztult településre Csánki adatain kívül további oklevelek is vonatkoznak: 1435: HU-MNL-OL-DF 261579., 261582., 1439: HU-MNL-OL-DL 50480. Szelestei *predium*ként, 1482: HU-MNL-OL-DL 61841., laki Kaczor György possessioja. Az 1221-es oklevél határjárása szerint a mai Pornóapáti déli részén három *predium* sorakozott nyugat-keleti irányban: Apa nevű, Jakab comesé a Pinkáig és Mánca.

¹¹⁴ *Perwolf* és a szomszédos Pornó (1221: *Pernov*) megnyugtatóan máig nem tisztázott neve (vö. Kiss 1988, II. 364.) közös eredetűnek mutatkozik, talán az első (bajor vagy szláv?) birtokos nevét őrzi mindkettő. *Perwolf* nagy kiterjedésű területéből utóbb alakult ki a két Pokol (Alsópokol = Abdalóc; illetőleg Felsőpokol = Pokolfalu), valamint a 15. századtól adatolható Schütz (Csánki 1890–1913, II. 728., utóbb Horvát- és Németlövvő néven még tovább osztódva. Ma a magyar területen levő Horvátlövvőt kivéve mindhárom Deutsch Schützen része Ausztriában). Az oklevél helyneveinek etimológiájához: Moór 1929, 244–248.

Haraszi nemeseknek, akik 1279-ben már felosztották mint saját földjüket (*suas possessiones*).¹¹⁵ Kezdetben egyértelműen a „pornói sziget” számított uradalmi központnak, az oklevél szerint tartozékai voltak a felsorolt falvak földjeikkel együtt, így Monyorókerék is. 1221-et követően hallgatnak a források Monyorókerékről, csak a század végén bukkan fel majd néhány adat róla. 1292-ben említik várnagyát (*castellanus*), tehát ekkorra biztosan létezett már a vár, bizonyosan az 1297-ben említett tartozékokkal együtt. Ekkor ugyanis a király Monyorókerék falut (*possessio*) tartozékaival együtt elcserélte Héder nembeli Hernard fia Jakab mester bizonyos birtokaiért. Az oklevél szerint az uradalom úgy került adományozási joga alá, hogy (Ják nembeli) Kázmér fia Csépán örökös nélküli halála után az ország szokása szerint királyi kézre háramlott.¹¹⁶ Monyorókerék tehát Kázmér fia Csépán révén újra Ják-birtok lett, amit két lehetséges módon értelmezhetünk. Az egyik, hogy a rokonság később megtámadhatta István szerzetes végrendeletét, és jogigényt támaszthatott a ciszterciekhez került birtokra. Ahogy a Sitkeiek a 14. század elején igyekeztek rátenni a kezüket a főág egykori birtokaira, ezt a főág tagjai is megtehették a 13. század közepén. Fontos információ, hogy a királyi engedélyt a ciszterciek 1240-ben átírták és megerősítették IV. Bélával, talán éppen arra az eshetőségre, ha a rokonság joga erősebbnek bizonyulna a királyi beleegyezésnél. Ez esetben a ciszterciek birtoklása csak István szerzetes életében érvényesült, halála után mind a patronátus, mind a birtokok visszakerültek a Jákok kezébe. Amennyiben így történt, ez csak IV. Béla halála után következhetett be. A másik, a jelek szerint valószínűbb lehetőség, hogy Kázmér fia Csépán Monyorókeréket maga kaphatta királyi adományul. Mivel az 1221-es királyi engedélyt IV. Béla 1240-ben megerősítette, arra kell gondolnunk, hogy a királyi hatalom csak ezután tette rá kezét a várépítésre alkalmas, a német határ közelsége miatt fontos stratégiai helysége. A Németújvárhoz hasonló fontosságú helyet a tatárjárás után talán már maga IV. Béla szemelte ki várépítésre, és mint a birtokos szentgotthárdi királyi monostor kegyura, könnyen rávehette a szentgotthárdi cisztercieket egy birtokcserére. Az

¹¹⁵ Urk. Burg. II. 136–137. (189. sz.). A falu csak a 14–15. századtól válik ketté, a későbbi Egyházas- vagy Nagykölkedet Nagylucei Orbán egri püspöktől és kincstartótól vette meg Bakóc Tamás több más, Vas megyei birtokkal együtt 1487-ben (HU-MNL-OL-DL 72232.), majd Monyorókerék megszerzése után az Erdődyek ahhoz kapcsolják, ugyanis 1549-ben már ennek tartozéka (Engel 2020, Egyházaskölked). Az 1221-es határjárásban említett *Chence* völgy a mai napig él földrajzi névként Nagykölked nyugati és Szentpéterfa keleti határában. (Bárdosi 1982, 162/41., 48.; 52/112., 114.)

¹¹⁶ 1292: Urk. Burg II. 269–270. (388. sz.); 1297: Urk. Burg II. 311–312. (449. sz.). Vö: Fügedi 1977, 168.; Engel 1996, I. 368.

efféle jogügylet nem volt ismeretlen a királyi birtokpolitika eszköztárában, amint azt a stájer határon fekvő Dobra példája is mutatja.¹¹⁷ Az elcserélt Monyorókerék birtokot, esetleg az időközben felépült királyi várat aztán feltehetően V. István vagy IV. László adhatta tovább Ják nembeli hívének. Ezt a feltételezést Kázmér fia Csépán már tárgyalta sikeres pályafutása indokoltta teszi. Az új típusú váuradalom létrejötté tehát ezekre az évekre esik. Érdeemes egy pillantást vetnünk a vár első, 1297-ben említett tartozékaira, hiszen az 1221-es oklevél határjárásaiban már valamennyi szerepel határpontként: Mindszent (ma: Pinkamindszent) 1221-ben egyháza közelében a Pinkán átívelő hídról hallunk, később pedig (1457, 1539) a falu a pornói monostor birtoka volt. Szentpéter (ma: Szentpéterfa) először (1221) Monyorókerék határjárásában bukkan föl, de birtokosát az oklevél nem árulja el, Beledét (ma Unterbildein, Ausztria) viszont igen – a monostoralapító Nagy Márton *villaja* volt. Később (1457) a pornói monostor birtokaként említik.¹¹⁸ Heilről (ma Höll, Ausztria, magyar nevén Pokolfalu) fentebb már szót ejtettünk, Tótfalu mint *villa Sclavorum* szerepel 1221-ben birtokosának említése nélkül. Füzes (utóbb két falura szakadva Kirchfidisch = Egyházásfüzes és Kohfidisch = Gyepüfüzes, Ausztria) hegyét említik 1221-ben Perwolf határában, a 15. század végén már nem Monyorókerék, hanem Vörösvár tartozéka. Az utóbbi lehetőséget tartom tehát valószínűbbnek, mert Monyorókerék még IV. László idején háramlott királyi kézre, és a rokonság a jelek szerint nem tartott rá igényt a főág kihalása után.

A szentgotthárdi ciszterciak által bekebelezett pornói monostor kegyuraságára sikerrel pályázott a nemzetség egyik ága 1325-ben. Maga a pornói apát is azt vallotta, hogy a monostorát Ják nembeli Csépán bán építtette, és ezért Sitkei Kopaszt, atyafiait és rokonait a kegyúri jog jogosan megilleti, majd 1457-ben is együtt adományozza el a király a kegyuraságot az Ellerbachoknak.¹¹⁹ A már ciszterci rendű Pornó kegyurasága tehát kikerült a szentgotthárdi anyaapátság kezéből, holott II. András király 1221-es, az in-

¹¹⁷ Az eredetileg is szentgotthárdi apátsági birtokot némi vita után, 1213-ban újra az apátságnak adja a király. Fél évszázaddal később (1266) a király és a királyné fiuk, Béla herceg akarata szerint elcserélik Dobra földet a vasvári vár mellett fekvő Györgyvár királynéi földdel (HU-MNL-OL-DL 93902.; Reg. Arp. 1509. Vö. Valtér 1981, 62–63.) A királyi vár talán már ezt követően felépül, hogy aztán hamarosan eladományozzák (Engel 1996, I. 303.).

¹¹⁸ Tévesen vonatkoztatja a vasi Beledre egy 1238-as oklevél (Wenzel VII. 54.) adatát Kristó 1976, 22., ez egyértelműen a Sopron megyei Beledre vonatkozik.

¹¹⁹ A két monostor későbbi, „párhuzamos” helyzetét jól illusztrálja Ellerbach János 1499-es végrendelete, mely szerint jáki birtokrészének fele a jáki monostoré és a Szent Jakab-kápolnáé, másik fele pedig a pornói monostoré legyen. Lásd alább a 252. jegyzetet.

korporációt engedélyező oklevele egyértelműen kimondja, hogy a patronátus Szentgotthárdé. Hogyan és miért kerülhetett vissza a királyi jóváhagyás ellenére a pornói kegyuraság a Ják nemzetséghez? Találunk-e hasonló példát más monostorok esetében?

A zselicszentjakabi apátság *potestasát* az alapító – egyenes ági örökösök hiányában, halála után – a királyra hagyta. A 13. század közepén azonban a monostort mégsem a király, hanem a Győr nemzetség kezén találjuk.¹²⁰ A jelenségre Kumorovitz L. Bernát nyomán Fügedi Erik is felfigyelt, és szerinte ugyanez állapítható meg a néhány főpap által alapított monostorral kapcsolatban is.¹²¹ „Nem világos számomra, hogyan jutott ilyen esetekben a nemzetség a patronátushoz, s ezzel gyakorlatilag a monostor birtokába. Két gondolatot vehetek itt fel: 1/ ha ez történt, akkor talán ismert és érvényes volt a korai magyar társadalomban az a jogelv, amelyet ma jogászaink a római jog szavaival fejeznek ki: solo cedet aedificum, azaz az épület vagy bármely más létesítmény azé, akinek a földjén áll, bárki is építette; 2/ az is lehetséges, hogy a püspök életében vagy halálában a monostort rokonaira hagyta. Bizonyítékunk egyikre sincs.”¹²²

A „nemzetségi jog” figyelembevételével közelebb jutunk az igazsághoz. Fontos analógiával szolgál a pusztaszeri monostor esete, amelynek a birtokai felett 1329 és 1332 között pereskedés zajlott. A kegyuraságot birtokló Szeri Pósa és rokonai megosztották ezeket, amikor váratlanul feltűnt Tiszai Pál személyében egy rokon, aki Bárkalán nembeliségére hivatkozva részt kért a birtokokból. Mivel ezt igazolni is tudta, a monostor birtokainak har-

¹²⁰ Kumorovitz 1964, 68–69.

¹²¹ „Nem állunk sokkal jobban azzal a három esettel sem, amikor egy úri nemzetséghez tartozó prelátus alapított monostort, s az a nemzetség birtokába került. Az első esetben a Kán nembeli Péter spalatói érsekről van szó, aki 1183 előtt a szenttrinitási, a másodikban fiatalabb kortársáról, a Bor-Kalán nembeli Kalán pécsi püspökről, aki a pusztaszeri, és végül a harmadikban a Rátót nembeli Mátyás esztergomi érsekről, aki 1240 körül a rátóti premontrai monostort alapította. A három eset oly nagy bizonyítóerővel rendelkezik, hogy Györffy ebből következtethetett arra, hogy a belpátfalvi cisztercita apátság megalapítója, Klétus püspök valószínűleg az Őrsúr nemzetségnek volt a tagja.” (Fügedi 1991a, 43.) Példái közül egyedül csak az utóbbi és a rátóti prépostság esete vonatkoztatható ide. Péter spalatói érsek a szenttrinitási monostornak nem biztos, hogy az alapítója volt, 1183-ban csak kegyúrként említik (Györffy 1963–1998, I. 391.). A pusztaszeri monostort biztosan nem Kalán püspök alapította – ahogy a korábbi irodalom vélte –, ugyanis a régészeti feltárás az apátság 11. századi alapítását bizonyította: Almási – Trogmayer 1994; Trogmayer 1996. Klétus vagy Kilit püspök Őrsúr nembeli volta pedig nyilvánvalóan elírás a Bél nem helyett (Vö. Györffy 1963–1998, I. 757.). Ide sorolható viszont a Fügedi által nem említett garábi premontrai prépostság, amelyet Kőkényes-Radnót nembeli Mikudinus fehérvári prépost, később győri püspök (1176–1187) alapított 1171 körül, és későbbi kegyurai is e nemzetség tagjai: Oszvald 1957, 242.

¹²² Fügedi 1991a, 43–44.

madrésze fejében megkapta Szentest Szeri Pósatól.¹²³ Az adatokból arra következtethetünk, hogy a *patronatus* megszerzéséért folytatott küzdelemnek nem az ősi birtok volt a jogalapja, hanem az alapítóval való rokoni kapcsolat. A jáki atyafiság élén Sitkei Kopasz nem birtokjogi alapon igényelte a két patronátust, nem azt akarta bizonyítani, hogy Pornó és Ják ősi birtok volt, és ezért illeti meg őket a kegyuraság, hanem mert rokona az alapítónak. Ennélfogva a monostorok patronátusa akkor is megilleti őket, ha mondjuk az nem nemzetségi birtokon épült. A rokonság egykori monostorát, az azonos nemzetségből való származás jogán besorozták a nemzetségi öröklési rendbe. A Rába jobbparti Sitkeiek, akiknek – amint a későbbiekben látni fogjuk – az 1320-as évektől felfelé ívelt a karrierje, ügyes fogással vissza- vagy megszerezték a nézetük szerint őket jogosan megillető kegyuraságot. A jelek szerint a pornói és jáki apátok, valamint talán a szentgotthárdi is ugyanígy gondolkodott, ugyanis egyikük sem tiltakozott a Sitkeiek kegyúri igénye ellen, hanem – ekkor még – támogatták azt.

Pornóval ellentétben a jáki apátságot Márton ispán nem kizárólag saját, hanem a nemzetség közös, már a 12. században is központi jellegű birtokán alapította.¹²⁴ Mivel Csépán fia István a pornói inkorporációt 1219-ben kezdeményezte, és az ügy 1233-ig húzódott el, valamint a jáki monostort is ez időtájt, 1221-ben, illetőleg 1223-ban említik először,¹²⁵ jogos feltevés, hogy az alapítást 1220 előttre kell tennünk. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban

¹²³ Györfly 1963–1998, I. 905; Györfly 1959b, 196.

¹²⁴ A legkorábbi adat arra, hogy Jákon nem csak az alapító családjának voltak részei, 1243-ból való. Demeter országbíró és mosoni ispán oklevele szerint, mivel előtte (a Rába balparti ágából) Ják nembeli Ják és Márton *in duello* legyőzött Bors ellenében, és a másik félnek nem tudtak volna elégtételt adni birtokuk elidegenítése nélkül, az egész nemzetségüket (*totam suam generationi*!) jelenléte elé idézték, hogy birtokukat megváltás. Ezek azonban hanyagul húzódoztak ettől, majd végül Terestyén, Ebed, Artuna, Myka és Miklós a jogszokástól kényszerítve (*ratione iuris exigente*) megjelent előtte, és Ják és Márton *Rabaolyachak*, *Lyparth* és a Szent György-monostor mellett fekvő Ják (Vas m.) földjeik felét az említett beleegyező nemes és nem nemes férfiakkal 15 márkáért eladták. Ebből 4 márkát Ják és Márton akarataiból Borsnak az országbíró előtt, a fennmaradó 11 márkát pedig a győri káptalan és Csépán prépost bemutatott oklevele értelmében előttük fizettek ki, az ügy pristaldusa, Pouka fia Péter jelenlétében. (Átírta a vasvári káptalan 1365. jan. 28-án Tyak nembeli János fia Péter kérésére és bemutatásában, amelyet ártir Garai Miklós nádor 1432. febr. 21-én kelt privilegiumában, HU-MNL-OL-DF 261576. – VML Szelestei cs. lt. Hiányos szövege megvan még Garai Miklós nádor 1431 máj. 1-én kelt iktatóparancsában is: HU-MNL-OL-DL 50444. – Közlés: Urk. Burg. III. 259–260. (I. 293 a.). A 14–15. századi adatok szerint a nemzetség valamennyi családjának voltak részei Jákon. HU-MNL-OL-DL 41845., HU-MNL-OL-DF 261576., HO IV. 429, ZsO III. 2243.

¹²⁵ Az 1221-es pornói oklevél határjárásában szereplő *inde vadit usque Hollous et reflectitur prope predium ecclesie Sancti Georgii quondam Radiz nominatum [...]* a jáki monostorra vonatkozik. 1223: M(iklós) soproni ispán oklevelében a tanúk között szerepel *abbas de Iach*: HU-MNL-OL-DF 208360. – HU-PBFL-Borsmonostor 85-16-6. – Közlése: Urk. Burg. I. 92–93. (128. sz.).

a már említett 1325-ös vizsgálati levél hátlapjára írt, ma már ellenőrizhetetlen forrásból származó, valószínűleg 1651-ből való feljegyzés: 1651-1214 = 437. Nagy Imre, az oklevél kiadója ebből arra következtetett, hogy a monostort 1214-ben alapították. Ják alapítása mindenképpen kapcsolatban lehetett Pornó sorsával. Hogy István ciszterciekhez történő belépési vagy Márton önálló monostoralapítási szándéka előzte meg a másikat, nem tudni. Márton ispánnak a nagyapja által alapított pornói monostorhoz egyértelműen joga volt, így unokatestvére elhatározásához tehát mindenképpen hozzá kellett járulnia. Ezt követően állapotodhattak meg Csépan birtokainak sorsáról. Könnyen lehet, hogy az inkorporációt megelőző egyezkedésnek tárgya volt a pornói bencés szerzetesek személyének sorsa is, ugyanis Pornó cisztercivé válásával vagy ciszterciekké lettek maguk is, vagy más bencés monostorban kellett tovább élniük. Az újonnan alapított bencés monostorok benépesítése is egy-egy nagyobb apátságából történhetett, mint a centralizált rendeknél. Talán a földrajzi helyzet (szomszédos monostor), az alapító vagy az illetékes megyéspüspök személyes kapcsolatai határozták meg az új monostorok személyi állományát.¹²⁶ Esetünkben valószínű, hogy Pornóról csak 10 km-t kellett menniük a bencés szerzeteseknek az új monostorba.

A monostoralapítás legfőbb indoka Jákon is, mint más hasonló esetekben, elsősorban vallási indíttatású volt. A kiválasztott védőszent oltalmában a templom temetkező helyül szolgált az alapító és családja számára, akiknek lelki üdvösségéért az ott élő szerzetesek naponta misét mondtak és imádkoztak.¹²⁷ Ják esetében „a déli toronyalja falfestményeinek ikonográfiája minden bizonnyal a kegyúri család temetkező helyére utal: itt várható lenne az alapító sírja is”.¹²⁸ A 2021. év egyik régészeti szenzációja volt, hogy a déli toronyaljban feltártak „egy kőlapokkal fedett, legkésőbb a templom alapozásánál kialakított téglasírt. A sírba már az egyházi épület használati idejében eltemetett nagy termetű férfi csontvázát a templomalapító jáki nemzetségfőnek tulajdoníthatjuk”.¹²⁹ Sajnos a sírhely megtalálása sem visz közelebb a nagyon hiányos és kopott falfreskók értelmezésében. Egyes képek – a keresztboltozat négy boltsüvegének festményei – bizonyosan a donátormemória helyeként értelmezhető, amelyeken „imádkozó tar-

¹²⁶ A Gebhard salzburgi érsek által alapított és 1074-ben felszentelt admonti monostor a salzburgi Szent Péter-apátságból népesült be: Fejérpataky 1893, 6.

¹²⁷ Mályusz 1971a, 25.

¹²⁸ Marosi 1986, 107.

¹²⁹ Tóth – Pap 2021, 44.

tásban világi házaspárok vannak ábrázolva három nimbuszos angyal és egy szárnyatlan szent két oldalán”.¹³⁰ A két oldalfal ábrázolása sokkal problematikusabb. Jékely Zsombor 2001-ben összefoglalta az értelmezésük körüli korábbi tudományos vitát,¹³¹ amely akkor úgy tűnt, hogy nyugvópontra jutott.¹³² A déli falon lévő, öt férfiből álló csoportot Entz Géza nyomán az alapító és rokonsága, a Ják nemzetség tagjaiként volt szokás értelmezni, de ezt Marosi Ernő nem fogadta el. „Az, hogy nimbusz nélkül vannak ábrázolva, mégiscsak túl kevés” ehhez, ráadásul párhuzamok nélküli lenne.¹³³ Más megoldást azonban nem ad, ezért jobb híján továbbra is a donátorokat látjuk benne. A nyugati falfelületet borító freskó minden bizonnyal egy temetési jelenetet ábrázolt. A képnek csak a felső része maradt meg. Középen, az ablak fölött az elhunyt lelkét glóriás gyermek képében két angyal viszi a mennybe. Jobb oldalt egy kéttornyú templom képe látható (a jáki templom stilizált ábrázolása?), alatta könnyező alakok, „bal oldalt még három alak töredéke maradt meg, közülük az egyiknek püspöksüvege és pásztorbotja van”.¹³⁴ A nyugati falon lévő képtöredék hagyományos ‘az alapító temetése’ értelmezést sem fogadja el Marosi, helyette viszont felvetette a régióban jól ismert, az alapító nevét viselő Szent Márton halálának ábrázolását. A hagyományos értelmezés Jékely Zsombort sem győzte meg, mert a két angyal egy nimbuszos gyermeket emel a magasba (mennybe), és Márton ispán szentté avatásáról nem tudunk. Jékely megoldási javaslatát – miszerint az 1332-es oklevél szövegéből kiindulva a falkép „egy királyi alapítóval kívánja emelni az apátság fényét” – nem tartom elképzelhetőnek. Marosi ugyanakkor a falképek helyett a templom külső felén, a szentély északi falán lévő, kettős fülkével tagolt kőlapra hívta fel a figyelmet, amelyben két relief található. A jobb oldalon padon ülő, szakálltalan előkelő férfi és a balra álló sárkányölő alakjában az alapító és a templom tituláris szentjének ábrázolását látja.¹³⁵

A templom nyugati térelrendezése is jelentős kegyúri befolyásról tanúskodik. A nyitott toronyaljak fölötti emeleten, a déli oldalon egy védett, zárt helyiséget alakítottak ki, minden bizonnyal a család értékeit, okleveleit tá-

¹³⁰ Marosi 2020, I. 271.

¹³¹ Különösen fontos Tóth M. 1974, 60., 63., 340. jegyzet; Entz 1975, 175.; Wehli 1984, 366–372.

¹³² Jékely 2001.

¹³³ Marosi 2020, I. 271.

¹³⁴ Mezey 1999a, 14. Ha az alakokat Márton fiaival azonosíthatjuk, a püspök bizonyosan Zlaudus.

¹³⁵ Marosi 2020, I. 272.

rolták itt. Az északi toronyhelyiség falai mellett ülőfülkék húzódnak „ahogy a karzat közepének nyugati falát is (a kapu archivoltjával bravúrosan együtt készített) díszes ülőfülke foglalja el”. Mindez és több más építészeti megfigyelés a karzat önálló kápolnaként történő funkcióját sejteti,¹³⁶ és az északi toronyalj helyisége is az építető család használatában lehetett.

Nem szabad átsiklanunk afelett, hogy a déli toronyalja, a kegyúri karzat, de a templom egész szimbolikája az átlagosnál erősebb nemzeti reprezentációról árulkodik. A monostoralapítás ugyanis társadalmi rangot is kifejezett: a méltóságviselővel szemben támasztott társadalmi elvárás volt, hogy az illető egyházalapító is legyen. Aki esélyes volt méltóságok elnyerésére, vagyis a királyi udvar előkelő nemzetségből származó tagjainak, valamelyik birtokközpontjukon kívánatos volt monostort építeni, amellyel a család tekintélyét növelni tudták. Ez egyben jelzés is volt a király felé, hogy az építető igényt tart az arisztokrata életformára, és ezt az uralkodó tisztségek adományozásakor vegye figyelembe. A Pok nemzetséggel kapcsolatban hívta fel a kutatás a figyelmet arra, hogy a már meglevő poki monostoruk mellé Móríchidán újabb premontrei monostort alapítottak, és ezzel bizonyították a királyi szerviensi nemzetségből a nemesi nemzetségek sorába való tartozásukat, mintegy „bebiztosítva” társadalmi felemelkedésüket. Pok Móríc tettének „egyúttal az is célja lehetett, hogy bárói státusra emelkedett önmagát és övéit elhatárolja a nemzetség többi, I. Mórícot a társadalmi felemelkedés útján követni nem képes ágától. A genus másik két ága ugyanis megmaradt a jelentéktelen megyei birtokosok sorában.”¹³⁷ A fenti megállapítás szinte teljes mértékben alkalmazható a Jákok esetében is. Nagy Márton egy olyan monostort szeretett volna, mint amilyen rokonának, Csépán báznak már volt. Megtehetette volna, hogy felkéri a királytól adományként Pornót, ahogyan a Győr nembeliek egyik ága a másik által már „megkezdett” Lébényt. Hogy nem ez történt, azt István szerzetes inkorporációs terve mellett minden bizonnyal befolyásolta nemcsak nagyapjának és nagybátyjának egyházépítésben való követése, hanem a nemzetség szegényebb ágaitól való elhatárolódás szándéka is. Ják szinte példa nélküli és gyakran érthetetlen vagy még nem értett művészeti sajátosságait talán azért nem tudjuk megfejtetni, mert nem ismerjük az elpusztult Pornót. Az ugyancsak nagyon reprezentatív pornói monostor állhatott példaképként a jáki építetők előtt: legalább olyan legyen az új apátság, vagy még annál is szebb. A két monostor építése a családon, illetőleg a nemzetségen

¹³⁶ Mezey 1999b; Szakács 2021, 59., 277–278.

¹³⁷ Zsoldos 1988, 54–55.

belüli verseny eredménye volt. Ebből az következik, hogy a monostoralapításoknál az irodalomban gyakran emlegetett reprezentációs szokás és a vallási igény egymás mellett, egymást erősítve valósult meg, és nem lehet egyiket a másikkal szemben kizárólagossá tenni. Esetünkben figyelemre méltó, hogy a nemzetség egy tagja szerzetbe vonult, és a jelek szerint Márton ispán a már meglévő templom helyére, kifejezetten Szent Györgynek építette monostortemplomát. Így a 13. századi főúri vallásosság sajátos megnyilvánulásaként is értékelnünk kell tetteiket. Márton ispán üdvösségét határozottan világi módon próbálta biztosítani, szemben István szerzetesi életeszményével.

Magyarországon a pornóihoz hasonló inkorporáció nem volt divatos jelenség. A szerzetbe lépett ifjú döntése következményeként nem folytatódott a család, szabad elhatározásból következett be a kihalás, amitől a középkori arisztokrata családok a leginkább féltek. Ekkoriban az egyéni akaratot háttérbe szorították a kisebb-nagyobb közösségi érdekek. Nem mindenki merte megtenni, hogy családi, országos érdekekkel szemben szuverén módon döntsön szerzetbe vonulásáról.¹³⁸ Az is furcsa, hogy Csépán fia István nem családi monostorába, sem rendjének más, a pornóinál előkelőbb monostorába megy, hanem egy másik rendübe, a szentgotthárdi ciszterciekhez. Közismert, hogy a nyugat-európai nemesek saját monostorainak az ottani örökösödési rend (primogenitura) miatt fontos „családi” funkciója is volt. Az öröklésből kimaradt fiúk, illetve a férjhez nem ment lányok számára viszonylag arisztokratikus életmódot biztosítottak, és a kiemelkedésre is lehetőséget teremtettek.¹³⁹ Fügedi Erik megfigyelte, hogy a magyarországi monostorok nem játszottak ilyen társadalmi szerepet, az egyetlen példa, a mislyei prépostság esete sem egyértelmű. A magyar arisztokrata fiúk inkább a világi papságot választották, ahol általában előbb-utóbb püspökségre jutottak.¹⁴⁰ Ezért furcsa eddigi genealógiai adataink ismeretében a Ják nemzetségből eredő egyik család utolsó tagjának elhatározása, aki serdülőkorában szerzetesi életre szánta magát. Mi állhatott döntése hátterében? Az ifjú István elhatározása mögött főlegesen egyéb okokat keresni, mint amit mindkét, az eredeti és az átíró oklevél szövege egyaránt hangsúlyoz: a hivatást. II. András szerint István, aki életkorát tekintve ugyan serdülő volt, lélekben azonban már felnőtt, az evilági mulandó értékekről és haszontalan

¹³⁸ Gondoljunk a királyi gyermekek házasságaira. Buzád-Hahót nembeli Buzád bán is méltóságviselése és gyermekei születése után lépett a domonkos rendbe 1233 körül: Karácsonyi 1900–1901, 575.

¹³⁹ Southern 1984, 278.

¹⁴⁰ Fügedi 1991a, 57–58.

pompáról lemondva az örök értékek szolgálatába szegődve lett szerzetes. IV. Béla oklevele szerint pedig „nemcsak előttünk nyilvánvaló, hanem országunkban is köztudomású, hogy néhai Csépán bán fia, István az égi haza minden szeretetétől rabul ejtve a serdülőkor éveiben alázatosan Krisztus keresztjéhez fordult, és amikor az Úr méltónak találta, a ciszterci rend Szent Gotthárd-monostorába költözött.” István, ha csak az apai örökségre alapozva él tovább, és nem gyarapítja birtokállományát, akkor is jelentős vagyron felett rendelkezhetett volna. A vagyonnal és hatalommal járó világi életformát bátran ott merte hagyni a ciszterci életeszmény megvalósítása érdekében. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy István monostorának az az Antiochiai Szent Margit volt a védőszentje, aki ágyassági „lehetőséget” visszautasítva lett Istennek szentelt szüzességgel vértanú.¹⁴¹ A ciszterci lett Pornót Márton ispán világiként, a lovagok szentjének védőszárnyai alatt, kifejezetten bencés alapításként akarta túlszárnyalni.

A Pornóval való versengés mellett még két mintát érdemes megemlíteni, amely Márton ispán szeme előtt lebeghetett. II. András alapítást és birtokadományozást megerősítő oklevele 1208-ban kelt, a jól dotált lébényi monostor elkészültét a művészettörténeti kutatás az 1220 tájára helyezi. Az alapítók, a Győr nembeli Csépán és Pat Imre király korában megkezdődött bárói karrierje II. András idején is folytatódott, egymás után töltötték be a nádori méltóságot több éven keresztül (1206–1212), épp, amikor a monostoruk alapítása, építése folyt. Szintén az 1220-as, 1230-as évekre keltezi a kutatás a Jákhöz közeli türjei premontrei monostor építését.¹⁴² A jáki építkezés ezeket követte, Márton ispán nyilvánvalóan ezeknél is díszesebb, szebb monostortemplomot akart.

A monostoralapító főurak általában a legfontosabb országos méltóságokat viselték (Ják nembeli Mike nádor, Győr nembeli Pat és Csépán nádorok, Türje nembeli Dénes bán, később nádor, Pok nembeli Móric tárnokmester stb.), de Mártonnak csak vasvári (és zalai) ispánságáról tudunk – mindig „csak” comesnek címezték. Márton eddigi adataink szerint ismert hivatalviselése és politikai pályafutása tehát nincs arányban a jáki templom reprezentációs igényességével.

A méltóságviseléssel összefüggő anyagi fedezet semmiképpen sem elhanyagolható szempont, ez a jelek szerint rendelkezésére állt az alapítónak. Minden ilyen jellegű építkezéshez, de Mártonnak az átlag feletti igényű

¹⁴¹ Orbán 1998, 87–88.

¹⁴² Lébény: Urk. Burg I. 51–55. (82. sz.) – Reg. Arp. 236.; Szakács 2021, 337.; Zsoldos 2011, 17. Pat fényes karrierje 1215-ig tartott. (Zsoldos 2022, 225.) Türjére lásd Szakács 2021, 578–580.; Zsoldos 2011, 296.

építési vállalkozásához különösen sok pénzre volt szüksége. Átlagesetben ezt a bárói méltóságok biztosították. Márton tisztségviselésével kapcsolatos adatok bővítése számunkra az ispáni jövedelmei miatt is fontosak, mert ezeket bizonyosan felhasználta a jáki építkezés költségeinek fedezésére. Sőt, úgy is fogalmazhatunk, hogy elsősorban azoknak volt lehetősége igényes művészeti értékekkel rendelkező monostorok alapítására, építtetésére, akik részesedtek a királyság hivatali jövedelmeiből, ami rendszerint készpénzt jelentett. Márton ispán tisztségéből származó jövedelemhez, minimális hivatalviseléssel számolva, mintegy tízévenként jutott hozzá egy-egy évre (1215, 1224, 1236, 1240). A vasi ispánság a II. András korára felállított megyerangsor alapján az öt legfontosabb és leggazdagabb jövedelmű megye – Bodrog, Pozsony, Sopron, Bihar és Bács – utáni második legfontosabb, mintegy tíz megyét magába foglaló csoportba tartozott Mosonnal és Zalával együtt. Alig van némi támpontunk ahhoz, hogy mekkora összeget jelentett akár az első öt, akár a második tíz ispánság egyévi jövedelmének egyharmada (a kétharmad ugyanis a királyt illette meg), azt mégis megkockáztathatjuk, hogy a vasi ispáni tisztség viselője évi több száz, akár ötszáz márkát is elérő fizetséget kaphatott.¹⁴³ Ez jelentős összeg volt, az építkezés költségeinek egy részét bizonyosan fedezte, mégis számításba kell vennünk a saját, illetőleg a monostornak juttatott birtokok jövedelmeit is. Meglepő, hogy Márton ispán jelentős birtokaiból monostorát nem javadalmazta túlságosan jól, így igen könnyen számbavehetjük a birtokokat.

II. András 1221-es pornói oklevelében a határjárásban szerepel a Szent György-monostor *prediuma*, amelynek egykor Rádóc volt a neve (*inde vadit usque Hollous et reflectitur prope predium ecclesie Sancti Georgii quondam Radiz nominatum*). Ez a *predium* a Jáktól délre fekvő mai Pusztarádóc helyén vagy

¹⁴³ A II. András-kori megyehierarchiát összeállította Nógrády 1995, 168–181., az ispáni jövedelmek nagyságára vö. a 74., 105–107. jegyzetet és a hozzá tartozó főszöveget. Az idézett, 1217-ben elmozdított Sándor pohárnokmester elmaradt jövedelméért járó 300 márká fizetsége mellett figyelemre méltó, igaz sokkal későbbi adat 1278-ból áll rendelkezésünkre. Ekkor ugyanis IV. László Gutkeled nembeli Istvánt kegyeibe visszafogadván országbíróvá és mosoni ispánná nevezte ki évi ezer márká juttatással (*dando eidem et referendo iudicatum curie nostre et comitatum Musuniensem [...] promittimus etiam et ordinamus insuper eidem mille marcas pro stipendio annuali*). HO VIII. 190. (Reg. Arp. 2870.). Azt, hogy a várispánságok jövedelmének kétharmada a királyt, egyharmada az ispánt illette, Kálmán király törvényeiből (I/25., és 78: Závodszy, Törvények 186., 193.) és Freisingi Ottó tudósításából (Éndlicher 120.) is tudjuk. Amennyiben a III. Béla-kori jövedelemjegyzék szerint a királyi kétharmad 25 000 márkát tett ki, az ispáni harmad 12 500 márká a 70 ispánságra számítva. Figyelembe véve a jövedelemjegyzék túlzásait (Barta – Barta 1993, 413–449.) és a megyerangsort, talán nem tévedünk nagyot a 300–500 márkás vasi ispáni jövedelmet illetően. – Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy – mivel a Dunántúlon elég sok római (Néró-kori) aranyeletet találtak a villák környékén – Márton ispán egy ilyen szerencsének köszönhetően, hogy finanszírozni tudta az építőmestereket. Ez megmagyarázná a rendkívüli igényességű dekorációs elemeket is. (Kiss Gábor szíves közlése.)

mellett lehetett. Mivel a határjárás a *prediumot* megkülönbözteti Rádóc falutól, amely a későbbi adatok szerint nemesi tulajdonban volt,¹⁴⁴ arra következtethetünk, hogy a monostornak Rádóc mellett volt egy talán néhány szolgacsaládot felölelő gazdasági „üzeme”, ami a későbbiekben felbomlott. A monostor eme *prediumáról* ezt követően hallgatnak a források.

A monostor egy másik birtokát már egy a 14. századból való adat említi. 1321-ben Jakab apát elcseréli a monostor 20 márkára becsült Kápolnafölde¹⁴⁵ birtokát – ahol egy Szent Egyed tiszteletére épült kápolna van – Bögöti Kázmér fiainak, Vardának és Csépánnak Monyorókerék területén lévő 13 márkára becsült szőlőjéért, egy a Pinka folyón levő, a monostor birtokán épült, két márkáért helyreállított kétkerekű malomért, valamint egy hat ökörrrel és minden más szükséges dologgal felszerelt ekéért.¹⁴⁶ A cserét valószínűleg a Bögötiek kezdeményezhették, akik ekkoriban foghattak kisebb birtokcserélő és zálogosító akcióikba.¹⁴⁷ Kápolnafölde hamarosan beleolvadt a szomszédos Bögötbe,¹⁴⁸ és a 15. században már *prediumként* említik.¹⁴⁹ Az 1321-es oklevélben említett csereingatlanokat is meg tudjuk határozni újkori források segítségével. A monyorókeréki szőlő alighanem az 1669-ben említett Strem birtokon lévő szőlővel azonosítható,¹⁵⁰ míg a monostor saját birtokán a későbbiekben Magyarkeresztesen említenek malmot.¹⁵¹ Ez utóbbi falu tehát minden bizonnyal kezdettől fogva apátsági birtok, míg másik része (Németkeresztes) a pornói monostor tulajdonában volt.

Érdekes, hogy a monostor csak egyetlen falut birtokolt osztatlanul, az 1221-ben felsorolt birtokoktól délre, Mindszent szomszédságában fekvő Lovászadot (ma Luising, Ausztria). Feltehetően az alapítástól kezdve az apát-

¹⁴⁴ Csánki 1890–1913, II. 788.

¹⁴⁵ Helyesen azonosította Csánki 1890–1913, miszerint a Vát és Bögöt közti vidéken feküdt (II. 761.).

¹⁴⁶ HU-MNL-OL-DF 209129. – GYMSMLS 4628, Niczky cs. lt. 26 – Kiadása: Urk. Burg. III. 137–138. (257. sz.) – AOKl. VI. 387.

¹⁴⁷ Guary lt. 164.

¹⁴⁸ 1380-ban a bögöti nemesek perében a Kápolnafölde és Bögöt közti határjárások után megejtett tanúvallomások alkalmával a tanúk egy része azt vallotta, hogy *Kapulnafelde* birtok *Buguth* birtokkal régtől fogva egy és ugyanaz, nem voltak egymástól szétválasztva, és Kápolnafölde sosem tartozott a jáki monostorhoz. A tanúk másik fele pont az ellenkezőjét állította, miszerint *olim ad dictum monasterium Sancti Georgii martyris pertinens fuisse*. (Guary lt. 192–194.). Mára a falunak még a földrajzi nevekben sem maradt nyoma (vö. Bárdosi 1982).

¹⁴⁹ 1438: HU-MNL-OL-DL 58094., 1444: HU-MNL-OL-DL 58108., 1461: HU-MNL-OL-DL 15514., 1465: HU-MNL-OL-DL 45178.

¹⁵⁰ HU-PBFL-Erdődy (Fasc. 22, Nr. 1115.).

¹⁵¹ 1723: HU-PBFL-Erdődy (Fasc. 22, Nr. 1150.).

ságé volt, bár csak 1418-ban értesülünk erről először. Ekkor Ellerbach Burkhard és János Karácsonyfalva és Tumesföldre birtokaik határait járatták meg, amikor is csak egyetlen szomszéd nem jelent meg (és megbízottat sem küldött): a jáki apát a monostor Lovászdad birtoka felől.¹⁵² Amikor pedig 1457-ben V. László Ellerbach Bertoldnak adta a pornói és jáki apátságok kegyuraságait, egyben elengedte az apátságok birtokairól származó kamarahasznát, Jáknak egyedül Lovászdad faluját említi (magán Jákon kívül). Ettől kezdve *de facto* a monyorókeréki uradalom része lett.¹⁵³ Nevéből ítélve eredetileg talán szolgálónépi falu lehetett,¹⁵⁴ és fölöttébb valószínű, hogy a 13. század elején Csépán bán vagyonához tartozott. Könnyen lehet, hogy épp az 1221-et megelőző egyezkedés eredményeképpen került Márton ispán kezére, aki ezzel dotálta ekkor alapított jáki monostorát.

A végére hagytuk Vas megye egyik legnagyobb határával rendelkező települését, magát Ják falut, ahol a monostor felépült. Ják a nemzetség ősi birtoka lehetett, mert jóformán az egész legtágabban értelmezett atyafiságnak volt része benne. Szinte folyamatos pereskedés tárgya. A Sorok pataktól északra eső rész volt a nemzetségi birtokrész a jáki nemesek birtokában, míg a déli területen helyezkedtek el a monostor *portioi*. Az apátság jáki birtokáról szóló legkorábbi adat szerint 1332-ben a vasvári káptalan előtt Ják nembeli nemesek megállapodtak, hogy a jáki apát ellen Ják-birtok ügyében viselt keresetüket közös költségből fedezik.¹⁵⁵ A jáki javak nagyobb része szántóföldből állt, 1710-es adat szerint összesen mintegy 200 holdnyi volt.¹⁵⁶

¹⁵² A vasvári káptalan 1418. szept. 7-i eredeti oklevele: HU-MNL-OL-DL 10719. (NRA. 681-1) – Közölte Széchényi 1901, 72. – Regeszta: ZsO VI. 2333. Csánki 1890–1913, II. 788. nyilván téves olvasat miatt Ravazdként vette fel.

¹⁵³ Lásd alább a 230. jegyzet.

¹⁵⁴ Heckenast 1970, 23., 114.

¹⁵⁵ HU-MNL-OL-DF 209139. – GYMSMLS 4638, Niczky cs. lt. 36. – Közlés: Urk. Burg. IV 109–110. (193. sz.)

¹⁵⁶ 1710: Monyorókerék felé 15 hold, a kisunyomi halastó mellett 30 hold, a rádóci erdő mellett 40 hold, a szintén Rádóc felé eső Hosszúföldön 100 hold, további 17 pedig másutt. HU-PBFL-Erdődy (Fasc. 22, Nr. 1100.). Ez is és a többi 17–18. századi összeírás is ugyanazokat a birtokokat említi, mint amiket fõnt tárgyaltunk. Nr. 1150, Nr. 1158., csakúgy, mint az 1549-es összeírás, amely Jákon 6, Lovászdadon 8, Keresztesen 7,5 *portiot* említ (Maksay 1990, 874., 879., 883., 908.). Amikor 1669-ben Zichy György apát a monostor javait árendába adta, a következőképpen fogalmaztak: [...] *universas [...] bona ad eandem abbatiam Deakyensem de jure et ab antiquo pertinentia, portiones videlicet possessionaria in eadem Deak, Lovaszad, et Magyar Keresztes possessionibus, vineas item binas, unam in dictae Keresztes, alteram vero in Strem possessionibus promontoriis situatas [...]*. HU-PBFL-Erdődy (Fasc. 22. Nr. 1115.). A monostor még egy malomhelyére vonatkozó adat is fõnmaradt bizonyos, közelebrõl nem ismert Langenberg Kristófnak egy elhalványodott írású, 1417-es oklevélben. Kristóf és István jáki apát közti megállapodás értelmében „fundum molendine (!), sitta in L[...]zarum, super quem molendinum ego et heredes mei habuerint duas libras denariorum, az apát és utódai zavartalan birtokában hagyják.” ZsO VI. 1138.

Szóba került már, hogy Márton ispán fiai közül csak Zlaudus futott be karriert, ő is egyházi pályán, amelyet még II. András idején kezdett meg. Testvérei, II. Márton és ennek fiai (János, III. Márton és Mike), valamint Kázmér a politikai életben nem vett részt, IV. Béla király nem adott nekik tisztségeket. A monostor nem túlságosan jelentős birtokállománya, az alapító-építetőnek a legjövödelmezőbb bárói hivataloktól való távolmaradása megmagyarázza az építkezés hosszú ideig, mintegy negyven évig történő elhúzódását (1210-es évektől 1256) is. Azt, hogy mennyiben számíthattak az építkezésnél az 1226-tól bizonyosan jelentős egyházi méltóságokat viselő Zlaudus nem elhanyagolható nagyságú jövödelmeire, nem tudjuk. Az viszont biztos, hogy a birtokállomány mellé, talán a nem kimondottan bőkezű javadalmazást kiegészítendő, a monostor megkapta a jákfai Szent Mihály-egyház magisztrátus-jogát, amely a tizedből és az oblációkból való részesedést jelentett. Erről csak egy 1249-es oklevélből szerzünk tudomást, de minden valószínűség szerint az 1245-től a veszprémi püspöki székhelyben ülő Zlaudus befolyására engedte át a győri megyéspüspök a jákfai magisztrális jogot a jáki bencéseknek.¹⁵⁷

A művészettörténeti kutatás elfogadott megállapítása szerint a jáki templom építkezése kevéssel a befejezés előtt félbeszakadt, amelynek legszembetűnőbb jele, hogy a főhajó és déli mellékhajó beboltozása elmaradt és a templomot végül sík famennyezettel fedték be.¹⁵⁸ Ennek oka minden bizonnyal Márton ispán 1250 körüli halála volt. Fiaira hárult ugyanis jáki monostortemplom építésének befejezése, amelyhez méltóságok hiányában csak saját birtokaik, illetőleg Zlaudus püspöki jövödelmére támaszkodhattak. Az alapító fiait talán már nem érintette a Pornóval való versengés, az építkezést sebtében befejezték, és a templomot 1256-ban felszentelték. Nem véletlen, hogy ezután robbant ki Márton fiai között a táticosai ügy, amelyet értelmezhetjük egyfelől a testvérek közötti anyagi természetű nézeteltérésnek is, ha elfogadjuk az 1257-es ajándékozás őszinteségét. Eszerint a testvérek túlságosan is támaszkodtak volna az amúgy erélyes és építkezéseiben is vállalkozó szellemű¹⁵⁹ püspök jövödelmére, aki az általa épített

(HU-MNL-OL-DF 274142.) A kérdéses helyet megnyugtatóan nem tudjuk lokalizálni, talán Lovászadról van szó. Nem segít a pannonhalmi levéltár Fekete Könyvében levő 18. századi másolat sem (hiányos szövegét közölte Széchényi 1901, 73–74., 1448-as keltezéssel).

¹⁵⁷ Lásd A jáki monostor magisztrátus-joga című fejezetet.

¹⁵⁸ Erre legújabban Mezey 1999a, 4.; Mezey – Szentesi 1999, 13.

¹⁵⁹ A források Zlaudust erőskezű püspökként mutatják, aki határozottan igyekezett egyházi jogait érvényesíteni. Ez kiderül többek között a zalavári apáttal a tizedekről folytat perből (Mon. Vespr. I. XC–XCIII.) éppúgy, mint a birtokaival kapcsolatos magisztrátusi jogok

Tátika várat¹⁶⁰ végül is (1257) a püspökségre hagyta. Testvéreinek és unokaöccseinek bizonyára nem tetszett, hogy a püspök hatalmas vagyonából „önálló” templom, saját vár(ak) építését is támogatta a jáki monostortemplom befejezése mellett. Valószínűleg közelebb járunk az igazsághoz, ha az ajándékozást a IV. Béla és az István herceg közötti politikai látószög keretében értelmezzük, és a tátikai „ajándékozást” a királyi politika részeként magyarázzuk. Zlaudus támogatásával testvérei a kor viszonyaihoz igazodva már sokkal inkább várurak akartak lenni, mintsem monostorépítők. A politikai viszonyok miatt ez nem sikerült nekik, IV. Béla megakadályozta, hogy hozzájussanak a püspök építette várhoz.

Az elmondottak alapján végezetül megállapíthatjuk, hogy a Ják nemzetség – a 12. századi jáki kúria, a jelentős, több megyére, sőt az ország Vas megyétől távolabbi részeire is kiterjedő birtokállománya, a tagjai által a 12-13. század fordulója táján viselt magas királyi méltóságok, művészeti értékeikben az átlag fölé emelkedő, maguk alapította egyházaik alapján – a 12. században a legelőkelőbb, *nobilis* nemzetségek közé tartozott.¹⁶¹ Mike nádor rokonságának minden esélye megvolt arra, hogy várak építésével idővel, ha nem is a tartományurak, de a nagybirtokos arisztokrácia politikailag aktív tagjai között maradjon. Erőfeszítéseik ellenére a Jákok főága a 13. században a vagyonszerzési és hatalmi harcban a vesztesek között foglalt helyet, aminek több, egymásra ható oka volt. Az első és legfontosabb, hogy 13. század eleji politikai befolyásukat elvesztették, mert a királyi kegy

rendezéséből (1247), továbbá erőfeszítéséből, amivel a majki premontrei prépostságtól igyekezett visszaszerezni a király által nekik adományozott tizedek huszadát (Holub 1929, 393). Maradtak fenn adatok birtokvásárlásairól (Szántó megvásárlásán kívül 1258-ban Lád nembeli nemesektől vásárolt egy malmot és földet: Wenzel II. 311.), és említettük a hozzá köthető zalavégi és nyirádi plébániatemplom építését is.

¹⁶⁰ A tátikai várak építéséről, az oklevelek helyneveinek lokalizálásáról: Karácsonyi 1900–1901, 988–989.; Gutheil 1977, 218.; Pais 1964, 409–410.; Dénes 1983, 88–92.; Fügedi 1977, 204. Érdekes, hogy Fügedi saját adattárának feldolgozásakor mellőzte a püspök által épített Tátikát (valamint az erdélyi püspök által épített Szentmihályköt és a pannonhalmi apát által épített Szigligetet), így a várépítők között csak feltűnően kevés főpapot talált (29–30.). Szűcs 1993a, 29. pedig egyenesen azt írta, hogy „egyetlen püspök sincs IV. Béla idején a várépítők között”. Vö. Koppány 1993, 191–192.

¹⁶¹ A több vármegyében birtokos és méltóságokat betöltő *nobilis*, és a szűkebb régióhoz köthető, szerényebb birtokállománnyal rendelkező, megyésispáni vagy országos méltóságokat nem betöltő, csak a megyebeliek közé tartozó királyi *serviensis* nemzetségek főbb jellemzőire és ezek elkülönítésének jogosságára lásd Zsoldos 1988. A Ják nemzetség érdekes módon egy olyan *nobilis* nemzetség volt, amelynél csak az egyik ág tudta tartani a 13. században is eredeti státusát, míg a másik két főág a birtokosztályok és a túlszaporodás következtében elszegényedett, nem tudott felérni ősei arisztokrata életformájához, így a királyi hatalom is úgy tekintett rájuk mint királyi *serviensis*ekre. A köznemesség kialakulásának történeténél a Jákok eme kettős tulajdonsága mindig előkerül. Mályusz 1942, 274–275.; Bolla 1983, 58–59.; Szűcs 1984, 358–359.; Fügedi 1992a, 60–62.; Zsoldos 1997c, 17–18.; Zsoldos 2022, 136.

nem tette lehetővé a család több tagjának bárói méltóságok huzamosabb ideig való betöltését és a jövedelmekből várak építését. Ehelyett IV. Béla birtokvisszavételi politikáját kellett elszenvedniük (Szentmihály). Kázmér fia Csépán tevékenysége, amely csak IV. Béla halála után bontakozhatott ki, azonban már a főág hattyúdala volt. A lemaradás okai közé kell sorolnunk a monostortemplomot is, mert végső soron ez is hozzájárult a család hanyatlásához. A főág egyik testvér nélküli tagja szerzetes lett, egy másik pedig anyagi erejét meghaladó templomépítkezésbe kezdett. Aztán még egy papi pálya, amely ugyan püspökséggel ért véget, de ebből a család politikai befolyását illetően semmi haszon sem származott. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a Kőszegiek Vasból kiépülő tartományúri hatalma túl erős volt ahhoz, hogy még egy hasonló létrejöhessen a környéken. A Kőszegiek sikertörténete mellett a Jákok kudarca arra nyújt példát, milyen volt a 13. században egy hatalmi harcban alulmaradt család sorsa, amelyet a kihalás is sújtott: kritikus időszakokban ugyanis nem volt kellő számú utód a család vagyonának átörökítéséhez. Nagy Márton ispánnak mind a négy unokája fiúörökös nélkül szállt sírba, és Jakab ágának sem volt folytatása.

A család történetét jól illusztrálja a kezükön lévő várak, illetve várépítésre alkalmas helyek későbbi sorsa. A 13. század elején általuk birtokolt területeken később más feltörekvők építettek várakat, alakítottak uradalmakat – Szentgyörgyön (Pozsony megye) a Hontpázmányok egyik ága, Nevnán (Valkó megye) a Péc nembeliek –, de az általuk épített vagy bírt három várat is elvesztették az idők folyamán. Monyorókerék magszakadás miatt a királyra szállt, majd a 14. században az Ellerbachok építették újjá. Az Incéd melletti Szentmihály *villa* tartozékaként említett várat IV. Béla elvette, majd IV. László visszaadta. Ez is királyi kézre háramolhatott, még kétszer említik, a 14. században talán elpusztulhatott.¹⁶² Jákmonostor falu mellett Vas megye másik legnagyobb faluhatárával rendelkező Rohonc is korai Ják-birtok lehetett. A várat is ők építhették, amelyet – Csépán itt keltezett datálatlan végrendelete mellett – 1288-ban említenek először egy határjárásban. Szintén nem említik birtokosát 1291-ben, csak azt, hogy a király egyik híve derekasan küzdött itt a németek ellen a legutóbbi háborúban.

¹⁶² Az 1289–1291 közti háborúban Hertueg fia, Miklós a németek ellen a vár alatt halt meg: Urk. Burg. II. 241–242. (351. sz.). 1327. aug. 10-én pedig Dezső királynéi udvarbíró és soproni ispán *iuxta castrum Scenth Mihál* keltez (Urk. Burg. II. 314–315. [451. sz.]; AOkl. XI. 400. de a mutatóban nem szerepel). 1325-ben a Ják nemzetségbeli Sitkeiek próbálták megszerezni, de törekvésük nem járt sikerrel. Ekkor ugyanis I. Károlyal átírták és megerősítették IV. László említett adománylevelét. Incéd a rohonci, Szentmihály pedig a szalónaki uradalom tartozéka lett.

Csépán halálával, úgy tűnik, a Rába balparti Ebed-fiakra kellett volna, hogy szálljon, de a Kőszegiek hamarosan elfoglalták (1319-ben Kakas Miklós itt keltez), akiknek végül a Jákok egyik csoportjával sikerült megegyezniük, így törvényesen is urai lettek a várnak. 1329-ben ugyanis a vasvári káptalan előtt néhai Kőszegi Miklós nádor fia Kakas Miklós Uraj és a két Nick Rába melletti öröklött birtokát (*tres possessiones suas hereditarias*) Rohonc váráért és faluért cserébe átengedte bizonyos Ják nembeli nemeseknek. A Jákok ezzel lényegében saját birtokaikat kapták meg saját birtokaikért cserébe, ezáltal a Kőszegiek több évtizedes jogtalan birtokszerzését kénytelenek voltak elismerni. Az üzlet ugyanis számukra nem volt éppen méltányos. Uraj, mint láttuk, II. András adománya volt, és Ják nembeli Ebed fiainak földjére Kőszegi Henrik jogtalanul telepített Újfalun néven falut. Nicket pedig IV. Bélatól kapták bírói ítélettel mint Miskolc nembeli Panyittól elvett birtokot. Utóbbi egyik Laknick nevű (mai Répcelak) részét Kőszegi Henrik fiai még 1284 előtt elfoglalták, és az 1329-es csere után is náluk maradt, majd királyi kézre háramlott, amint egy 1358-as oklevélből megtudjuk.¹⁶³ Végül a Tátikával kapcsolatos eseményeket is úgy értelmezhetjük, mint Márton ispán utódainak kétségbeesett kapkodását vár birtoklása után, hiszen a 13. századi versenyfutásban már ez volt az értékmérő és nem a monostor. A nemzetség főágának egykori pompáját azonban ma is hirdeti a jáki dombon álló, páratlan művészeti értékű monostortemplom.

¹⁶³ Rohonc és Nick: Urk. Burg. II. 207–208. (295. sz.), 241–242. (351. sz.), III. 122–123. (234. sz.), 129–130. (245. sz.); az 1329-i csere: HU-MNL-OL-DF 209131. – GYMSMLS 4630, Niczky cs. lt. 28. – Urk. Burg. IV. 54–56. (111–112. sz.); 1358: HU-MNL-OL-DF 209172. – GYMSMLS 4671, Niczky cs. lt. 69. – Közlése: HO IV. 141. (1328-i keltezéssel). Vö. Engel 1996, II. 401–402.

A jáki apátság és kegyurai a középkor második felében

A patronatus intézménye és a patrónusok

Az eddigiekből egyértelmű, hogy az 1332-es kritikus oklevelünknek az az állítása, miszerint a monostort a szent királyok alapították és dotálták, nem felel meg a valóságnak. A Ják nembeli Márton ispán által az 1210-es években alapított jáki monostornak a 13. század végéig voltak az alapító leszármazottai a kegyurai. Márton ispán három fiának egyike papi pályára került, négy unokája közül pedig egyik sem hagyott fiúutódot maga után – közülük legtovább Mike magister élt, aki 1292 után nem szerepel többé a forrásokban. Arról semmilyen adat nem maradt, hogy ezt követően kinek a kezébe került a kegyuraság, csak az 1325-ös Sitkei igényről beszél ismét oklevél. Mielőtt téves állítása miatt végképp hamisnak nyilvánítanánk a dokumentumot, vizsgáljuk meg, hogy kiadásának, illetőleg feltételezett hamisításának mi lehetett az indoka, valamint azt, hogy a benne foglaltak milyen előnyöket és jogokat biztosítottak a kedvezményezettnek. Az oklevél lényege abban a néhány sorban sűrűsödik, amelyben a király a kegyurak ellen úgy védi a monostort, hogy birtokait senki se merje magának tulajdonítani, se a kegyuraság, se más jogcímen, és a mostani és a jövőbeli apátok ellen ne hozzanak ítéletet birtokügyben azok javára, akik magukat a monostor kegyurainak vallják (*qui se patronos eiusdem monasterii appellarent*). Vajon miért kellett védeni az apátságot a kegyuraktól?

A szerzetesrendek apátságai vagy prépostságai mindennapi életüket a 12-13. század fordulójától királyi vagy magánkegyúri *patronatus* egyházi jogi intézmény keretében élték.¹⁶⁴ A 11. századtól eredetileg magánegyházként alapított monostorokat a magyar történetírás hagyományosan nemzetségi monostornak nevezi, mert – miként azt Solymosi László a kegyúri *descensus* kapcsán az eddigi kutatásokat összefoglalva megállapította – „sajátos egyházi intézmény a nemzetség szakrális központja volt, a nemzetség közös tulajdonát képezte, a nemzetség nagyságát, összetartozását reprezentálta, s ennek tudatát erősítette. A nemzetségtagok általában itt járultak szentségekhez, s főként ide temetkeztek. Szükség esetén a monostor írástudó papságának szolgálatait is igénybe vették. Mindezeket túl a monostort birtokaival együtt sajátjuknak, mindenekelőtt jövedelemforrásnak tekintették. Amikor a 12. század végétől a saját egyház intézményét fokozatosan a kegyuraság váltotta fel, az immár kegyúri jogokat gyakorló nem-

¹⁶⁴ Landau 1975.

zetségek számos elemet átmentettek a régi gyakorlatból.”¹⁶⁵ Az új intézmény bevezetésével elvileg „a patrónus jogai tiszteletbeliek (díszhely vagy sírhely a templomban stb.) és az egyház birtokából folyó jövedelmi és használati jogok (rész a tizedből, segély az elszegényedett kegyúr részére). Kötelességei: az egyháznak és vagyonának a védelme s az egyházi épületek gondozása.”¹⁶⁶ A patrónusoknak a kegyuraságuk alatt álló egyházak részéről törvényesen élvezett anyagi előnyök (amelyek lehettek állandóak, illetve alkalmankéntiek),¹⁶⁷ illetőleg a monostorok birtokainak kegyurak általi jogtalan használata között nagyon nehéz meghúzni a határt. Történetírásunk már régen rámutatott a világiak által alapított nemzeti monostorok viszontagságos sorsára. Azután is, hogy a 12. század végétől a sajátmonostor átalakult patronátussá, kegyuraik a régi módon kezelték őket, gátlástalanul osztották fel, foglalták el és vissza a birtokaikat. A 13-14. századból ismert adatok a legális jövedelemre és a kegyúri joggal való visszaélésre egyaránt adnak példát.¹⁶⁸ A magánkegyúri monostorok 14. századi története lényegében arról szól, hogyan harcolnak az alapító legtöbbször mohó örököseivel szemben birtokaik visszavétele, Kumorovitz L. Bernát szavával élve, szekularizációja ellen.

A kegyurakkal szembeni sanyargatott helyzetben a monostorok sérelmeiket, illetve jogaik elvesztését többféleképpen orvosolhatták. Kedvelt megoldás volt, hogy vészhelyzetben az apát burkoltan vagy nyíltan a királyt tekintette kegyurának, azaz a világi birtokosok helyett az uralkodó védőszárnyai alá igyekezett bújni. Jó példa erre Zselicszentjakab esete, amelynek apátja a kegyurakkal folytatott nagyon hosszú pereskedés után Albert király előtt egyszerűen kijelenti, hogy Zsigmond király ítéletlevele ellenére mégsem a Szerdahelyieket, hanem a királyi felséget tekinti egyháza kegyurának.¹⁶⁹ A hahóti monostor kegyurak elleni küzdelméről több oklevél is tudósít, amelyekből a következő történet rekonstruálható. Egyfelől Valter somogyvári apát egy év nélküli (1330 körül kelt) oklevelében Hahót nembeli Keled fiait szeretné visszariasztani leányegyháza, a hahóti monostor birtokainak fosztogatásától, ezért végső érvként közöl egy oklevéltörvényt Szent László királytól, amely szerint a király a hahóti, másnéven piliskei monostort a somogyvári alá rendelte. A királyi oklevélről

¹⁶⁵ Solymosi 1998, 59. a régebbi irodalommal.

¹⁶⁶ Kumorovitz 1964, 72.

¹⁶⁷ Kollányi 1906, 198.

¹⁶⁸ Kollányi 1906, 199–200.; Kumorovitz 1964, 55–64.; Solymosi 1998, 59–60.

¹⁶⁹ Kumorovitz 1964, 64. és 77.

nem egységes a történészek véleménye.¹⁷⁰ Anélkül, hogy állást foglalnánk a kérdésben, figyelembe véve az oklevélben található archaizmusokat, kétségtelennek kell tartanunk, hogy Somogyvárott a 14. század első harmadában létezett egy, a hahóti monostorral kapcsolatos Szent Lászlótól való oklevél, valószínűleg a leányegyházi jogviszonyról – ha nem is pontosan azzal a szöveggel, amit Valterus szövege megőrzött. Másfelől, egy 1356-os oklevélből ismerjük, hogy ekkor a Hahót nemzetség mely tagjai osztozkodtak a monostor kegyuraságán, azaz megtudjuk, melyik ág birtokolta azt.¹⁷¹ Ennek fényében nem nehéz kideríteni, hogy a II. András király nevében kelt, 1234-ből származó oklevelet – amelyben a király a Hahótok kérésére megerősíti az Arnold által alapított monostornak az atyafiság különböző tagjaitól származó adományait, és amelyről már rég kiderítette az oklevélkritika, hogy hamis – elsősorban azért készítették a Hahót nemzetség egy másik (azaz nem az 1356-ban szereplő) ágának tagjai, hogy ezzel a monostor javaihoz való jogukat igazolhassák.¹⁷² Erre állt elő Valter apát *ultima ratioként* a Szent László-féle oklevéllel. Számunkra az eset most elsősorban azért érdekes, mert jól rávilágít a vizsgált jelenségre és a megoldási lehetőségekre. A monostor kegyurasága a nemzetségi ágak között vita-téma, főleg javai felhasználása miatt. Az érdekelt felek egyike oklevelet hamisít II. András nevére, amelyben pontosan feltüntetik az alapító személyét, az ősök egymáshoz való viszonyát és *dosuk* nagyságát. Erre a monostor anyapaátása, Somogyvár megvédve „gyermekét” az egyik szent királyra hivatkozva utasítja el az igénylők jogait. Hogy mi lehetett a per vége, azt nem tudjuk, az 1356-os oklevélből csak sejthető, hogy az 1234-es oklevelet hamisító Arnold-ág alulmaradt. A Szent Lászlóra való hivatkozás ellenére a monostor maradt a Hahótok patronátusa alatt, de ennél többet nem is érhetett el. A javait fosztogató nemzetségbeliek elriasztására feltehetően ennyi is elég volt.

A kegyúri igényekkel fellépőkkel szemben tehát eredményesen lehetett felvenni a küzdelmet megfelelő okleveles bizonyítékok birtokában. Ha voltak ilyenek, ezeket bizonyos fel is használták védekezésül. Ha nem voltak, akár mert elvesztek, elpusztultak a régi oklevelek, akár mert nem is készültek, akkor saját készítésű oklevelekkel is meg lehetett próbálni a küzdelmet,

¹⁷⁰ Szentpétery (Reg. Arp. 32.) és Györffy a kiadásban (DHA I. 304–305.) hamisnak tartja, míg Hóman a *rex Pannoniorum* királyi cím miatt (Hóman 1918.), Dávid 1978, 291–296. pedig az ószláv Piliske névváriáns miatt hajlik az eredetiségre. (Utóbbi irodalom nem szerepel a DHA kommentárjaiban.)

¹⁷¹ Zala I. 565–570.

¹⁷² Zala I. 7–8. (Reg. Arp. 534.)

a fennmaradt hamis oklevelek nagy számából ítélve nem is sikertelenül. A bencés rendtörténet munkálatai közben Erdélyi Lászlónak is feltűnt a hamis oklevelek feltűnően nagy száma, ezért a pannonhalmi, zalavári, bakonybéli és tihanyi hamis okleveleknek a feltehető hamisítási év szerinti rendezésével megpróbálta kiértékelni azokat. Megállapította, hogy az oklevél-hamisítás, illetőleg *interpolatio* összefügg a királyi birtokrestaurációs politikai korszakokkal, valamint az „ököljog” uralmával, a jogbizonytalanság idejével. Az első oklevelek a királyi birtokrestauráció 13. századi nagyobb kísérlete alkalmával készültek, amely erőteljes kísérlet egyszerre szembetűnővé tette az írásbeliség értékét, valamint korszükségletté a hiányzó régibb oklevelek pótlását.¹⁷³ Az Árpád-kor után a 13-14. század fordulója nagy birtokfelforgatásai után az Anjouk évszázadában került sor a következő hullámra, végül pedig a török hódoltság után. Erdélyinek lelkiismereti, „kegyeleti” problémát is okozott a hamisítások ténye. Személyek vagy testületek (bencés rend) felelőssé tétele helyett a kor és a társadalom „szellemében” kereste az okokat. A negatív megítélést enyhíti a „társadalmi kényszer”, „midőn alaposan föltehetjük, hogy súlyos anyagi vagy erkölcsi veszteség elkerülése végett jogtörténeti emlékiratot készített valaki legjobb tudása, igaznak vélt hagyomány s a tényleges jogi helyzet alapján olyan oklevél mintájára és pótlására, amely hite szerint megvolt, de elkalódott”. „Az írásbeliség immár kényszerítő elve társadalmi doktrínává tette azt a hitet, hogy a jogos birtokokról az adományozók régebben is okvetlenül adtak okleveleket s ez alól legfőlebb a nemesek ősfoglalású földjei tehettek kivételt. Ez a naív hit és társadalmi kényszer teremtette meg az oklevél-pótlás és utánzás ösztönét.”¹⁷⁴ Magyarországon szinte minden szerzetesrendet kapcsolatba lehet hozni oklevél-hamisítással, a bencések azonban toronymagasan kiemelkednek közülük.¹⁷⁵

Természetesen ez nem magyar sajátosság. Borsa Iván az „Archiv für diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde” című folyóirat 1962–1964-es számainak – amelyek igen sok olyan tanulmányt tartalmaztak, amelyek különböző bencés apátságok javára kiállított hamis vagy interpolált oklevelekkel foglalkoznak – ismertetését a következőkkel zárta: „Elgondolkoztató, hogy Nyugat-Európa bencés kolostoraiban szinte rendszer volt egyházi és gazdasági kiváltságokat saját készítésű oklevelekkel megszerezni illetőleg biztosítani. Egy-egy kiemelkedő, erős akarátú apát

¹⁷³ Erdélyi 1908, 6–7.

¹⁷⁴ Erdélyi 1908, 4.

¹⁷⁵ Csóka 1969, I. 355–356.

tevékenysége hovatovább elképzelhetetlen hamis vagy interpolált oklevél nélkül.”¹⁷⁶ A jogvédelem ilyen módszereit a hazai bencések hamar elsajátították nyugati társaiktól, és kamatoztathatták a kegyurak elleni birtokjogi küzdelemben is.

Amennyiben azonban a „törvényes” úton kívántak maradni, panaszt tehettek a királynál, aki ezt kivizsgáltatta, majd ennek ismeretében döntött a jogorvoslás módjáról. A végeredmény lehetett egy új határjárás, birtokjogok és *libertasok* megerősítése, vagy éppen az illető egyházi intézmény – elsősorban a királyiak – különös védelem alá helyezése.¹⁷⁷

1332-ben Jeromos apát a vázolt orvoslási lehetőségeket ötvözte egymással. Az esetről készült oklevél eddigi vizsgálatából az derült ki, hogy a kritikus 1332-es forrás hitelességét formai tekintetben egyáltalán nem tudjuk kétségbe vonni, csupán tartalmi furcsaságai alapján gondolhatnánk hamisnak. Jogos tehát a feltételezés – mivel az apát elment a királyhoz panaszkodni, betartva a törvényes utat –, hogy egy formailag hiteles, de tartalmában, érveiben „hamis” állításokat is tartalmazó oklevéllel van dolgunk. Hogy a megoldáshoz közelebb jussunk, célszerű megnéznünk, Károly királynak vannak-e a kritikus oklevelünkhöz hasonló típusú intézkedései, amelyben valakinek vagy valaminek a védelmét úgy látja el, hogy nagybírának megparancsolja: az illetőt ne merjék elítélni. Egy világi személy és egy királyi monostor érdekében írt hasonló szellemű mandátum időben közrefogja a jáki ügyet, és úgy néz ki, jó érveket szolgáltat oklevelünk hitelessége ellen. Egy 1329-es mandátumában a király Zalaszegi Pál mestert veszi ily módon védelmébe, akinek bizonyos udvarnokföldek elfoglalása miatti bűnét megbocsátotta, és az udvari és megyei bíróságoknak megparancsolja, hogy ezért nem vonható felelősségre.¹⁷⁸ 1334-ben pedig a pannonhalmi apátságot nem szabad a felsorolt bírának ítélet alá vonni az alsóki vásárjog miatt.¹⁷⁹ Mindkét oklevél szerkezete, formulái azonosak, az *intitulatio* után rögtön a címzettek felsorolásával kezdi (*fidelibus suis univer-*

¹⁷⁶ Levéltári Közlemények 38. (1967) 110. A hamisítások diplomatikai, társadalomtörténeti stb. szempontú irodalmából fontos az 1986-os müncheni kongresszus anyaga: Falschungen 1988, különösen Teil III. és IV. (Diplomatische Falschungen).

¹⁷⁷ I. Károly például a királyi alapítású egresi ciszterci monostor néhány falujában lakó népeit veszi különös védelmébe (*in nostram receperimus protectionem specialem*), mivel előzőleg ezeket a falvakat Kán László vajda elfoglalta. Minderről maga az apát tájékoztatta a királyt (Urk. Sieb. I. 301–302.). 1323-ban a kapornaki monostort vette különös védelmébe Károly, miután Henrik apát panaszkodott, hogy Lőrinc zalai ispán károkat okozott a monostornak. A király a monostor védelmével Hahóti Miklóst bízta meg (AOkl VII. 671. Vö. PRT XII/B 271. Kollányi 1906, 99–100.).

¹⁷⁸ HU-MNL-OL-DL 66111. Kiadása: HO II. 62. (AOkl XIII. 647.)

¹⁷⁹ HU-MNL-OL-DF 207147. Kiadása: HO I. 167–168.

sis baronibus specialiter palatino iudice curie comitibus parochialibus, castellanis, nobilebus officialibus et aliis quibuslibet iustitiariis). Ezzel szemben a jáki oklevélben a király először mindenkivel tudatja a tényállást (*significamus tenore presentium quibus expedit universis*), és csak a végén fordul parancsával az előbbiektől eltérő megfogalmazású bírái felé (*volumus igitur et vobis palatino, iudici curie nostre, universis comitibus castellanis et quibuslibet iustitiariis regni nostri*). A különbség szembeötlő, főként, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a pannonhalmi érdekeltségű oklevélben a szent király által alapított monostorról Károly azt monda, hogy *monasterium eiusdem Sancti Martini esset fundamento regum progenitorum nostrorum felicis memorie*. Mindez erősíti a kételyeket oklevelünk hitelességét illetően, hiszen a hamisítások mesterfogásainak kelléktárából építkeznek. Birtokok elidegenítése miatt hivatkozás a „szent királytól” eredő szabadságokra, mindezekről oklevél, amely tűz martalékává vált. A felsoroltak ellenére mégis azt gondolom, hogy Károly oklevelét a királyi kancellária adta ki. A bencések értettek annyira az oklevél-hamisításhoz, hogy ne egy ilyen típusú, tulajdonképpen egy konkrét ügy érdekében szóló, de általában semmitmondó oklevelet gyártsanak. Illetve, ha a hamisítás túlságosan merésznek tűnt, akkor egy egyszerűbb megoldás is hathatósabb lett volna ennél a mandátumnál. Ez pedig egy részletes birtokfelsorolás, határokkal, jövedelmekkel stb. bármelyik király nevére kiállítva, mint amilyeneket például a kolozsmonostori apát csináltatott.¹⁸⁰ Egész egyszerűen egy ilyen, semmilyen birtokot, vagy jogot, kiváltságot néven nem nevező oklevelet nem volt érdemes hamisítani, főképp nem a nagybíráknak címezve, akiknek bíróságán a maguk lehetőségeihez mérten azért ügyeltek a hamisítványok kiszűrésére. A hamis okleveleket ugyanis éppen a „jogok” túlzott részletezése árulja el.

Jeromos apát tehát egyfelől a „becsületesebb” utat választotta – azaz egy hamisított oklevél átíratása és megerősítése helyett panaszkodott a királynak, és tőle kért törvényes segítséget –, másfelől pedig egyúttal sugalmazta is a királynak a védelem módját. Hasonló esetekben a király a panasz jogosságának megállapítása érdekében vizsgálatot rendelt el a végső döntés meghozatala előtt.¹⁸¹ Jelen esetben ez nem így történt, amiből arra követ-

¹⁸⁰ Jakó 1984, 112.

¹⁸¹ Jó példa erre a Nyitra megyei kolosi monostor esete. A király mielőtt megerősítette régi birtokaiban, határjárást rendelt el, és csak a nyitrai káptalan vizsgálata után adta ki privilégiumlevelét (AOKl. XI. 360., 361., 486.). Megjegyzendő, hogy a kolosi monostor oklevelei között van az 1332-es jákival rokonítható, a bírói fórumokhoz címzett királyi parancslevél 1430-as átírás formájában (HU-MNL-OL-DL 2465. = AOKl. XI. 573.), hitelez azonban kérdéses (Györffy 1963–1998, IV. 410–411.), ezért további vizsgálatokat igényel, amit külön tanulmányban szeretnék elvégezni.

keztethetünk, hogy a panaszosnak, azaz az apátnak nem volt érdeke egy vizsgálat (ahol esetleg a megyei nemesség ellene vallott volna), hiszen 1325-ben maga az apát igazolta a Sitkeiek kegyúri jogait. Számára ez a megoldás volt az elérhető legnagyobb eredmény, miszerint konkrét tények nélkül kapott egy olyan oklevelet, amelyet egy esetleges bírósági perben felhasználhatott. Ez, az indokláshoz képest sovány rendelkezés, kiváltság pedig az, hogy semelyik bíróság nem ítélezhet a jáki apát ellen birtokügyekben, a végső ítéletet a király maga hozza meg. A jáki apát számára ez abban az esetben lehetett csak kedvező, ha az ügy megfelelően elő volt készítve a királynál. A királyi kancelláriától kért érdekei védelmére segítséget, panaszának indoklásában azonban célja érdekében már inkább vágyait fogalmazta meg, semmint a valós tényeket. A király és kancelláriája téves adatokkal való manipulálása és formailag hiteles oklevél kiadatása, azaz az ügy megfelelő előkészítése pedig bizonyosan nem a jáki apát egyszemélyes ügyeskedése volt, hanem közbenjárói, az oklevélben említett szavahihető tanúk, a király híveinek háttérbeli tevékenységének eredménye. Mielőtt azonban felderítenénk a szavahihető tanúk kilétét – amely túlmutat egy dunántúli magánkegyúri bencés „nemzetségi” monostor ügyén, ezért inkább a Pannonhalmával való kapcsolat keretébe illik –, fordítsuk figyelmünket a kegyuraság intézményének 15. századi átalakulásának vizsgálatára.

Kollányi Ferenc felhívta a figyelmet arra, hogy a kegyúri jövedelmek a középkor második felében fokozatosan elapadtak. Oly mértékben siklottak ki ezek a kegyurak kezeiből, ahogyan előtérbe kerültek a 14. században a kegyúri családok körében a birtokosztályok, és amilyen mértékben sikerült az egyháznak a gyakorlatban is érvényesítenie azt az elvet, hogy egyházi jövedelmeket csak egyházi célokra szabad felhasználni. „Mindezek együttes hatásának kell tulajdonítanunk, hogy a XIV. századon túl alig találunk már oklevelet, a melyben a kegyúri jog pertinentiáiról lenne szó, annál kevésbé tudunk oly kegyúrról, ki kegyúri jövedelmeket élvezne.”¹⁸² Eszerint a 15. századtól a kegyúri joghoz nem járt már rendszeres jövedelem, sőt a kegyuraságot adományozó alábbi királyi oklevelek alapján azt is megállapíthatjuk, hogy egy 15. századi kegyúrnak sokkal kevésbé volt beleszólása a monostorok birtokügyeibe, mint 13. századi elődjének, afölött ugyanis már kizárólag az apát rendelkezett.

V. László király 1455-ben Garai László nádornak adományozta a Pilis megyei Telki apátságának a kegyuraságát. Az adománylevél az indoklásban kiemeli Garainak a kegyurasága alatti egyházakról való gondoskodá-

¹⁸² Kollányi 1906, 199.

sát, másrészt arra hivatkozik, hogy Telki a nádor solymári várához közel fekszik, ahonnan a monostor javait könnyen meg lehet védelmezni. Garai a kegyurasággal megkapta az apát kijelölésének *joga* – akinek megerősítéséről is gondoskodnia kell – mellett a védelem *kötelezettségét*. Az oklevél hangsúlyozza, hogy a kegyuraság címén a nádor és utódai az egyház birtokügyeibe egyáltalában nem avatkozhatnak bele.¹⁸³ Lényegében ugyanilyen szövegezésű Mátyás királynak a tatai (Komárom megye) apátság kegyuraságát a Rozgonyiaknak adományozó oklevele is (1460). Eszerint a Rozgonyiak is nagy gonddal kezelték a kegyuraságuk alá tartozó egyházakat, továbbá az apátság Rozgonyi-birtokok szomszédságában fekszik, amelyekből annak a védelme könnyen megoldható. Az eddig a király kezén lévő kegyúri jogot és a vele járó védelmet Rozgonyi János, Rajnárd és Ozsvát úgy kapta meg, hogy az apáti szék üresedésekor ők jelölhetnek és állíthatnak megfelelő apátot, de a kegyurakat megillető jogokat semmi-
ben túl nem léphetik.¹⁸⁴ A 15. századra tehát a patrónusok védelmi kötelezettségei kerültek előtérbe – anyagi haszonra esetleg csak az apát személyének kiválasztása révén tehetek szert. Ekkoriban tehát a kegyuraság már sokkal kedvezőtlenebb helyzetet mutatott, mint a 13. században.

Arra, hogy ez nem csak a 15. század második felének fejleménye, jó példát mutat a Bogátradvány nemzetség szerencsi monostorának (Zemplén megye) kegyuraságáért és az apátság javaiért a nádori törvényszék előtt folytatott évtizedes küzdelem, amely 1400-ban zárult le. Az ekkor kiadott ítélettel szerencsére átírt több korábbi, kegyurasággal kapcsolatos oklevelet is, és a végén a kánonjog elveit is követve összefoglalta a kegyúri jogokat.¹⁸⁵ A perből kiderül, hogy magát Szerencs falut a monostor megkapta ugyan az alapítóktól, de a későbbi kegyurak mindent megtettek, hogy a faluhoz való jogukat, a monostorral közös birtoklást bebizonyítsák. Az apátság egyébként egyáltalán nem volt gazdag, 1334-ben 24 garas pápai ti-

¹⁸³ [...] *abbatia [...] castro prefati Ladislai palatini Salmar appellato proxima est, et ex eodem utilis defensio bonorum eiusdem ecclesie haberi potest, ius patronatus eiusdem ecclesie, quod nostra regia maiestas ad eandem ecclesiam habuit et habet, simulcum omni protectione et tutela eiusdem in ipsum Ladislaum palatinum et suos heredes duximus transferendum, atque idem eisdem de nostre regalis potestatis plenitudine conferendum, annuentes et concedentes eidem palatino et dictis suis heredibus, ut amodo in posterum et in antea futuris semper temporibus univ ersis quotienscumque eandem de iure vacare contigerit totiens idoneum abbatem ad eandem eligere ac illi cuius interest confirmandum presentare valeant atque possint, volentes tamen, ut hoc pretextu idem palatinus et sui heredes ad bona prefate abbacie se intromittere, vel aliquod ius ultra, quam patroni habere debent et consueverunt sibi in eisdem vindicare non presumsant quovis modo, immo transferimus [...]* HU-MNL-OL-DL 14950. (NRA 1524 27).

¹⁸⁴ HU-MNL-OL-DL 15506. (Acta Ecclesiastica 31-9.). – Kiadása: Teleki, Hunyadi 638.

¹⁸⁵ ZsO II. 98. A kivonat a kegyúri jogokról szóló fejtegetést *in extenso* közli. Az oklevelet idézte, és az esetet elemezte Fügedi 1991a, 48–49.

zedet fizetett.¹⁸⁶ A jövedelmeken az Anjou-kor elején még magától értetődő módon osztozkodtak a kegyurak: 1309-ben két Cseleji nemes úgy határozott, hogy bármelyikük fogja a szerencsi egyház kegyúri jogait elnyerni, a monostor jövedelmein egyenlően osztoznak meg.¹⁸⁷ 1400-ban Bebek Detre nádor a kegyurak tiszteletbeli jogainak rögzítése (a monostorban való temetkezés, apátválasztás) mellett azonban már azt jelentette ki, hogy sem Szerencs falu, sem tartozékai jövedelméből a kegyurak egyáltalán nem részesülhetnek, ott lakóhelyet nem létesíthetnek maguknak, a „monostor jobbágysai a kegyurak hatalmától és joghatóságától mentesek legyenek”. Ha pedig az apát a monostor javait el akarná tékozolni, akkor gondoskodjanak a megyéspüspökön keresztül, hogy az egyház javait a szétszórástól megvédjék, de erőszakot az apát ellen nem alkalmazhatnak, és azokon a birtokokon törvénytelen *descensust* nem eszközölhetnek. Az oklevél szerint a kegyúr anyagi haszonszerzése csak abban az esetben lehetséges, ha az nem a saját hibájából került nagy szükségbe. Ez esetben az apát lehetőségeihez mérten köteles támogatni a patrónust, viszont később ugyanígy a kegyurak is segítsenek az apátnak az egyház elidegenített javainak visszaszerzésében.

Ják kegyurai a 14–15. században

Ezek ismeretében talán könnyebb megértenünk a jáki monostorra vonatkozó 14–15. századi adatokat. Az 1332-es kritikus oklevél hitelének ellenőrzését folytassuk annak felderítésével, hogy tulajdonképpen kik ellen is szólhatott ez a királyi mandátum. Kik voltak tehát 1332 körül a monostor rejtélyes patrónus önjelöltjei, akik az apátság birtokaira pályáztak? Az 1325-ös oklevél alapján logikusan arra gondolhatnánk, hogy a Ják nembeli Sitkeiek örökölték a főág kihalása után a partonátust. Mi történt tehát a monostorral az 1320-as, 1330-as években?

A Kőszegiek 1321-es részleges bukásától kezdve és az 1323-as konszolidációs esztendő¹⁸⁸ követően kezdett megindulni a térségben a megyei közélet. A birtokos társadalom az 1320-as években hozzálátott a birtokviszonyok rendezéséhez, régi, gyakran elpusztított birtokaik jogviszonyainak rendbetételéhez. I. Károly következetes kitartásának és országszerte aratott sikereinek hatására a Kőszegi-familiaritást egybetartó láncszemek Vas megyében is fokozatosan elpattantak, és a megyei köznemesség vállalkozó

¹⁸⁶ Mon. Vat. I/1. 356; PRT XII/B 391.

¹⁸⁷ ZsO II. 98. Szövege kiadva: Anjou I. 178. (= AOkl. II. 712.)

¹⁸⁸ Engel 1988, 98–146.; Engel 1989, 85–113.

tagjai a királyi seregben találták meg számításaikat. Nyilván a vasi közne-
mes eredetű Köcski Sándor vagy a soproni Csornai Lőrinc¹⁸⁹ példája vitte
a Ják nembeli Sitkeieket is a király táborába, amelynek pontos időpontját
nem ismerjük. Az első, Sitkeieket érintő királyi kegy 1323-ban kelt, és ebben
az oklevélben Sitkei Kopasz hű szolgálatai már említést nyertek.¹⁹⁰ Később
atyafiaival, Istvánnal, Lőkössel és Imrével részt vett a Kőszegiek vasi ha-
talmát megdöntő Sárvár és Kőszeg elleni ostromokban, amint erről egy
1327-es *narratió*ból értesülünk.¹⁹¹ A Sitkeiek királyi, illetőleg királynéi ud-
varral való későbbi jó kapcsolatát bizonyítja az is, hogy 1335-ben Csépan
fia István királyi, Lőrinc fia Lőkös pedig királynéi udvari ifjú volt, akik ko-
rábban (nyilván 1333-ban) az uralkodópárt elkísérték a „tengeri ré-
szekre”.¹⁹² Bejutottak tehát az udvari nemesség soraiba, de a köznemesség-
ből való kiemelkedési kísérletük – talán a királyhoz való viszonylag késői
csatlakozás miatt – nem sikerült. Komolyabb tisztségeket nem kaptak, vi-
szont a király támogatta a kihalt Pornó- és Jákmonostori főág egykori bir-
tokainak megszerzésére irányuló, éveken át tartó erőfeszítéseiket. Ezt a kö-
vetkező adatok egyértelműen mutatják.

Miután 1323-ban Sitkei Kopasz adopciónal megszerezte a Veszprém me-
gyei Vinárt és Vajta (Fejér megye) egy részét, a király 1324-ben telepítési
szabadságot adott rájuk.¹⁹³ Királyi adományt kértek, és 1325. január 30-i
keltezzel kaptak is a zalai Végedre, amely egykor a monostoralapító Már-
ton ispán fiai és unokái kezén volt, de a már említett Mike magister a falu
egy részét eladta az Endrédieknek. Az iktatást csak úgy tudták végrehaj-
tani, hogy az Endrédiektől visszavásárolták a Mike által eladott részt.¹⁹⁴
1325. február 3-án átírták és megerősítették Károly királlyal IV. László-
nak azt az 1273-as kiváltságlevelét, amelyben Ják nembeli Kázmér fia Csépan
visszakapta Incéd és Nagymihály birtokokat. Hogy a két falu és az egyiken

¹⁸⁹ Személyükre és tisztségeikre: Engel 1996, II. 123., 134.; Karácsonyi 1900–1901, 615–617., 865.

¹⁹⁰ HO I. 118. (=AOkI. VII. 104.)

¹⁹¹ AOkI. 577.

¹⁹² HU-MNL-OL-DL 40713. (Múzeumi Törzsanyag, Szily) – Közlése: Fejér VIII/7. 274. Vö. Kurcz 1988, 300.

¹⁹³ AOkI. VII. 104., VIII. 383., 520., 522. Témánkat nem érinti, de érdemes figyelni az 1323-as királyi oklevél terminológiájára. A kedvezményezettek kérték a királyt, hogy a birtokot örökös nélküli ember birtokaként adja nekik új adomány címén, a király azonban nem ismétli meg a formulát ([...] *petens a nobis [...] possessiones sibi eo iure, quo nostre collationi tamquam possessiones hominis sine herede decedentis pertinere noscuntur nove nostre donationis titulo dare et donare perpetuo dignaremur [...] Károly végül iure quo ad nostram collationem velud possessiones hominis sine herede decedentis devolute censentur, dedimus [...] Kopoz et suis heredibus per eum et heredes suos, heredumque suorum successores [...]*) HO I. 119.

¹⁹⁴ 1325: Zala I. 180.; 1326: Zala I. 195. Ruzsa 1994, 22–24.

épült vár ténylegesen a Sitkeiek kezén volt-e ekkor, vagy csak az oklevél került hozzájuk a főág kihalása után, nem tudjuk. Mindenesetre Kopasz, Imre, Lőrinc és István megpróbálkoztak a birtokok törvényes megszerzésével is, látszólag sikerrel, ugyanis a király Csépan egykori jogait nekik adományozta.¹⁹⁵ A birtokokat valójában nem tudták elfoglalni, ugyanis feltehetően már ekkor Incéd Rohonc, Nagymihály pedig – mint föntebb láttuk – a szalónaki uradalom tartozékaként Kőszegi birtok maradt.¹⁹⁶

A Sitkeiek birtokrestaurációs politikájának következő állomásaként az iménti oklevél átíratása után három hónappal a jáki és pornói monostorok kegyurasága és Bajt birtok megszerzése ügyében intézkedtek. A király 1325. május 18-án parancsolta meg a vasvári káptalannak, hogy tartsanak vizsgálatot arról, vajon a jáki és a pornói monostorok kegyuraság címén Bajt birtokkal együtt valóban jog szerint megilletik-e Sitkei Lőrinc fia Kopaszt, atyafiait és egész rokonságát, mivel ő ezt állítja. A gyors tudakozódás után a káptalan május 25-én kiállított oklevelében jelentette a királynak, hogy a királyi ember és a kiküldött kanonok beszámolója szerint megtudták a jáki és pornói apátoktól, a konventektől, a környékbeli nemesektől és nem nemesektől, hogy a jáki Szent György-monostort Ják nembeli Nagy (*Magnus*) Márton comes építette, a pornóit pedig Ják nembeli Csépan bán emelte, ennél fogva Ják nembeli Kopaszt, atyafiait a kegyuraság jogosan megilleti. Bajt birtok pedig Sitkei Lőrinc és Csépan comesek öröksége volt régtől fogva, de hogy mi módon idegenítették el tőlük, azt a kiküldöttek nem tudták.¹⁹⁷ Ennek és a végedi adománynak a folyamatos átíratása mellett 1327-ben felújították azt a pert, amelyet még 1322-ben indítottak rokonaik, a Nicki és Egerszegi családok ősei ellen Jákfa és Köröselő birtokokban bírt részeik miatt. Többszöri perhalasztásról maradtak csak fenn adatok, ami arra utal, hogy végül a rokonság szokás szerint megegyezett egymással.¹⁹⁸ Ez utóbbi Ják nembeli családok is igyekeztek rendezni soraikat, gondot viseltek a birtokrendezésre, miután király iránti hűségüket a főpapok és bárók igazolták. 1324-ben a király átírta II. András királynak 1221-ben kelt, Urajra vonatkozó adománylevelét az akkori birtokrendezéseket végző

¹⁹⁵ HU-MNL-OL-DL 99900. (Batthyány cs. lt. Acta antiqua) – Közlése: Urk. Burg. III. 194–195. (355. sz.)

¹⁹⁶ Incéd 1374-ben a rohonci uradalom része: Zala II. 117.

¹⁹⁷ HU-MNL-OL-DL 2300. – Közlése: Zala I. 181. – 1327-es átírása: HU-MNL-OL-DF 209124. – GYMSMLS 4623, Niczky cs. lt. 22 – Urk. Burg III. 242–243. (444. sz.). Bajtot birtokosztály során már 1211-ben megkapták a Sitkeiek ősei: HU-MNL-OL-DL 40030. (Múzeumi Törzsanyag) – Közlése: Urk. Burg. I. 61. (90. sz.)

¹⁹⁸ 1322: Urk. Burg. III. 142–143. (264. és 265. sz.); 1327: AOkl. III. 178., 180., 299.

kiküldött bírák megerősítő oklevelével együtt.¹⁹⁹ 1330-ban pedig már bizonyára néhány éve folyt a zalai Gyűrűs birtokért az enyerei nemesekkel az a per, amelyet Nagymartoni Pál országbíró ekkor elhalasztott. A pornói apátság Bezeréd birtoka melletti Gyűrűs – mindkettő ősi nemzetségi birtok – a néhai Márton fia Mike faluja volt, amit halála előtt nejének adott.²⁰⁰ Figyelemre méltó továbbá, hogy az 1332-es oklevél kiadását megelőzően még 1326-ban a király kivette a Sitkeieket a megyésispán joghatósága alól, és csak a király, a nádor vagy az országbíró bírósága ítélezhetett felettük Vas és Veszprém megyei birtokaik ügyében.²⁰¹

A jáki és pornói monostorok kegyuraságáért indított akció tehát szépen illeszkedik a Sitkeiek 1320-as években kifejtett birtokszerző és -visszaszerző politikájába. Törekvéseik eredményeképpen azonban csak bizonyos birtokokat sikerült visszaszerezni és megőrizni, másokat nem. Véged, Bajt és Gyűrűs egy része maradt a család tulajdonában, míg Incéd és Szentmihály megszerzése nem sikerült. Jákfán és Kőröselőn birtokolt ősi részeikről a jelek szerint lemondtak a Rába balpartiak javára, mert később ezek a falvak nem szerepelnek a Sitkei-birtokok között. A jáki és pornói monostorok kegyuraságának csak megszerzéséről szólnak a források, tényleges birtoklásról azonban nem. Az alább szóba kerülő oklevelekből az derül ki, hogy a 14. században a Sitkeieknek nemcsak Jákon nem voltak részei, hanem a monostor kegyuraságában sem voltak érdekeltek. Sőt következtetni tudunk arra is, hogy 1325 előtt sem voltak a jáki monostor kegyurai.

1321-ben ugyanis a vasvári káptalan előtt a jáki monostor apátja, Jakab *frater* a maga és konventje nevében elcserélte az apátság Kápolnafölde birtokát a bögöti nemesek bizonyos javaiért. Az ügy azért fontos számunkra, mert a 13. században és a 14. század elején hasonló esetekben, amikor egy monostor birtokeladást eszközölt vagy cseréhez folyamodott, az oklevelek fontosnak tartották kiemelni a kegyurak beleegyezését és az illetékes megyéspüspök engedélyét is.²⁰² Az oklevélből kiderül, hogy Kápolnafölde

¹⁹⁹ HU-MNL-OL-DF 209122. – GYMSMLS 4621, Niczky cs. lt. 20 – Urk. Burg III. 182–183. (341. sz.) – AOkl. VIII. 465.

²⁰⁰ 1330: HU-MNL-OL-DL 40576. (Múzeumi Törzsanyag). A per Zala vármegye törvényszéke előtt folytatódott, 1333: HU-MNL-OL-DL 68210. (Kisfaludy cs. idősebb ágának lt.). Mike magister 1292-es rendelkezése: Zala I. 109. Később többször hivatkoznak rá, Nagymartoni Pál országbíró át is írja, 1347-ben, amikor Gyűrűs felét Káldi Péternének ítéli: Zala I. 456.

²⁰¹ HO. III. 85–86. (Eredetije nincs meg.)

²⁰² Az almádi (Zala m.) apát 1282-ben a monostor Pesze falubeli földjének eladását a patrónusok *consensus*ával és a veszprémi püspök *licentia*jával teszi: Zala I. 90. Vö. PRT XII/B 315. A kácsi (Borsod m.) monostor 1268-ban az Órsúr nembeli kegyurakkal együtt adta el egy halastavát (HO VIII. 112.), 1292-ben pedig a kácsi apát szintén a kegyurak és az egri

becslésekor az összehívott szomszédok és határosok közül a cserének senki sem mondott ellent, valamint az is, hogy Miklós győri püspök a cseréhez oklevelében járult hozzá. A szöveg azonban a kegyur(ak) beleegyezéséről nem tesz említést, egyáltalán nem szerepelnek a patrónusok. A jogügyletnél a megyebeliek közül többen részt vettek, Kápolnafölde 20 márkára történő becslésében részt vett többek között Sitkei Lőrinc is, felkért közreműködőként.²⁰³ Ha lett volna köze a monostorhoz, ezt az oklevél mindenképpen rögzítette volna. Minden jel arra mutat tehát, hogy az alapító ágának kihalása után nem volt egyértelmű a jáki monostor kegyuraságának öröklése, s az tűnik legvalószínűbbnek, hogy a 14. század elején, a zavaros időkben nem is volt tényleges kegyura.

Az 1325-ös kegyúri igény háttérében a Sitkeiek és a Rába balpartiak egyezkedését sejthetjük. Fölöttébb valószínű, hogy a *patronatusi* igényüket valamilyen módon felhasználták a birtokszerzési akciókban, a jákfai rokonsággal viselt említett perben. Figyelmet érdemel, hogy „Lőrinc fia Kopasz a maga és atyafiai és minden rokona nevében” (*pro se et pro fratribus et proximis suis universis*) állította a király előtt, hogy Pornó és Ják őket jog szerint megilleti. Ebből arra következtethetünk, hogy szélesebb rokoni kör, az egész nemzetség nevében történt a kegyuraság megszerzése a Sitkeiek révén, akik a nemzetség családjai közül ekkoriban a legnagyobb befolyással rendelkeztek. A kegyuraság azonban a nemzetségen belüli egyezkedés eredményeként nem a Sitkeieknél maradt, hanem végül a Rába balparti ághoz került. A Sitkeiek ugyanis többet nem szerepelnek az apátsággal kapcsolatos 14. századi források között. Tekintsük át tehát először a falura és a monostorra vonatkozó további okleveleket.

Jeromos jáki apát 1332. január 29-én bemutatta megerősítés végett Miklós győri püspöknek azt az oklevelet, amely a jákfai Szent Mihály-plébániaegyház magisztrátusáról a jákfai kegyurak és a jáki apát között jött létre 1249-ben. A jáki monostor ugyanis, mint az alábbiakban látni fogjuk, azzal a kiváltsággal rendelkezett, hogy részesedett a jákfai plébániaegyház jövedelmeiből, amit 1332 előtt minden bizonnyal nem volt képes érvényesíteni.

püspök engedélyével adja el birtokát (Györffy 1963–1998, I. 778., vö. PRT XII/B. 366.). A példák tovább szaporíthatók. Amennyiben királyi kegyuraság alatt álló monostorok idegenítettek el javaikból a király tudta nélkül, ő az üzletet érvénytelennek nyilváníthatta, és az elidegenített javakat visszavehette. Kollányi 1906, 101–102.

²⁰³ Az oklevél a vasvári káptalan 1328. ápr. 10-i átírásában maradt fenn: HU-MNL-OL-DF 209129. – GYMSMLS 4628, Niczky cs. lf. 26. – Közlés: HO IV. 130–131. – Urk. Burg. III. 137–138. (257. sz.). – AOkl. XII. 202. Az átírára a káptalan új pecsétje miatt volt szükség: az oklevelet, amelyet Bögöti Varda mutatott be, királyi parancs értelmében hitelesítette új pecsétjével (HO IV. 139–140.) – Regeszta: Urk. Burg. IV. 21. (47. sz.).

A vasvári káptalan 1332. március 31-én kelt, sajnos sérült okleveléből megtudjuk, hogy Iván fia Jakab a maga, valamint *fratere* Pál, Márton fia Jakab a maga és *fraterei* [János] fia: János és [...], Mihály fia Iván, Rajnáld fiai: András és Jakab Ják nembeli nemesek személyesen megjelenve kötelezték magukat arra, hogy két birtok ügyének keresetét és vizsgálatát (*exsecutionem et inquisitionem*), amelyeket tudnillik Ják-birtok miatt a jáki apát ellen, Lipárth (*Lyparth*) birtok miatt pedig bizonyos személyek ([...] fiai [...] Pál, Gergely és János) ellen folyik, közös költségből fedezik (*usque finalem decisionem ipsius inquisitionis et [...] communi expensa exsequentur et qualicunque fine ipsa executio de [...] communiter assumebunt et pariter subportabunt*).²⁰⁴

Jeromos apát 1332. május 11-én adatta ki a királyi kancelláriában a már idézett bírósági oltalomlevelet a monostor védelmére, amelyben az uralgó megparancsolta a nádornak, az országbírónak, az összes ispánoknak, várnagyoknak és az ország bármilyen bírának, hogy a monostor apátja ellen ne merjenek ítéletet hozni.

1346. január 24-én a király előtt Tamás egykori erdélyi vajda Jáki Iván fia Miklósnak adta Jákon bírt negyven hold földjét (kétszer húsz holdnyi összefüggő darabban), amely Miklós földje mellett helyezkedett el. Az oklevél szerint Miklós és örökösei Jákon ettől kezdve semmilyen részt nem követelhetnek Tamástól és utódaitól. Az iktatásról szóló, határjárás is tartalmazó vasvári káptalani jelentést 1370. március 3-án íratta át jáki (Tyaak-i) Iván fia Miklós fia Jakab.²⁰⁵

²⁰⁴ HU-MNL-OL-DF 209139. – GYMSMLS 4638, Niczky cs. lt. 36. – Közlés: Urk. Burg. IV. 109-110. (193. sz.) Ez lehetett a közvetlen előzménye a kritikus oklevelünk kieszközlésének.

²⁰⁵ HU-MNL-OL-DF 261542. – VML 21, Szelestei cs. – Urk. Burg. V. 116-117. (120. sz.) – AOkI. XXX. 228. A szöveg újkori másolatban maradt fenn, amely több helyen hiányos. A jáki határjárás miatt érdekes az eredeti szöveg: A királyi parancsra a káptalan *cum Stephano filio Ladislai de Zent Leonarth pro parte dicti Nicolai filii Iwan et magistro Peceni de Zalank pro parte domini Thome wajvode hominibus vestris, hominem nostrum magistrum Joannem concanonicum et decanum ecclesie nostre pro testimonio transmissimus ad premissam stationem faciendam. Qui ad nos reversi concorditer retulerunt, quod feria quarta proxima post dominicam Reminiscere nunc preteritam accessissent ad faciem prefate possessionis Jaak et premissa quadraginta iugera terrarum, videlicet viginti sub una continuatione ante predictam eiusdem Nicolai portam filii Iwan existentia, ut premissum est, quarum prima meta incipit in latere piscinam ab oriente et transit ad meridiem in longitudinem usque rioulum Sorok, in latitudinem vero ad occidentem usque ad unam arborem pomus, de qua namque arbore pomus ad aquilonem usque viam magnam sunt due mete terre in duobus locis posita ad meridiem autem iterum ad fluvium Sorok, ubi iterum est alia meta terre. In alio siquidem loco viginti iugera terrarum similiter sub una continuatione scilicet iuxta viam per quam iter de Jaak ad Perno ab aquilone existentia in longitudine ad orientem et occidentem adiacentis in quorum fine ab occidente circa eandem viam est una meta terrea de qua it [...] ad aquilonem ad unam metam terream, de qua adhuc ad aquilonem ad alias duas metas terreas in uno loco erectas, de quibus flectitur ad orientem et Pervenitz ad unam metam terream, ubi iungitur terra predicti Nicolai filii Iwan, ibi namque terminatur, premissis metalibus predicto Nicolao filio Iwan, eo iure, quo ad ipsum dignoscebantur pertinere statuisset perpetuo possidenda, nullo penitus contradictore existente.*

1352-ben a Ják nembeli Szelestei és a Jáki családok ősei (Jakab fia Péter, Jován fia Pál, Jakab fia János, Ják fiai: Mihály és Márton, Jován fia Miklós) az országbíró előtt pereskedtek a szintén Ják nembeli Szentiványi (János fia János), Terestyénfalvi (János fia Péter), Niczky (András fia Miklós) és egerszegi Kemény (Kemény fia Miklós) családok őseivel Jákmonostorához tartozó birtokokról (*in factis possessionum Tyakmonustra spectantium movere habebant*). Tamás országbíró a felek kérésére a pert Márton nyolcadára halasztotta, amikor is a vasvári káptalan tanúbizonyossága előtt négy fogott bírát kötelesek küldeni Újfaluba, ahol Jákmonostora monostorához tartozó birtokok ügyében (*super factis predictarum possessionum ad monasterium Tyakmonustra pertinentium confectis*) kiadott okleveleket megvizsgálják és döntenek.²⁰⁶

1371. május 29-én Vilmos pécsi püspök kápolnaispán és titkos kancellár előtt Ják (*Tyak*) nembeli János fia János magister a maga, Csáfordi (*Chaford*) Mihály pedig András fiai, Miklós és István nevében kijelentette, hogy *Tyakmonostora* birtokot, amelyet jogi úton akartak visszaszerezni, fogott bírák közreműködésével átengedik Jákmonostori Miklós fiának, Miklósnak, Miklós fiának, Jánosnak és másik Miklós fiának, Péternek, valamint Pál fia Jakabnak. Együttal rendezték az egymás ellen eszközölt bírságokat, a közöttük történt hatalmaskodásokat és emberöléseket. Ha a felek egyike a másik ellen pert indítana a főnti ügyben, hatalombajban marasztalják el.²⁰⁷

1372-ben a veszprémi káptalan azt jelentette Szécsi Miklós országbírónak, hogy rendelkezése értelmében megjelent előtte Szentiványi János fia János és Nicki András fiai, Miklós és István kilenc hozzájuk hasonló nemessel együtt – fejenként harmadmagukkal – és Kálmán győri püspök és *fraterei*, a káptalan ellenében letették előtte az esküt arról, hogy az ő, valamint a jáki Szent György-monostor – amelynek ők a kegyurai (*cuius ipsi patroni existunt*) – birtokaiból a tizedet és a jövedelmeket a monostor apátja mindig teljesen megkapta, és ők abból maguknak semmit sem tartottak vissza. A püspök és a káptalan ügyvédvalló levelével, ezek nevében a személyesen megjelenő János éneklőkanonok az esküt tudomásul vette.²⁰⁸

Szepesi Jakab országbíró 1375. február 3-i keltezésű, a vasvári káptalanhoz küldött, rossz állapota miatt épp a legérdekesebb részeken szinte alig olvasható okleveléből annyi derül ki, hogy Szelestei Jakab fiai, János és István tiltakoztak amiatt, hogy Szentivánfalvi János, a fiai, István és Ferenc,

²⁰⁶ HU-MNL-OL-DL 41190. (Múzeumi Törzsanyag, Jankovich). – Kiadása: Anjou. V. 611–613.

²⁰⁷ HU-MNL-OL-DL 41845. (Múzeumi Törzsanyag). A kiadatlan oklevél szövegét a Függelékben közlöm.

²⁰⁸ Eredetije HU-MNL-OL-DL 41871. (Múzeumi Törzsanyag) – Kiadása: Széchényi 1901, 70.

továbbá Nicki István és Jensel, valamint Terestyénfalvi Balázs az ő Jákmonostora, Keresztes és Lovászd birtokbeli részeinek jövedelmeit élvezik (*quasdam portiones possessionarias dictorum filiorum Jacobi in pertinentiis possessionum earundem Tyakmonostora, Kerezthes et Lovazad habitas [...] [...] fructus et quaslibet earundem possessionum utilitates [...]*). Ezért az országbíró kérte a káptalant a vizsgálat lefolytatására.²⁰⁹

1382. március 23-án a győri káptalan előtt Haraszi Tapán fia Miklós leánya Katalin, Niczky Jakab fia Domokos özvegye, valamint Niczky Miklós fia János kiegyeztek a Katalinnak Nick, Újfalu, Kövesd és Jákmonostora (*Tyakmonastra*) birtokokból járó hitbér és jegyajándék miatt indult perükben.²¹⁰

1383. február 19-én Mihály jáki apát bemutatta Mária királynőnek nagypapa, Károly király 1332. május 11-én kelt pápens oklevelét a király által a monostornak adott szabadságról, és kérte a királynőt, hogy ezt írja át és erősítse meg.

Ezek alapján a monostor 14. századi történetét a következőképpen rekonstruálhatjuk. 1325-ben a Sitkeiek kegyúri igényét még támogatta az apát. A nemzetség különböző ágai rendkívül sokat szerepelnek az ezt követő években, főként egykori birtokaik Kőszegiektől való visszaszerzése és belső osztályok miatt. A későbbi kegyurak, Ebed fiai 1327-1328-ban osztozkodnak birtokaikon,²¹¹ miközben, mint fentebb láttuk, a Sitkeiekkel pereskedtek Jákfáért és Köröselőért. A Sitkeiek jóvoltából 1325-ben megszerzett kegyuraság a jelek szerint valamilyen megegyezés értelmében hamarosan a Jákon birtokos családok kezébe került, amelyek (Szelestei, Szentivánfalvi, Terestyénfalvi és Nicki családok ősei) megpróbálták az apátság jáki birtokrészeit megszerezni, a tized- és más jövedelmeit a maguk számára kisajátítani. Az 1321-ben szereplő Jakabot követő Jeromos apát 1332-re már átláthatta a helyzetet, megtapasztalhatta az újdonsült kegyurak valódi céljait, miszerint a nemzetség azért újította fel jogát a kegyuraságra, hogy szekularizálhassa a monostor birtokait. Erre válaszképpen az apát királyi segítséget kért, hogy a kegyurakkal viselt perben az ország bírái ne ítéljenek az apát ellen. Biztos, hogy kapcsolatban volt a jáki apáttal folytatott perrel, a főág örökségéért folytatott küzdelemmel az a megállapodás is, amelyet a következő évben (1333. szeptember 14.) széles rokonsági körben kötöttek a Ják nem vezető tagjai (Iván fia Jakab és testvére Pál,

²⁰⁹ Hiányos, szakadozott papíron, zárópecsét darabkáival. HU-MNL-OL-DF 261543. – VML 21, Szelestei cs. (A külzetben: [...] ~~inquisitoria~~ et prohibitoria).

²¹⁰ HU-MNL-OL-DL 42227. (Múzeumi Törzsanyag)

²¹¹ Urk. Burg. IV. 10-12. (17. sz.) – AOkl. XII. 125.

Márton fia Jakab, János fia János, Mihály fia Iván, János fia Péter, Jakab fia Lukács, Rénold fiai András és Jakab, Ják fiai Mihály és Márton, Gergely fiai Miklós és László, Péter fia Pál) a vasvári káptalan előtt. Eszerint ettől kezdve összes birtokaik fölött, mind amelyek egykor Öreg Márton, Csé-pán bán és Jakab fia Bertalan birtokában voltak, mind a más módon szer-zettek fölött szabad rendelkezésük lett.²¹²

Az 1332-es királyi védelem – úgy tűnik – rövid távon nem segített a mo-nostornak a kegyurak birtokigényével szemben. A század második felében is folytatódott az apát és a Jákok küzdelme a birtokokért (1352, 1372), sőt már nemcsak maga Ják falu, hanem a monostor többi birtoka is bekerült a Jákok birtokigényei közé. 1375-ben immár az apát kizárásával, egymás kö-zött (!) pereskedtek Keresztes és Lovászdad jövedelmeinek beszedése miatt, e falvakban pedig, mint láttuk, a nemzetség egyik ágának sem voltak jogos birtokrészei, csak a jáki apátságoknak. Ezek után nem meglepő, hogy Mihály apát 1383-ban átíratta az 1332-es oklevelet. Az apátok kitartó erőfeszítései-nek hosszú távon, a 14. század végére, a jelek szerint mégis meglett az ered-ménye. A 14. század vége felé a monostort kegyurai minden valószínűség szerint magára hagyták, az apátságoktól kezdve az Ellerbachoknak tör-ténő 1457-es adományozásig valószínűleg *de facto* nem is volt patrónusa, annak ellenére, hogy a falu területe több földesúri család birtokában volt. A nemesek által birtokolt Jákot meg is különböztették attól a Jáktól, ame-lyik a monostor mellett van.²¹³ A Ják nemből eredő atyafiságok közül tehát a Niczky,²¹⁴ az egerszegi Kemény,²¹⁵ a Terestyénfalvi és Szentiváni, vala-mint több Jáki nevű család jáki jogügyleteiről maradtak források. Ezen kívül királyi adomány címén a Zsigmond-korban a Bogátiaknak is voltak

²¹² Eredetije HU-MNL-OL-DL 40651. (Múzeumi Törzsanyag, Szelestei cs. lt.). – Átírta Garai Miklós nádor 1432. febr. 21. HU-MNL-OL-DF 261576. – VML 55, Szelestei cs. lt. – Tartal-milag átírta uő. 1431. máj. 1. HU-MNL-OL-DL 50444. (Horváth Tibor Antal gyűjt.) – Ki-adás: HO III. 117. – Regeszta (német): Urk Burg. IV. 159. (256. sz.).

²¹³ A Nickiek 1415-i birtokosztályában *in possessione Tyak vocata quatuor fundi curiarum penes fluvium Sork ab oriente prescripto Benedicto et totidem quatuor penes eosdem ab occidente prescrip-to Iohanni; item unus fundus curie in alia possessione Tyak penes ecclesiam Sancti Georgii ab aqui-lone existens prescripto Benedicto et alter fundus curie penes eandem ecclesiam a meridie antelato Iohanni.* ZsO V. 970. (HU-MNL-OL-DF 209234. – GYMSMLS 4732, Niczky cs. lt. 131.)

²¹⁴ Az előző jegyzetben említett oklevélen kívül a Nickiek birtoklására: 1429: HU-MNL-OL-DF 209260. – GYMSMLS 4759, Niczky cs. lt. 152; 1478: HU-MNL-OL-DF 209381. – GYMSMLS, 4888, Niczky cs. lt. 277. és HU-MNL-OL-DF 209384. – GYMSMLS 4891, Niczky cs. lt. 280. (két példányban) – Közlése: HO IV. 429.

²¹⁵ 1488. aug. 4: A vasvári káptalan előtt Egerzég-h-i Kemen dictus László és Mihály *totales portiones ipsorum possessionarias in possessione Monostora Gyák* minden haszonvételével el-zálogosítják Chenthy-i Jánosnak 11 Ft-ért. Újkori másolatban, HU-MNL-OL-DL 19420. (Actus solennes 3-3488)

a faluban részeik.²¹⁶ Nem céloim most a falu birtoklástörténetének megírása, ezért nem részletezhetjük a többnyire néhány jobbágytelek ügyében keletkezett pereket, arra azonban röviden mégis ki kell térni, hogy a faluban a Ják nemből eredő kis- és köznemes családok mellett rendelkeztek birtokrészekkel nem e nemzetségből eredő nemesek is.

Az Anjou-kor egyik nagyhatalmú bárója, Szécsényi Tamás 1346-ig negyven holdnyi részt²¹⁷ tartott a kezén. Az oklevelet 1370-ben átírató Miklós fia Jakab Ják nevű fiáról tudjuk, hogy Szécsényi Frank familiárisa volt.²¹⁸ Eszerint valószínűsíthető, hogy az 1370-es években kimutatott familiárisi kapcsolat sokkal régebbi időre nyúlik vissza a két család között. Mivel Tamás vajda egyéb vasi birtoklásáról nem tudunk, valószínű, hogy a familiárisi kapcsolat következtében kerülhettek valahogyan a jáki birtokrészek a dominushoz, aki azokat 1346-ban juttatta vissza az eredeti tulajdonosnak. Az sem elképzelhetetlen, hogy Tamás korábban vásárolta azokat, hogy familiárisa kezére juttassa.

A másik nem Ják nembeli birtokos atyafiság jáki birtokjoga a 13. századra nyúlik vissza. Az 1371-ben említett „jákmonostori” nemeseket nem tudjuk a Ják nemzetségből eredő családok egyikéhez sem kapcsolni. Maga az oklevél egyébként is határozottan megkülönbözteti őket a jól ismert *Tyak* nembeliektől, rájuk a *de Tyakmonostora* minősítést alkalmazza. Miklós fia Pétert minden valószínűség szerint azonosíthatjuk azzal az egyénnel, aki 1377-ben több rokonával és társával együtt átíratott egy 1257-ben kelt oklevelet. Ebben a vasvári káptalan által kiadott 1257-es oklevélben is olyan jákmonostori nemesek (*nobiles de Jak monasteriali*) szerepelnek, akik Jákon, a monostor mellett lévő örökölt földjükön (*in terra eorum hereditaria sita in*

²¹⁶ 1397: HU-MNL-OL-DF 209221. – GYMSMLS 4720, Niczky cs. lt. 119; 1397/1400: HU-MNL-OL-DF 209223. – GYMSMLS 4721, Niczky cs. lt. 120; 1407/1431/1432: HU-MNL-OL-DF 261576. – VML 55, Szelestei cs. Az 1431-es oklevél a monostort is említi: A vasvári káptalan Garai Miklós nádornak. Ítéletlevele értelmében a nádori és káptalani ember kiszállt Terestyénfalvi Domonkos fia: Illés és Banko fia: Bereck, valamint Oladi Miklós felesége: Orsolya asszony Tyak birtokbeli részére, nevezetesen 12 jobbágytelekre, *trium videlicet in una linea penes monasterium Sancti Georgii a parte occidentali, ac novem consimiliter in una linea iuxta sese penes fluvium Sork a parte septentrionali*, ahol a szomszédok és határosok jelenlétében a jobbágytelkek felét, azaz hatot (*puta sex fundos curiarum ab alia earum parte mixtim et herbatim dividendo et sequestrando*) Szelestei István fiának: Györgynek, másik felét pedig, ugyancsak hat *fundos curiarum*, Illésnek, Berecknek és Orsolyának iktatták, nem véve figyelembe az utóbbiak ellentmondását; 1433: HU-MNL-OL-DF 261577. – VML 56, Szelestei cs; 1434: HU-MNL-OL-DF 261584. – VML 63, Szelestei cs; 1436: HU-MNL-OL-DF 261585. – VML 64, Szelestei cs. Ebben mint szomszéd birtokost említik Miklós jáki apátot; 1436: HU-MNL-OL-DF 261587. – VML 66, Szelestei cs; 1437: HU-MNL-OL-DF 261589. – VML 68, Szelestei cs.

²¹⁷ Ez nagyjából egy egész jobbágytelek szántóföldi állományának felelt meg: Szabó 1969, 16.

²¹⁸ Engel 1996, II. 112.

Jak apud monasterium) megosztottak, és őket sem lehet beilleszteni a nemzedékrendi táblákba.²¹⁹ Mindebből arra kell következtetnünk, hogy Jákon legalább a 13. század közepétől létezett egy, a Ják nemzetséghez nem köthető, ismeretlen eredetű birtokosi kör, akiknek a leszármazottait 1371 előtt a Jákok beperelték azok jáki birtoka miatt. Nemcsak a monostor birtokait próbálták tehát megszerezni, hanem az „idegenek” által birtokolt Ják falu egészét is.

A birtokok 14. századi kisajátításának mértékéről idézett szűkszavú adatainkon kívül alig mondhatunk valamit. Úgy tűnik, elsősorban a Ják falubeli jobbágytelkei csökkenhettek a monostornak. A megmaradt apátsági részek a monostortól délre helyezkedtek el. Nem tudni azt sem, milyen mennyiségű javakat írhatunk az 1439 előtti apát, Vencel frater számlájára, akit azért mentettek fel, mert más bűnei mellett a monostor javait is eltékozolta.²²⁰

A 14. század második felében a kegyurak a Szentiványi és Nicki család tagjai voltak (1372), de a Jákon birtokos többi család, a Szelestei és Teres-tyénfalvi is osztolni akart a javakból (1375). Azt, hogy e családok ekkor már mennyire nem tekintették az apátságot közös kegyeleti helynek, és nem tulajdonítottak neki egyházi funkciót, azt remekül illusztrálják a Szentiványiak egyik ágának kihalásakor történtek. Az 1372-ben említett egyik kegyúr, Szentiványi János a 13. században szereplő Ják nembeli Artuna dédunokája volt. János fiának, Ferencnek azonban nem volt fiúutóda, ezért zarándoklatra ment, és javairól végrendelkezett. Szentiváni és újfalui részeit először 1382-ben ezer forintért elzálogosította Erzsébet nevű unokahúgának, mert ő az atyjától örökölt ezer forintot neki adta szentföldi za-

²¹⁹ Domou fia Benedek a maga és *fratere* Péter, Demeter fia Danel a maga, valamint fiai, Ambrus fiai: Tamás és György nevében, másfelől Symun fia: Jak és Kayan fia: Domokos tett osztályt. A keleti rész jutott Benedeknek és Danelnak a fínt említett rokonaikkal együtt (*cum generationibus suis viris suprafatis*), a nyugati rész pedig Jaknak és Domokosnak. Az osztályhoz az említett föld határosa Chom fia Agabat a maga és *fraterei* nevében mindenben *consensus*át adta. Az oklevélben szereplő személyek már Karácsonyi szerint is „teljességgel nem illenek a Ják nem hiteles oklevelek alapján megállapított nemzedékrendjébe [...]”. Az oklevél különben nem is mondja, hogy ezek a Ják nemhez tartoznak, s Ják monostorán birtokosok lehettek a nélkül, hogy éppen a Ják vérségből származtak volna.” (Karácsonyi 1900–1901, 716.) Az oklevél egyébként kétségtelenül hiteles, megvan az eredetije: HU-MNL-OL-DL 40044. (Múzeumi Törzsanyag, Nagy Imre) – Közlés: Urk. Burg. I. 263–264. (386. sz.). Az oklevelet 1377-ben Tyak-i Miklós fiai: Péter, Jakab és János, (hiányos: [...] *Georgii et Laurentii fratrum suorum in personis*), nyilván az 1257-ben szereplők utódai bemutatták és átírtatták a vasvári káptalannal. HU-MNL-OL-DL 42052. (Múzeumi Törzsanyag).

²²⁰ Lásd alább a 226. jegyzet.

rándoklatát segítettő.²²¹ 1388-ban a győri káptalan előtt lelke üdvéért (*quia ipsa est orbatus prole, tali gens sibi heredem sanctam videlicet matrem ecclesiam; ideo ipse ob salutem animarum parentum suorum et sue salutis anime*) a borsmonostori apátságának adta szentiváni és uraj-újfalui örökös részeit, többek között egy Répcén lévő kétkerekű malommal együtt, azzal a kikötéssel, hogy ha a nemzetségből a birtokot valaki vissza akarná váltani, ezt ezer dénártalentumért tehesse csak meg.²²² Ferenc mester hasonlóképpen nem a jáki monostornak adta lipárti részeit sem. Még 1383-ban a vasvári káptalannak juttatta a Gyöngyös folyó melletti Lipárt falu őt illető felét, amelyen kőből épült templom is állt, hogy ezért a káptalan naponta misét mondjon az ő és ősei, valamint anyja és felesége lelki üdvéért a Szent Dorottya-oltárnál, és amíg él, ingyen adjon neki oklevelet.²²³

Lépését megérthetjük: tisztában volt vele, hogy ha a jáki monostorra hagyja javait, azokra a rokonság előbb-utóbb könnyűszerrel ráteszi a kezét. A jáki monostor később sem kapott kiegészítő adományokat sem a Jákoktól, sem másoktól, pedig a szerencsésebb nemzetségi monostorok folyamatos dotálása elterjedt szokás volt nemcsak a 13. és 14., de még a 15. században is.²²⁴ Miközben a jáki apátságot jövedelmeitől a nemzetség tagjai folyamatosan megfosztották, üdvösségüket biztosítandó más, „idegen” egyházakat javadalmaztak. A megadományozandó egyház kiválasztásában úgy tűnik, fontos szempont volt annak jelentős egyházi intézmény

²²¹ *quia [...] Elizabeth [...] in subsidium presentis sue peregrinationis ad sepulcrum domini nostri Iesu Christi per ipsum faciente pro sue et omnium predecessorum et successorum suorum animarum salute sibi mille florenos aureos de rebus et bonis antedicto Stephano patre suo devolutos dedisset et contulisset, ideo ipse totam portionem suam possessionariam in possessionibus Zenthyan et Wyfalu vocatis habitam cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis universis annotati nobili puella pro premissis mille florenis aureis inpignorasset immo inpignoravit coram nobis isto modo [...].* HU-MNL-OL-DF 209210. – GYMSMLS 4709, Niczky cs. lt. 108. – Közlése: HO IV. 216.

²²² Átírta a vasvári káptalan 1395. jún. 7-i oklevelében: HU-MNL-OL-DL 7398. (Acta ecclesiastica). – Kivonata: ZsO I. 570.

²²³ Eredeti, felül chirographált hártyán, HU-MNL-OL-DF 209211. – GYMSMLS 4710, Niczky cs. lt. 109. – Regesztája: Vasvári, regeszták 177. a vasvári káptalan levéltárának 18. századi másolatáról (HU-MNL-OL-DF 279323.), amelyben az adományozó Nickiként szerepel. Ez és más források (Vasvári regeszták 203.) is arra mutatnak, hogy a Nickiek Ferenc mester 1395-ben bekövetkezett halálával igyekeztek a maguk számára is hasznot húzni az adományból.

²²⁴ A csornai premontreiek például 1237-ben, 1255-ben és 1280-ban is kaptak adományokat az alapító Osl nembeli nemesektől: Osvald 1957, 241. Osl nembeli Vícai György 1453-ban a győri káptalan előtt egy horpácsi jobbágytelket ad a monostornak saját és ősei lelki üdvéért, mivel ő is az Osl nemzetségből származik, és a monostor kegyuraságában épp úgy részes, mint a nemzetség többi tagjai, de szegénysége miatt csak most tudott a szerzetesek fenntartásához hozzájárulni: HU-MNL-OL-DL 14660. (Acta ecclesiastica). Fontos, hogy a csornai konvent hiteleshelyi tevékenységet is folytatott. A 14. századból egy benches példa: 1341-ben a kolosi monostor kap birtokot turcsányi nemesektől. (Anjou IV. 80–81. Vö. Györffy 1963–1998, IV. 410.).

volta, valamint a hiteleshelyi tevékenység. A vasvári káptalan részére tett adományban hihetőleg főként ez utóbbi szempont játszott szerepet, míg a borsmonostori adományt inkább lelki okokkal magyarázhatjuk. Ferenc mester döntésében semmi meglepőt nem találunk, ha figyelembe vesszük azt, hogy a 15. század végén a jelentős magánvagyonnal rendelkező jásvi bencés apát sem hagy semmit saját monostorának, de annál többet a csatkai pálosoknak.²²⁵

A jáki monostor kegyuraságának valószínűleg még a 14. század végén kezdődő bizonytalan helyzetét határozottan megerősíti az 1436-ban már apátkodó Miklós pápai kérvénye. 1439-ben ugyanis azért fordult az egyház fejéhez, hogy erősítse meg tiszttségében, és jogerősen bírhasa azt. A kegyuraság szempontjából kulcsfontosságú a kérés indoklása. Eszerint apátsága nemrég megüresedett – mert a rend magyarországi előjárója, a pannonthalmi apát elődjét, Wenceslaus fratert, a jáki monostor egykori apátját a monostor javainak eltékozlása és más bűnei miatt felmentette és eltávolította –, és azt a kérelmező, Tyak-i Miklós, az említett monostor és rend fogadalmas szerzetes papja (*presbiter monachus professus*) szerezte meg magának az apátság adománya címén Kelemen győri püspöktől. Az apátság birtokait is megkapta, és jelenleg is birtokolja azokat.²²⁶

Általános szokás szerint az apáti méltóságot a monostor kegyura adományozta, illetőleg a kiválasztott személyt a területileg illetékes megyéspüspöknek bemutatva megerősítés végett. Kegyurak hiányában szokott csak a püspök közvetlenül beavatkozni a monostorok vezetőinek kiválasztásába.²²⁷ A kegyuraságot adományozó idézett királyi oklevelek állandó formulája, hogy az apáti szék megüresedése esetén a patrónus jelölhet arra megfelelő személyt, és gondoskodni kell az illetékes helyen annak megerősítéséről. Miklós apátot a győri püspök nemcsak megerősítette, beiktatta javadalmába, hanem egyértelműen ő adományozta (*vigore collationis et provisionis abbatis [...] per [...] episcopum*) neki a méltóságot, és ez a megfogalmazás azt jelzi, hogy az apáti szék betöltésében a kegyúr nem kapott szerepet. Ez pedig csak úgy képzelhető el, ha a 14. század végi helyzet állandósodásával a kegyúri jogokat a Jákon birtokos családok közül 1439-ben senki sem gyakorolta.

Ez az 1439-es *supplicatio* azért is érdekes számunkra, mert számszerű adatot közöl a monostor jövedelméről: az nem haladta meg az évi 20 tours-i

²²⁵ Kubinyi 1996, 538.

²²⁶ A *supplicatio* szövegét közli Széchényi 1901, 73. és PRT III. 511. 56. sz – Regeszta: Lukcsics 117. n. 621.

²²⁷ Kollányi 1906, 206–219.

fontot (*librarum Toronensium parvorum*). Ez a 15. századi árfolyamok szerint 10 aranyforintnak felelt meg.²²⁸ Összehasonlításul érdemes megemlíteni az igen gazdag pécsváradi apátság ugyancsak 1439-ből való évi jövedelmebevallását, amely 1426 forintot tett ki. Ez évből egy „szerényebb” jövedelmű apátságról is van adatunk: a visegrádi monostornak 50 forintnyi bevétele volt.²²⁹ Tény, hogy amikor a 15. század derekán az Ellerbachok megszerzik a kegyuraságot, Ják a gyengén javadalmazott monostorok közé számított. Ezért fölöttébb valószínű, hogy az Ellerbachok nem a birtokai és jövedelmei miatt vetettek rá szemet.

A kegyuraság eladományozásáról szóló oklevelet 1457. augusztus 22-én állították ki Bécsben. Ebben V. László királyi hatalmának teljességéből, figyelemmel monyorókeréki Ellerbach Bertold udvari vitézének (*aule nostre militis*) hűségese szolgálataira, azt a kegyet adja neki és örökösének, hogy a – mint mondják (*ut dicitur*), adományozási joga alá eső – Pornó és Ják falvakban létesített apátságokban, valahányszor széküresedés támad, a neki átengedett királyi kegyuraság alapján ő helyezhessen az apáti székbe új apátot, aki azonban csak ugyanazon rendbeli alkalmas személy lehet, és az így kiválasztottnak ő adhassa át az apátságok összes birtokait és jövedelmeit. Mivel pedig a király ezenkívül neki és utódjainak adományozta a két apátság birtokaiból, Pornó, Ják, Keresztes, Beled, Mindszent és Lovaszád (Vas megye) népeitől és jobbágyaitól a királyi kincstárnak fizetni szokott kamarahasznát, ezért meghagyja a kamarahasznát Vas megyei adóbeajtóinak, hogy mostantól kezdve a felsorolt birtokokból ne szedjék a kamarahasznát a *fiscus* számára, hanem engedjék, hogy azt Ellerbach Bertold és utódjai a maguk számára hajthassák be. Szokás szerint ugyanekkor kelt a vasvári káptalannak küldött iktatási parancs is, amelyet a királyi ember és a káptalani tanúbizonyság szeptember 2-án ellentmondás nélkül végre is hajtott.²³⁰

²²⁸ Spufford 1986, 179.

²²⁹ PRT XII/B 11–47.; PRT XII/B 51. Az összeg „nagyágát” jól szemlélteti néhány kiragadott adat 1439-ből. Egy Heves megyei faluban öt jobbágytelket 19 forintért zálogosítottak el (HU-MNL-OL-DL 13379.), 10 forintért pedig egy lakott *sessiot* és két hold szántót lehetett venni Ajkán (HU-MNL-OL-DL 66263.). Egy Kolozs megyei faluban két jobbágytelek nyolc forint zálogösszeget ért (Kolozsmonostor 132. sz.). Az óbudai apácák öt forint jövedelmet kértek egy budai polgártól az első két év után egy felhívízi malomhely élethosszig történt átengedéséért (HU-MNL-OL-DL 13299.).

²³⁰ Az adománylevél és az iktatóparancsot is magába foglaló, szeptember 14-én kelt káptalani jelentés szövegét csak Mátyás király 1470. márc. 18-i átírásából és megerősítéséből ismerjük. Eredetije a századfordulón Széchenyi Miklós apát tulajdonában volt, de ez ma már nem található, csak két példányban fennmaradt újkori másolata. A HU-MNL-OL-DL 14988. (Acta Particularia 7.) 16. századi másolat, amelyben az adománylevél kelte tévesen 1455 (a történeti irodalomban innen szerepel gyakran ez a téves évszám). A HU-

Az apátság történetével foglalkozó irodalomban nem kis fejtörést okozott az a tény, hogy Ják és Pornó 1457-ben miért esett királyi adományozás alá, holott a Ják nemzetség fölöttébb elterebélyesedett Rába balparti ágának családjai, amelyek Ják falu birtokosai voltak, még nem haltak ki. Széchényi Miklós hipotézisként felvetette, hogy a kegyurakat esetleg a monostorral szembeni túlkapásaik miatt fosztották meg a patronátustól.²³¹ Később is hangsúlyozták, hogy a kegyuraság ismeretlen okból vált gazdátlanná, tisztázatlan körülmények között szállt a királyra.²³²

A kegyúri váltás magyarázatát keresve több szempontot kell mérlegelnünk. Mivel a Ják nembeli kegyurakra vonatkozó utolsó adat 1372-ből való, és a monostor egy birtokügyére vonatkozó 1417-es oklevélből²³³ sem tudunk meg a patrónusról semmit, csakúgy, mint a falura vonatkozó többi oklevélből sem; továbbá figyelembe véve azt, hogy az apát 1439-es pápai kérvénye szerint ő a győri püspöktől kapta méltóságát, azt kell feltételeznünk, hogy Mihály apát 1383-as, kegyuraktól szabadulni törekvő kezdeményezése sikerrel járt – a kegyurak végül meghátráltak. Valószínűleg nem bírói ítélettel vesztették el a Jákok a kegyuraságot, hanem a 14. század végére az apátságot egyszerűen magára hagyták, miután hosszú ideig bizonyára élvezték jövedelmeit és pereskedtek birtokaiért is. A nemzetség családjai a 15. században már egyáltalán nem érezték a monostort a magukénak, az elvesztette nemzetségi jellegét, az alapító nemzetségnek egyszerűen nem volt rá szüksége. A 14-15. századra maga a monostor vált a köznemesi családok kezében egyházi és társadalmi szempontból korszerűtlenné és feleslegessé.

Feleslegessé annyiban, amennyiben a túlságosan reprezentatív, eredetileg egy méltóságviselői igényekkel rendelkező, archaikus szemléletű, valóságosság és reprezentációs igényű főúri család 13. század elején létesített

MNL-OL-DL 72230. (Erdődy cs. vöröskői lt. B-E-2) 1774-es másolat. Nagy Imre minden bizonnyal az „apátság levéltárában” akkor még meglévő eredetiről közölt belőle részleteket (HO IV. 34–45.). Mátyás király 1470-es oklevelének fényképét és teljes szövegét közölte: Széchényi 1901, 74–78.

²³¹ Széchényi 1901, 19–20. Jó párhuzamot kínál a francia Egyed pornói apát esete, aki 1345-ben azt kéri a pápától, hogy helyezze át egy francia monostorba, mert Pornón bizonyos nemesek és annak a vidéknek a világi hatalmasságai (*nobiles potentesque seculares*) folyamatosan zaklatták, megpróbálták megölni, elkergették, és a király is hiába helyezte őt vissza méltóságába. Ezt a világi befolyást (*secularium potentiam*) nem tudja elviselni tovább. Sajnos a kérvény nem említi kegyuraságot és neveket sem. Bácsyati 2015, 298.

²³² Bogyay 1944, 8.; Mezey 1999a, 4.

²³³ Langenberg Kristóf Monyorókeréken kelt oklevele szerint az apáttal történt megegyezés értelmében a monostor birtokában hagyott egy malomhelyet. HU-MNL-OL-DF 274142. – GYMSMLT-Győr 306, Pannonhalmi főapátság orsz. lt. 51. – Kivonata: ZsO VI. 1138.

apátságának eredeti funkciói az alapító család kihalásával feledésbe merültek. A 14. században ugyanis a nemzetségbeli rokonok értetlenül álltak a nemzetségi monostor intézményével szemben, számukra az anyagi hasznot hozó gazdasági jellegű vállalkozássá silányult. Az apátoknak a kegyurakkal való, az egész Anjou-korra kiterjedő küzdelme sikeres volt, mert a *patronatus*nak a kötelezettségeket tartalmazó oldala (az apátság védelme, javainak, birtokjogainak megőrzése, gyarapítása, az épületek, így a templom folyamatos karbantartása) került előtérbe. Alighanem az e feladatra való anyagi háttér hiánya volt az oka annak, hogy a nemzetség hallgatólagosan lemondott a reprezentatív építményről, a hozzá tartozó szerzetesekről. Egy Ják nembelinek sem jutott eszébe 1457-ben tiltakozni az Elderbachok iktatása ellen. Az alapító nemzetség 15. századi tagjai a kegyuraság eladományozását valószínűleg a *patronatus*tól *de iure* történő megszabadulásként foghatták föl.

A korszerűtlenné váláson pedig azt kell értenünk, hogy a késő középkorra a főúri vallásosság jelentősen megváltozott. A monasztikus rendek a 14. századra túljutottak virágkorukon. Megcsappant monostoraik száma, a megmaradottakban kevesebb lett a szerzetes, és a fegyelem is lazult. Lassú, de folyamatos hanyatlásuk oka, hogy nem tudtak eleget tenni a társadalom megváltozott vallásosságával szembeni új elvárásoknak, amelyek a hívek aktívabb lelki gondozását, a prédikálást és a szegényekkel való törődést igényelték. Az eredetileg szemlélődő és a liturgikus feladatokat központba helyező monasztikus rendek, köztük a bencések, a középkor végére megállíthatatlanul hanyatlottak. Szerencsésebb helyzetben csak azok a monostorok voltak, amelyek eredeti feladataik mellett más funkciókat is elláttak, hiteleshelyek vagy búcsújáróhelyek is voltak.²³⁴ Az arisztokrácia tagjai a 15. században már ferences és pálos kolostorokat alapítottak. Hiába szereztek meg az Ellerbachok a nagy múltú és szép bencés, illetőleg ciszterci apátságokat, vallási igényeiket e két régi monostor nem tudta kielégíteni, szükségét érezték új, modernebb szemléletű szerzetesi közösség alapításának. Ellerbach Bertold Monyorókerék mellett, a mai Kolom területén alapított új családi temetkezőhelyet pálos rendi szerzetesek számára.²³⁵ Azok a világi kegyuraságú bencés monostorok, amelyek „elvesztették” nemzetségüket, a 15. századra magukra maradtak a 13. századi archaikus társadalom konzerválódott maradványaiként. Többnyire a szomszédos nagybirtokos arisztokrata családok szereztek meg őket, amelyek képesek

²³⁴ Érszegi 1996a, 561–570.

²³⁵ Doc. Paul. I. 376.

voltak védelmüket ellátni. Nem Ják az egyetlen példa arra, hogy régi nemzetségi monostorok kikerülnek az alapító nemzetség fennhatósága alól, és más, többnyire befolyásos nagybirtokosok védelmébe kerülnek.²³⁶

A monyorókeréki uradalmat 1369-től kézben tartó Ellerbachok tehát biztosan nem vallási célból, sem csekély számú birtoka miatt vetettek szemet a jáki és pornói monostorra. Az uradalom terjeszkedése, kikerekítése mellett a megoldást az 1457-ben átengedett kamarahaszna kiváltságban kell keresnünk. A család őse a délnémet eredetű Ellerbach Burkhart I. Lajos udvari lovagja volt a király koronázása óta Záránál bekövetkezett haláláig (1357).²³⁷ Öt fia (Vilmos, Burkhard, János, Frigyes és Bertold) 1369-ben kapta meg I. Lajostól az egykor Ják nembeliek által birtokolt Monyorókeréket (Eberau, egykor Vas megye, ma Ausztria) hat másik vasi faluval (Kolon, Szentpéterfalva, Karácsonyfalva, Beled, Tótfalu és Hassás) együtt.²³⁸ A tartományúri harcokban elpusztult 13. századi vár helyén ezt követően felépíthették azt az új várat, amely a család 1499-es kihalásáig székhelye volt. A várépítésről egy eddig ismeretlen adat tájékoztat. 1372. február 1-én Vilmos pécsi püspök kápolnaispán és titkos kancellár előtt Jákmonostori János fia János, András fia Miklós, Jakab fiai, Ják és István magisterek a Ják nemzetségből személyesen tiltakoztak amiatt, hogy néhai *Elderboh* magister fia *Elderboh* és testvérei Monyorókerék birtokon várat akarnak építeni. A jákmonostori nemesek ezért eltiltották *Elderbochot* a várépítéstől.²³⁹ A szomszédban épülő vár tudatos uradalomszervező tevékenységet sejtetett, és ez nyilván sértette a jákmonostori köznemesek érdekeit. Az uradalom terjeszkedésétől, esetleg a várból kiinduló hatalmaskodásoktól tarthattak.²⁴⁰ Az új nagybirtokos szomszédok 1369-ben, a monyorókeréki privilégiummal egy napon kiadott oklevélben megkapták a hét falu királyi egyenes adóját és a kamarahasznát is, ami jelentős összeget jelentett.²⁴¹ 1457-ben tehát már majdnem kilencven

²³⁶ Telkit már a 13. században elhagyták kegyurai, végül a 15. században a Garaiaké lett (PRT XII/B. 454–455.).

²³⁷ Engel 1996, I. 476., II. 68.

²³⁸ Az adománylevelet és az iktatásról szóló jelentést is tartalmazó privilégium: HU-MNL-OL-DL 100125. (Batthyány cs. lt. Acta antiqua, Monyorókerék 3-8-2.)

²³⁹ Eredetije HU-MNL-OL-DF 209188. – GYMSMLS 4688, Niczky cs. lt. 86.

²⁴⁰ Ezen kívül egyébként még három, ugyanezen a napon kelt, más ügyekkel kapcsolatos tiltakozásukról maradt fenn oklevél: HU-MNL-OL-DF 209189. – GYMSMLS 4689, Niczky cs. lt. 87; HU-MNL-OL-DF 209190. – GYMSMLS 4690, Niczky cs. lt. 88; HU-MNL-OL-DL 41866. (Múzeumi Törzsanyag, Jankovich) – Közlése: Sopron I. 399.

²⁴¹ A kamarahaszna befizetése alóli mentességről szóló eredeti oklevél nem maradt meg, csak átirásai: HU-MNL-OL-DL 100126. – Batthyány cs. lt. Acta antiqua, Monyorókerék 3-8-4, (1378); HU-MNL-OL-DF 100517. – Batthyány cs. lt. Acta antiqua, Monyorókerék 3-8-8, (1436).

éven át élvezték e kiváltságot a monyorókeréki uradalomban, amikor jó alkalom kínálkozott a kamarahaszna-jövedelem bővítésére. Nem kétséges tehát, hogy a monostori birtokok királyi adója miatt eszközölték ki a kegyuraságot, hiszen az adománylevél szövege eltér a már említett telki és tatai apátságok adománylevelének formuláitól. Ellerbach Bertold, mint kegyúr, megkapta az apát kijelölésének jogát, akinek az apátsági birtokokat át kellett adni. Ezen felül kapta Bertold (sajnos az oklevélben nem részletezett) hűségessé szolgálataiért az apátsági birtokokon élők részéről a királyi kincstárnak fizetni szokott kamarahasznát. Ilyen kiváltságot V. László uralkodása kezdetén nem adott, korai birtokadományainál külön hangsúlyozta, hogy az adományt „mások jogainak és a kamarahaszna sérelme nélkül” (*iuribus alienis et proventibus lucri camere nostre semper salvois*) teszi.²⁴² Később sem mondható gyakorinak a kamarahaszna alóli mentesítés, viszont az Ellerbach Bertoldnak szóló adomány napján még egy ilyen adományozás történt.²⁴³

Ellerbach Bertold 1459-ben Mátyás király ellenében III. Frigyes pártjára állt, de behódolása után (1462) kegyelmet kapott, és lovászmester (1464–1465), majd erdélyi vajda (1465–1467) lett. Tisztségét az erdélyi nemesek 1467-es király elleni lázadásában való részvétele miatt vesztette el, de birtokait megtarthatta.²⁴⁴ Még 1464-ben részt vett a boszniai Zvornik ostromában, amiért Mátyás megengedte számára, hogy birtokait leányai is örökölhessék,²⁴⁵ és ugyanekkor – mintegy a családi gazdaságpolitikát folytatva – újabb kamarahaszna-kiváltságokat szerzett tíz birtokára.²⁴⁶ Halála előtt még átíratta és megerősíttette Mátyás királlyal az 1457-es kiváltságlevelet. Fiát, Jánost 1498-ban bandériumtartó zászlósúrrá nyilvánították, akinek halála (1499) után a család vagyona a Bakóc Tamással kötött örökösödési szerződés (1496) révén az Erdődy család birtokába került. Így a jáki monostornak is – *de facto* a monyorókeréki uradalom részeként – az Erdődy család volt a kegyura egészen a 20. század közepéig.²⁴⁷

²⁴² HU-MNL-OL-DL 14600., 14601., 39236., 14606., 14612., 14617. stb.

²⁴³ 1455. aug. 25-én a gáti (Moson m.) plébániaegyház javára: HU-MNL-OL-DL 49809. (Rumy 100-15.); kamarahaszna-adomány 1453: HU-MNL-OL-DL 88277.; 1457: HU-MNL-OL-DL 88316.

²⁴⁴ Reiszig 1940, 32. A tanulmányban közölt leszármazási táblázat azonban hibás.

²⁴⁵ HU-MNL-OL-DL 100796. (Batthyány cs. lt. Acta antiqua, Monyorókerék 3-8-14).

²⁴⁶ Bándi 1987, 36.

²⁴⁷ Nem számítva az 1557–1613 közötti időszak Zrínyi-birtoklását. A monostor újkori történetére: Mezey – Szentesi 1999, 18–24. Az Ellerbach-örökségre: Bándi 1987, 36–43., de a 118. oldalon közölt családfa hibás.

Történetírásunk, amikor a nemzetségi monostorok problémájával foglalkozott, úgy próbált meg általános megállapításokhoz jutni, hogy bizonyos monostorok egyes eseteit vizsgálta, és ezekből a mozaikokból törekedett egységes képet alkotni. Legutóbb Fügedi Erik kísérelte meg a nemzetségi monostorok főbb jellemzőit összegyűjteni, tanulmányában számos megoldatlan kérdésre is ráirányította a figyelmet. Így az intézmény öröklésének és örökölhetőségének homályos pontjaira is. Az általában egyének által alapított egyházak később ugyanis az alapító nemzetségének kegyurasága alá kerültek, betagozódtak a magyar öröklési rendbe. Az örökösök kezében a monostorok vagyonukban veszteségeket szenvedtek, sok helyen került sor az egyházi birtokok szekularizációjára, a monostor mégis összekötő kapocs maradt a nemzetségtagok között, ugyanolyan kapocs, mint az örökölhető vagyon bármelyik része. A nemzetség tagjainak a monostorokhoz való ragaszkodását elősegítette, hogy az alapító sírja mellett gyakran közös temetkezőhely is volt, valamint, hogy a monostortemplomok védhető építményt jelentettek, amelyek emelték a kegyurak környékbeli tekintélyét, hatalmát.²⁴⁸ Ennek ellenére mégis azt tanácsolja, hogy a „nemzetségi monostor” kifejezés használatát a továbbiakban „jobb lesz elkerülni”. Fügedi a kifejezést azért tartja félrevezetőnek, mert azt sugallja, hogy „a monostort a klán kollektíve alapította s birtokában maradt a teljes kihalásig.”²⁴⁹ Érveit azonban a kutatók nem tekintették elég meggyőzőnek, és a fogalmat továbbra is így használjuk. Megerősíti a nemzetségi monostor fogalom jogos használatát a jáki monostor 14-15. századi története, amely egyébként csak részben illeszkedik a Fügedi által vázolt általános képbe. Bár a 14. századi hagyomány csak Öreg Márton ispánnak tulajdonítja az alapítást, a templom déli toronyalján levő freskókból akár kollektív alapításra is következtethetünk. Az egyik freskón ugyanis, amint fentebb már említettem, öt világi előkelőség egészalakos képe látható, sokak által elfogadott értelmezés szerint a Jáki nemzetség főágának férfi tagjai. „Az alakok egy sorban állnak, a szélsők beszélő gesztussal fordulnak a közülük kiemelkedő középső alak felé.”²⁵⁰ A monostorokat valóban a nemzetségek jelentős személyiségei emelték, de az örökösödéssel nemzetségi monostorrá válhattak. Mint más világi kegyuraság alatt álló monostorok történetében, Jáknál is kimutatható a nemzetségi, a rokonság alapján igényelt jog érvényesítése. A nemzetségből eredő családok a nemzetség régi monostorát

²⁴⁸ Fügedi 1991a, 57-59.

²⁴⁹ Fügedi 1991b, 41.

²⁵⁰ Mezey 1999a, 14.

épp az időt veszítik el vagy szabadulnak meg tőle, amikor a 13. századi nemzetség intézménye is felbomlik. Zselicszentjakabhoz és Szerencshez hasonlóan a jáki monostor jövedelmeire is igényt tartottak az Anjou-kori kegyurak, mindaddig, amíg a Zsigmond-korra meg nem változott a közfelfogás e tekintetben. A nemzetségbeliek monostorhoz való ragaszkodása a 15. században viszont éppen nem mutatható ki, holott a kéttornyú épület jelentős értéket képviselt.²⁵¹ Ez bizonyára azzal függ össze, hogy ha már a jövedelmekből nem részesedhettek, a kegyuraság terheit sem akarták viselni. A monostorba való temetkezéstről, az apátság esetleges kegyeleti szerepéről az utóbbi évek régészeti feltárásai során előkerült, nagyszámú sírlelet antropológiai feldolgozásának elkészültéig nem mondhatunk semmit. Az Ellerbachok a jelek szerint jól bántak mindkét régi monostorral. Ellerbach János 1499-ben kelt végrendeletében egy jáki birtokrészt hagyott a jáki és a pornói monostorok, és a jáki Szent Jakab-templom tatarozására.²⁵² A jáki állagmegóvásra tett intézkedés a többi Ellerbach egyház – így a pálos kolostoruk – dotálása mellett a halál előtt álló utolsó családtag lelkiismereti kötelessége volt. A jáki apátság hosszú hanyatlását és az épületegyüttes részleges pusztulását mindez talán alig befolyásolta. A jáki monostor esete szemléletes példát ad arra, hogy mi lett a sorsa egy 13. századi előkelő nemzetség által alapított, akkor még egyházi és társadalmi funkciókat ellátó intézménynek a középkor második felében, előbb az alapítónál sokkal szegényebb nemzetségi ágak, családok birtokában, majd egy „idegen” arisztokrata família védelmében.

²⁵¹ Az építmények értékére: Fügedi 1991a, 50–60.

²⁵² *Item tolaem portionem nostram possessionariam, in Dyak habitam, sew pecunias nostras super illam habitas legamus ad fabricas monasteriorum Sancti Georgii martiris in eadem possessione Dyak aliter Thyak vocata et Sancte Margarethe in Porno fundatorum et ecclesie beati Jacobi apostoli in dicta Thyak fundate, ita videlicet, quod directam et equalem medietatem totalis portionis nostre predicte in ipsa Dyak habite ad fabricam et tecturam monasterii Sancti Georgii predicti et ecclesie beati Jacobi apostoli ibidem habite, aliam vero directam et equalem medietatem ad fabricam dicti monasterii Sancte Margarethe virginis et martiris in dicta Porno fundati.* HU-MNL-OL-DL 19510. (NRA 483 10). Kiadása: Széchényi 1901, 79–82. A 16. századi másolatban „a másoló nem lehetett biztos a végrendelet olvasatában: előbb 1499-et akarhatott írni, majd a kilencvenet áthúzta, és 1489-et írt. Bizonyos Ellerbach Jánossal foglalkozó feldolgozások az 1489-es kelteztést vették át, holott a végrendelettel közel egykorú pálos Inventarium is 1499-et ír, továbbá az 1489-es dotálásnak a végrendelet tartalma is ellentmond.” Bándi 1987, 38. meggyőzően bizonyította az 1499-es kelteztést. Mezey – Szentesi 1999, 18. véleményével szemben nincs okunk azt feltételezni, hogy „ez a végrendelet azonban nem lépett érvénybe”.

Ják helye az ország monostorhálózatában

Régi kiváltságlevelek és a tűzvész

Források hiánya miatt semmit sem tudunk arról, hogy a monostor – mint láttuk, *de facto* kegyurak nélkül – miként vészelte át a tartományúri hatalom időszakát. Az 1256 és 1321 közötti időből egyetlen adatunk sincs az apátságra. Ez a forráshiány csak részben magyarázható azzal, hogy a kegyúri család kihalt, levéltára pedig elkallódott. Ha Ják a környék jelentős egyházi intézménye lett volna, nemcsak elszórt utalások maradtak volna fenn róla, hanem saját írásbeliségéről is hallanánk. Pápai vagy uralkodói felhatalmazásból egyházi és világi bírósági ügyekben is eljárta a bencés apátok, a bencés konventek oklevélkiadásának kezdete pedig pont az apátság alapításának idején kezdődött a 13. század elejétől. Bár az apátság egyik legkorábbi említése éppen az apát „közügyekben” való részvételével kapcsolatos – 1223-ban a soproni ispán oklevelében tanúként –,²⁵³ a későbbiekben csupán András országbíró 1240-ben íródott oklevele tudósít arról, hogy az országbírót ennek embere a jáki apát saját pecsétje alatt kiadott oklevéllel tájékoztatta (*homo noster sub sigillo abbatis de Iak nobis intimavit*) bizonyos kenézi föld határjeleiről. Az elveszett, és csak ebből az utalásból ismert, a jáki apát pecsétjével hitelesített oklevelet nem tekinthetjük a jáki konvent hiteleshelyi kiadványának, csupán a poroszló ténykedéséről a jáki apát bizonyosságával készült, hiteleshelyi jellegű apáti oklevélnek.²⁵⁴ A jáki konvent, a környékbeli magánalapítású apátságoktól eltérően, a későbbiekben sem kapcsolódott be a hiteleshelyi munkába. Míg Kapornak és a premontrei rendű Türje 13. századi előzmények után a 14. század első felében, Dömölk (1334–1351) és Csatár is a 14. század első évtizedeiben korlátozott mértékben ugyan, de állított ki hiteleshelyi okleveleket, addig a jáki konventtől nem maradt fenn egyetlen hasonló jellegű kiadvány sem. Ennek nemcsak a vasvári káptalan túlságosan közeli elhelyezkedése volt az oka, amely nem kedvezett hasonló hatáskörű intézmény kifejlődésének, hanem minden bizonnyal az is, hogy a kegyúri bizonytalanság és a kegyurakkal folytatott harc, a monostor kiszolgáltatottsága aláásta a konvent tekintélyét. Ez mindennél világosabban beszél az apátságnak az ország monostorhálózatában betöltött jelentéktelen társadalmi szerepéről.

14. századi adataink közül az elsőből, a már tárgyalt 1321-es oklevélből arról értesülünk, hogy „a békétlen idők nyomorúsága, az élelmiszerek és

²⁵³ HU-MNL-OL-DF 208360. – HU-PBFL-Borsmonostor 85-1-6. – Közlése: Urk. Burg. I. 92–93. (128. sz.)

²⁵⁴ Solymosi 1996a, 488.

más szükséges dolgok hiánya miatt” a jáki szerzetesek az elmúlt időkben sokat nélkülöztek. Ezért különös figyelmet érdemel Jeromos apátnak az az 1332. évi állítása, mely szerint a monostor szabadságait és birtokait azért idegenítették el, mert a király elleni hűtlenek hatalmaskodása és támadása következtében a monostor teljesen leégett, és a kiváltságokról, birtokjogokról szóló oklevelek a tűz martalékává lettek. Az oklevélkritika már régen felfigyelt arra (többek között a bencés rendtörténet kapcsán),²⁵⁵ hogy a tűzre való hivatkozások a hamisítások és interpolációk melegágyai voltak. Többek között épp a tűzre való hivatkozás miatt gyanús a nyitrai püspökség 1271-ből való királyi birtokösszeíró oklevele is.²⁵⁶

Az esetleges jáki tűzzel kapcsolatos információ megítéléséhez több körülményt kell figyelembe vennünk. A monostorokat és egyházakat sújtó középkori tűzvészek a források tanúsága szerint valóban hatalmas pusztítást vittek végbe az anyagi és szellemi kultúrában. A tűz azoknak a kiemelkedően fontos eseményeknek egyike volt, amelyeket méltónak tartottak beleírni a más szempontból egyébként igencsak szűkszavú évkönyvekbe. Ily módon értesülünk a Pray-kódexből a Boldva mellett fekvő monostor 1203. évi leégéséről.²⁵⁷ A tűz általában a természet csapása volt, legtöbbször villámtól fogott lángot az épület, de emberi mulasztás és gondatlanság is előidézhette. 1341-ben a zalavári monostor sekrestyéje úgy gyulladt ki, hogy egy alvó *frater* ágyára esett az égő gyertya.²⁵⁸ Volt eset, amikor szándékos gyújtogatás történt, illetőleg értékeket szándékosan égettek el. Az egri püspökség IV. Béla által megújított kiváltságlevelét az egyház egyik volt *conditionarius*a égette el.²⁵⁹ A 13-14. század fordulójának harcaiban szinte mindennaposá váltak a különböző egyházak, köztük monostorok elleni támadások, amelyek gyakran tűzzel és az oklevelek pusztulásával végződtek. Veszprém Csák Péter általi feldúlása és felégetése,²⁶⁰ a gyulafehérvári székesegyháznak a szászok támadása következtében bekövetkezett égése²⁶¹ és a németek által megszállt vasvári káptalannak a Kőszegiek

²⁵⁵ Sörös Pongrác megjegyzései a pécsváradai tűzzel kapcsolatban: PRT XII/B 15. és Erdélyi Lászlóé a zalavári kapcsán: PRT VII. 507.

²⁵⁶ Szentpétery kritikája: Reg. Arp. 2106.

²⁵⁷ PRT XII/B. 377. Vö. Györffy 1963–1998, I. 760.

²⁵⁸ PRT VII. 519.

²⁵⁹ Heves Megyei oklevelek 34.

²⁶⁰ Reg. Arp. 2716., 2720., 2747., 2750.; Gutheil 1977, 231–241.

²⁶¹ Reg. Arp. 4272.

által okozott tűzvésze (1289)²⁶² még a 13. században történt. De a 14. század első harmadában keletkezett oklevelekben sokkal gyakrabban olvashatunk templomok, monostorok lerombolásáról és elpusztításáról, amiket többnyire a tartományurak követtek el. A hűtlenek bűnlajstromainak szinte elmaradhatatlan része, hogy csapataik a környéket pusztították, az egyházakat felperzselték.²⁶³ Ilyenkor szinte mindig olvasható az is, hogy az oklevelek és a kiváltságlevelek elégték. A szomorú eseményt a monostorok élelmes vezetői és konventjei a későbbiekben felhasználhatták arra is, hogy a tűzben elégett (vagy éppen el nem égett, de korszerűtlenné vált) okleveleket a későbbiekben ne kelljen eredetiben bemutatni. A zalavári tűz miatt például könnyebben tudták „értékesíteni” a részben a tűz előtt, részben ezt követően készült hamis okleveleket (köztük két Szent István nevére hamisítással).²⁶⁴

Az 1332-es jáki oklevél hitelességét nagymértékben rontaná, sőt épp az utalna hamisításra, ha átírna egy elégett kiváltságlevelet. Erről azonban szó sincs, a tűz csak általánosságban szerepel. A kiváltságlevelek elégésére való hivatkozás mindamelllett, hogy valóban gyanút kelthet, teljesen természetes volt a vizsgált korszakban. Már szóba került, hogy a jáki kegyuraságra 1325-ben igényt tartó Sitkeiek az 1320-as években ténylegesen harcoltak I. Károly híveiként a Kőszegiek ellen, különösen Sárvár és Kőszeg ostrománál jeleskedtek. Ebben a helyzetben egyáltalán nem hihetetlen egy a „hűtlenek” részéről megejtett jáki portya, amely a monostor felégetésére irányult volna. A zavaros időkben tehát nem elképzelhetetlen, hogy volt tűz Jákon, (bár ennek régészeti nyoma nem maradt),²⁶⁵ amiben valóban megsemmisülhettek a monostorra vonatkozó bizonyos oklevelek.²⁶⁶

²⁶² Bándi 1987, 25–26.

²⁶³ Néhány tipikus eset: AOkl. VIII. 203. és 233. (1324) A tartományurak egyházak elleni vandál támadásairól általában: Kristó 1979, 176–177.

²⁶⁴ PRT VII. 507.

²⁶⁵ Valter Ilona közlése az opponensi véleményében.

²⁶⁶ Arra nézve, hogy ezek között az oklevelek között volt-e a monostor alapításáról szóló irat, semmi támpontunk nincs, sőt az is kétséges, hogy volt-e egyáltalán alapítólevele a monostornak. Az utóbbi időben elsősorban Fügedi Erik hangsúlyozta, hogy a legtöbb korai alapítású monostorunknak nem is volt alapítólevele. A királyi alapítású és alapítólevél nélküli Somogyvár szerinte nem kivétel, hanem „ezen a téren mindennapi magyar gyakorlat”. Jól beleillik ez a magyar társadalom szóbeliségéről alkotott képünkbe is. (Fügedi 1991a, 39. és Fügedi 1992, 56.) Fügedi megállapítása nem előzmények nélküli. Eckhart Ferenc is utalt rá, hogy történtek nagy püspökség- és kolostoralapítások, gazdagodtak az új kolostorok a hívők adományaiból anélkül, hogy az alapító írásban szabta volna meg adományai korlátait. Példaként a zabori összeírást hozta fel, hogy csak akkor történt az írásbafoglalás, amikor már a zavar miatt nagy volt a baj. Még kevésbé tették ezt a magánemberek. Eckhart 2012, 18–19. Ezek szerint tehát a fennmaradt alapítólevelek

A jáki tűztől végeredményben független, hogy az 1332-es királyi oklevélben említett, Jeromos apát szavait igazoló „tanúskodó hívek”, azaz befolyásos egyháziak – akiknek a közbenjárására a király kiadta oklevelét –, teljesen tisztában voltak azzal, hogy elidegenített egyházi birtokjogok visszaszerzésére milyen érveket kell felhozni. Válaszolnunk kell tehát most már arra a kérdésre, hogy milyen befolyásos tanácsadók javaslatára adhatta ki a király ezt az oklevelet, milyen erők állhattak a kancellária „megtévesztése” mögött? Az 1332-es kritikus oklevél kiadási körülményeinek felderítésében, az oklevél valódi vagy hamis voltának eldöntésében egy eddig nem kellően hangsúlyozott szempont, a bencés monostorok egymás közötti kapcsolatának vizsgálatával juthatunk előbbre.

Ják és Pannonhalma

A középkori Magyarországon óriási különbség volt monostor és monostor között jogállásuk és dotáltságuk különböző mértéke szempontjából. Ezek pedig elsősorban az alapítók személyétől, elhatározásától és főképpen anyagi lehetőségeiktől függtek. Egyfelől tehát, míg a királyi alapítású monostorok a 13. században már *immunitast* élveztek, azaz birtokaikon lakó népeik felett a királyi igazgatási apparátussal szemben adózási és bíraskodási kiváltságokkal rendelkeztek, egyházjogi vonatkozásban pedig *exemptiot* kaptak, azaz az illetékes megyéspüspök joghatóságától (*iurisdictio*) mentesen, közvetlenül az esztergomi érsek vagy maga a pápa alá tartoztak,²⁶⁷ addig a nem királyi alapítású és kegyuraság alá tartozók ilyen kiváltságokkal nem rendelkeztek. Egyetlen nemzetségi monostor sem nyert el *exemptiot*,

tekinthetők kivételeknek. Ják esetében az alapítólevél hiányát támasztja alá az a tény is, hogy a kegyuraság megállapítása érdekében lefolytatott 1325-ös vizsgálat végeredményét a király a két apát és a megyebeliek *szóbeli* tájékoztatása alapján tudja meg. Az alapítás és javadalmazás körülményeiről szóló oklevélről ekkor senki sem tett említést. A közel egykorú lébényi monostor javadalmazásáról ugyanakkor fennmaradt a király oklevele (Úrk. Burg I. 51–55. [82. sz.] = Reg. Arp. 236.), ezt azonban a monostoralapítás oklevélben elbeszélte zavaros körülményei tették indokolttá. Bár Ják esetében hasonló problémákról nem tudunk, azért egy hasonló oklevél létezésének feltételezése indokoltnak tűnik. Ezt igazolhatja az 1325-ös vizsgálatról szóló oklevél hátlapjára írt újkori följegyzés (1651 – 1214 = 437). Ha nem is kell feltétlenül klasszikus alapítólevélre gondolnunk, annyit azonban megengedhetünk, hogy II. Andrásnak lehetett egy akár szándéknyilatkozatot, akár birtokadományt tartalmazó megerősítő oklevele, amely elveszett. Az is elképzelhető, hogy az 1214-es évszám a jáki műemlékegyüttes valamelyikén szerepelt, és az 1600-as években még olvasható volt.

²⁶⁷ Bónis 1947, 183–186. összefoglalja az ezzel kapcsolatos addigi véleményeket. A monostorok kiváltságai szempontjából kimelendők Pleidell 1934., és legutóbb Kumorovitz 1964, 72., 76. észrevételei. (A két kifejezés egyébként gyakran szinonimaként szolgált. III. András *exemption*nak nevezi a zabori apátság népeinek megyésispán joghatóságától való mentességét is: Reg. Arp. 3716. XII. János pápa a garamszentbenedeki monostorral kapcsolatban mondja: *libertates et immunitates [...] libertates et exemptiones*: Fejér VIII/3. 307.)

valamennyi a megyéspüspök joghatósága alatt maradt.²⁶⁸ Másfelől a korai időszakban az ország leggazdagabb földesura, a király természetesen sokkal több birtoktestet adományozhatott az általa alapított monostornak, mint az általában tucatnyi különböző nagyságú birtokkal rendelkező főurak.²⁶⁹

A monostorok közti jogállás- és preztízsbeli különbséget jól tükrözik a rendi reformok kapcsán életbe léptetett pápai rendelkezések. Köztudomású, hogy a bencés monostorokra jellemző, egymáshoz rendi értelemben való mellélendeltség, függetlenség a fegyelem lazulásával, a szerzetesi élet hanyatlásával járt. A pápa ezen úgy kívánt úrrá lenni, hogy időnként egy-egy királyi alapítású „nagy” monostort megbízott a magyarországi monostorok vizitációjával, felügyeletével, ellenőrzésével. A jogállás és vagyon tekintetében legtekintélyesebb magyarországi monostor, a pannonhalmi is többször kapott pápai megbízást a rendi reform megszervezésével kapcsolatban. A jelenséget joggal tekinthetjük a középkor végi bencés kongregáció előfutárának.²⁷⁰

Pannonhalma más monostorok ügyeibe való „beeszlésének” tipikus példaként említhető a jáki monostorral való kapcsolata. Ennek első emléke a 13. századból való. 1256. április 24-én ugyanis a jáki monostor felszentelésén részt vett a pannonhalmi apát. Igaz, hogy az erről szóló oklevélben a *consecratio* említése csak mintegy „mellesleg” történt egy Ol nevű egy ekényi föld kapcsán, a vasi vár jobbágyai és Osl nembeli nemesek között kirobbant per miatt, és a megítélt eskü időpontját határozták meg úgy, hogy az akkor történt, amikor a jáki monostornál voltak a monostor felszentelésén (*cum essemus apud monasterium de Iak in consecratione ipsius monasterii*).²⁷¹ Amadé győri püspök, Favus pannonhalmi apát és Benke fia Ábrahám comes mint IV. Béla király által, az elidegenített várföldek visszavétele ügyében kijelölt bírák adták ki oklevelüket. Bizonyos azonban, hogy az első két személy nem véletlenül volt jelen az ünnepélyes eseményen. Valószínű, hogy Amadé, az illetékes megyéspüspök szentelte fel a *iurisdictionis* alá tartozó jáki monostortemplomot, és a pannonhalmi apát

²⁶⁸ Fügedi 1991a, 42.

²⁶⁹ Ebből a szempontból érdemes összevetni például a pannonhalmi apátság javainak Szent László-kori összeírását (PRT I. 591.) a Sörös Pongrác által az egyik legjobban dotált magánkegyúri monostorként jellemzett lébényi apátság birtokaival (PRT XII/B 208; Urk. Burg. I. 51–55. [82. sz.]).

²⁷⁰ PRT II. 5–40.; Szovák 1997, 68–79.

²⁷¹ HU-MNL-OL-DL 66618. Dátuma alapján az 1256-os oklevelet feltétlenül a jáki monostorhoz kell kötnünk, és nem a Szent Mihály titulusú Jákfához. Dercsényi 1957, 200.; Mezey – Szentesi 1992, 11.; továbbá Rácz 1996a, 535. 5. jegyzet. Az oklevél legújabb közlése, ahol az oklevél keltezése már egyértelműen április 25. (in festo beati Marci evangeliste): Érszegi 1996b, 109–114. Hihetőleg a szentély Szent György-freskójának elkészültéhez köthető a felszentelés (Tóth M. 1974. 78–81.).

sem csak az említett per miatt utazhatott Jákra. Tudjuk, hogy Favus apát a tatárjárás utáni belső zavarokat (felszenteltek és laikusok ellentétei, fegyelmezetlenség stb.) nemcsak saját monostorában kívánta megszüntetni, hanem az egész magyar bencés rendben. A Rómába küldött jelentésekre adott pápai válaszok épp 1256-ból maradtak fenn, amelyekben az egyház feje Favus körültekintő bölcsességében bízva fölhatalmazta az egyetemes bencés káptalan összehívására. A pannonhalmi apát tehát összekapcsolta a rendi diplomáciát a királyi megbízással.²⁷²

Másik fontos, a rendtörténetben kellő jelentőséget kapott adatunk mintegy kétszáz évvel későbbi. A 15. században Ják és Pannonhalma kapcsolata szinte kizárólag fegyelmi ügyekre korlátozódott. Jáki Miklós 1439-es pápai *supplicatio*jából értesülünk arról, hogy elődjét, Vencel jáki apátot a monostor javainak eltékozlása (*dissipationem*) és más bűnei miatt (*aliisque suis demeritis exigentibus*) a rend magyarországi elöljárója (*presidentem*), a Pannónia Szent hegyén lévő Szent Márton-monostor apátja, törvényesen felmentette és eltávolította tisztségéből. Dobó Miklós, aki főapáti címmel élt, a rendtörténet szerint királyi tekintély alapján járhatott el idegen monostor fegyelmi ügyében.²⁷³ Az 1439-es adatban egyébként ugyanaz a páros (győri püspök – pannonhalmi apát) köszön vissza, mint 1256-ban. Az új apát ugyanis 1439-ben Kelemen győri püspök adományából (*vigore collationis et provisionis abbatie [...] per [...] episcopum*) jutott javadalmába. Ez a kettős felügyelet sajátos munkamegosztást tükröz. A püspöknek állandó hivatali kötelessége volt a területén lévő nemzetségi monostor „felügyelete”, míg a pannonhalmi apátnak időnkénti. A bencés rendházak függetlensége ellenére a pannonhalmi apátok pápai vagy királyi felhatalmazásból, elsősorban rendi szempontokat szem előtt tartva kaphattak megbízást más kisebb monostorok ellenőrzésére.

Érdekes adat Pannonhalma és Ják kapcsolatához az az elfogatóparancs, amelyet Tolnai Máté főapát írt 1509-ben Balázs egykori jáki apát ellen, aki a pannonhalmi monostorból megszökött, magával vive néhány dolgot a szerzetesek javaiból és ruháiból. Sajnos nem derül ki a forrásból, hogy Balázs atya mi módon került Pannonhalmára, szökéséből azonban arra következtethetünk, hogy talán fegyelmi problémák miatt mozdították el eredeti állásából, és rendelték Szent Márton-monostorába.²⁷⁴

²⁷² PRT II. 43, 12. Csóka 1969, II. 545–546.

²⁷³ PRT III. 76. A *supplicatio* szövegét közli: Széchényi 1901, 73. és PRT III. 511. 56. sz., kivonata: Lukcsics 117. 621. sz.

²⁷⁴ A levelet Széchényi 1901, 82–83. közölte a pannonhalmi rendi levéltárból (Capsa 59, O 3, N. 1.), numerus currens: 1272. amely alatt két oklevél található, de csak egyik került

A két említett időszak, a 13. és a 15. század között is volt egy fontos reformkorszak a rend történetében, amikor szintén kitűnt Pannonhalma prioritása, mégpedig sokkal plasztikusabban, mint a tárgyalt esetekben. Ez a 14. századi vezető szerep, nemcsak fegyelmi ügyben, hanem a kisebb, védtelenebb monostorok támogatásában is megnyilvánult. Ez a reformidőszak néhány vonatkozásában kevésbé hangsúlyos a rendtörténetben, ezért az alábbiakban ennek alaposabb bemutatására törekszem, s gondolatmenetem adalékuul szolgál néhány 14. századi pannonhalmi apát portréjának kiegészítéséhez is.

I. Károly király és az egyház viszonyát a magyar történetírás feszültségekkel terhesnek jellemzi. Köztudomású, hogy az ifjú Carobertót a magyar trónra jutásában erőteljesen támogatta a pápa, következőképp a hazai klérus is. A tartományúri hatalom idején sokat szenvedett és birtokaitól, szabadságaitól megfosztott egyház tőle várta a rend helyreállítását. Hamarosan kiderült azonban, hogy Károly nem tűri el hatalmának semmilyen korlátozását, még a főpapoktól sem. A püspöki karral való elmérgesedett viszonya a pápát is foglalkoztatta.²⁷⁵ Hogy a királynak a pápasághoz és a honi prelátusokhoz fűződő, sokszor nem éppen szívélyes kapcsolatát nem szabad a teljes egyházra vonatkoztatnunk, arra már Sörös Pongrác is felhígyelt a pécsváradi apátság története kapcsán. „Az Anjouk alatt a Rend tiszteletben, tekintélyben gyarapszik [...] az udvar jóindulattal van iránta, egymás után erősíti meg az apátságok kiváltságait.”²⁷⁶ Székely György is kiemelte, hogy Károly idején a szerzetesrendek (ezen belül is főleg a kolulórendek) politikai befolyása nőtt.²⁷⁷ Ennél azonban többet is mondhatunk, még úgy is, ha a teljesség igénye nélkül vesszük számba Károly királynak a monostorok érdekében kiadott okleveleit.

A királyi apátságok közül a gamszentbenedeki monostornak 1309-ben visszaadta a felsőöri szőlőket, 1324-ben a barsi vám harmadát, és egyben összes birtokaival és javaival oltalmába veszi, 1328-ban pedig átírja és megerősíti II. András privilégiumát a monostor népe fölötti *libertásáról*.²⁷⁸ A pécsváradi apát 1323-ban és 1329-ben is kieszközli, hogy a király írja át a korábbi uralkodók által a monostornak tett adományokról szóló okleveleket.²⁷⁹ János

be a DF-be (208085.), az 1509-es véletlenül kimaradt. Köszönöm Dénesi Tamás szíves segítségét.

²⁷⁵ Rác 1996b, 60–67.

²⁷⁶ PRT XII/B 18.

²⁷⁷ Székely 1953, 24–26. és 62–68.

²⁷⁸ 1309: AOkl. II. 739.; 1324: AOkl. VIII. 94. (Vö. Györffy 1963–1998, I. 444.) 1328: Fejér VIII/3. 291–292., majd 1331–1342 között átírja IV. László privilégiumát is: Reg. Arp. 2983.

apát 1326-ban erősíteti meg a szentjobbi monostor kiváltságlevelét.²⁸⁰ 1327-ben írja át Károly egyrészt a pannonhalmi monostor kiváltságainak V. Istvántól származó megerősítését,²⁸¹ másrészt IV. Lászlónak azt az oklevelét, amely átírja I. Béla 1061-es interpolált privilégiumát a szekszárdi monostor földjeinek határaitól.²⁸² A bakonybéli apát 1330-ban íratja át IV. Béla oklevelét, amely megerősíti a hamis alapítólevelet.²⁸³ Ez évben erősíti meg a szintén királyi kegyuraság alá tartozó zobori monostor népeinek adómentességéről szóló IV. László király által írt oklevelet.²⁸⁴ A nyitra megyei kolosi monostor apátja 1327-ben megerősíteti a királlyal a monostort régi birtokaiban, miután végrehajtották a határjárást, majd 1329-ben Károly visszaállítja a monostor kolosfalui vásárjogát.²⁸⁵ A Jakab nyitrai püspök által alapított szkalkai monostor feje 1328-ban íratja át az egyháza javairól szóló IV. Bélától és Paska nyitrai püspöktől származó okleveleket.²⁸⁶ De mielőtt arra gondolnánk, hogy a király csak a bencés monostorok kiváltságait tartotta szem előtt, idéznünk kell néhány más egyházi intézmény javára szóló privilégiumot is. Az uralkodó ezidőtájt erősíti meg a zágrábi²⁸⁷ és erdélyi²⁸⁸ püspökségek, a budai káptalan,²⁸⁹ a borsmonostori²⁹⁰ és szentgotthárdi²⁹¹ ciszterciek, a szentkereszti pálosok,²⁹² a sárosi és újhelyi ágostonosok,²⁹³ és a dömösi prépostság²⁹⁴ ki-

²⁷⁹ 1323: AOkI VII. 252.; 1329: AOkI. XIII. 139. – Fejér VIII/3. 350–352. (Vö. DHA I. 12.)

²⁸⁰ PRT XII/B 144, Györffy 1963–1998, I. 668.

²⁸¹ 1327: AOkI. XI. 31. (PRT VII. 492. és 503. = HU-MNL-OL-DF 283850.)

²⁸² 1327: AOkI. XI. 157. (Reg. Arp. 2316. Vö. DHA I. 166.)

²⁸³ 1330: AOkI. XIV. 138. – Fejér VIII/3. 462–463. Erdélyi szerint is az átirat hiteles: PRT VIII. 6.

²⁸⁴ Reg. Arp. 3371.

²⁸⁵ 1327: AOkI. XI. 386. (Fejér VIII/3. 231–236.; PRT XII/B 177–178.); 1329: AOkI. XIII. 47. – Anjou II. 386., ez utóbbi oklevél hitele kérdéses (Györffy 1963–1998, IV. 410.). Sörös Pongrác idéz egy oklevelet, amely szerint az apát 1327-ben I. Károllyal átirattatta a monostor Szent Lászlótól származó alapítólevelét. Mivel az oklevél Sörös jelzete alapján (Acta. eccl. irreg. Fasc. 83.) nem található, és az 1327-es oklevelek között sincs nyom erre az átiró oklevélre (AOkI. XI.), a bizonytalan adatot nem számítom a megerősítések közé.

²⁸⁶ 1328: AOkI. XII. 241. (Fejér VIII/3. 288–291.)

²⁸⁷ 1326: AOkI. X. 313. (Fejér VIII/3. 64.)

²⁸⁸ 126: AOkI. X. 246. (Fejér VIII/3. 91.)

²⁸⁹ Reg. Arp. 2404 és 2483. (1328).

²⁹⁰ 1326: AOkI. X. 254. (Fejér VIII/3. 60.) és 1327: AOkI. XI. 25. (1327), vö. Reg. Arp. 3793.

²⁹¹ Valter 1981, 61. (1326). Fejér VIII/3. 601.(1332).

²⁹² Reg. Arp. 2573 és 3550. (1327).

²⁹³ Reg. Arp. 2498. (1329) és AOkI. XII. 141. (Anjou II. 353.) (1328)

²⁹⁴ 1329: AOkI. XIII. 38. (Fejér VIII/3. 362–364.)

váltságait is. Az 1320-as évek második felétől tehát I. Károly kampányszerűen erősítette meg a különböző egyházak privilégiumait, orvosolta a sérelmeket. A konventek és káptalanok közti kapcsolat révén az egyházak igyekeztek kihasználni a kedvező körülményeket. Habár egyik forrásunk konkrétan említi az egyházak ügyeinek intézése közbeni „forráskritikát”,²⁹⁵ mégis előfordult, hogy a kancellária hamis oklevelet írt át.²⁹⁶ A Károly-féle megerősítési hullám a későbbi időszakban is ismert volt, mert épp erre a néhány évre hamisították Károly nevére a tihanyi,²⁹⁷ zalavári²⁹⁸ és a kolozsmonostori²⁹⁹ bencés királyi monostorok a javukra szóló okleveleket.

A dolog minden esetben úgy történt, hogy az apát – akit az oklevelek több ízben *capellanus noster*ként, máskor *dilectus et fidelis noster*ként említettek – megjelent a királynál és bemutatta az átírandó okleveleket. Az összeállításból kiderül, hogy a bencés királyi monostorok tudatosan, tervszerűen törekedtek a jogaikat írásba foglaló okleveleket a királlyal átíratni és megerősíttetni. Mindez egyfajta szervezettségre utal. Bizonyára nem véletlen, hogy azon öt felvidéki monostor közül, amelyek 1327-ben a nyitrai káptalannal átírták III. Honorius pápa 1225-ben a magyar bencés káptalanok ügyében kiadott bulláját,³⁰⁰ háromnak (Garamszentbenedek, Zobor és Kolos) fönmaradt a Károly által történt privilégiummegerősítő oklevele is. A negyedik, széplaki monostor apátja pedig 1327-ben éppen az a Szigfrid volt, aki ezt követően Garamszentbenedekre (1330–1354), majd Pannonhalmára (1355–1365) került apátnak. Személyét a bencés történetírás a legnagyobb 14. századi apátok között tartja számon, a káptalanok rendszeres megtartására irányuló reformmozgalom lelkének. A királyi udvarban is népszerű volt. Lajos király 1356-ban kedvelt udvari káplánjának nevezi, valószínű, hogy régebben is a királyi kápolna szolgálatában állott, hiszen 1345-ben már a király angliai követe volt.³⁰¹

²⁹⁵ Károly 1328. szept. 22-én a veszprémvölgyi apácák birtokügyében intézkedik, ami közben a prelátusokkal és bárókkal vizsgáltatta meg az okleveleket (AOkl. XII. 427. – Anjou II. 373.).

²⁹⁶ Például 1330. márc. 14-én a mezősomlyói ágostonosok hamis oklevelét (Reg. Arp. 2932.) vagy 1334. máj. 22-én a leleszi prépost kérésére II. András 1214-es hamis oklevelét (Reg. Arp. 295.).

²⁹⁷ Az 1327. okt. 31-i hamis királyi oklevél visszaadja a tihanyi apátságnak az elidegenített birtokokat. (Az oklevél szövege: Fejér VIII/3. 213–215. [AOkl. XI. 514.], kritikája: Wertner 1908, 389–390. és Erdélyi 1908, 104–106.)

²⁹⁸ AOkl. XII. 23. Az 1328. jan. 19-i királyi oklevél átírja a zalavári hamis alapítólevelet. (Az oklevél szövege: Fejér VIII/3. 274., kritikája Erdélyitől: PRT VII. 492–494. Vö. DHA I. 86.)

²⁹⁹ Az 1324. nov. 21-i királyi oklevél átírja és megerősíti IV. Béla 1263-as hamis oklevelét a monostor birtokairól, szabadságairól stb. Kiadása és kritikája: Jakó 1984, 131.

³⁰⁰ AOkl. XI. 499. (Fejér VIII/3. 249–250.); Csóka 1969, II. 549.

De ha a pannonhalmi apáti székben ülő elődeinek személyi adatait vizsgáljuk, hasonló eredményeket kapunk. A Vilmos apát (1333–1354) – aki először domonkos, aztán ciszterci, végül bencés lett – kinevezése körüli iratokból kiderül, hogy ő is Károly király bizalmi embere volt, akiért az uralkodó a pápánál is közbenjárt.³⁰² Az előtte apátkodó Miklóst (1319–1333) egy 1329-es királyi oklevél *abbas predilectus et familiaris noster*ként említi. Korábban (1323) ő volt a magyar király követe Nápolyban, aki elhozta Mária királyné végrendeletét és az I. Károlyra hagyományozott ékszereket.³⁰³ Ők állhatnak személyesen a megerősítési hullám mögött, és ők lehetnek a jáki ügy közbenjárói is. Különösen Szigfrid jöhet szóba, aki különös gondot fordított a monostorok jogainak visszaszerzésére.³⁰⁴ Ha tehát az 1332-es jáki oklevelet úgy tekintjük, mint amely egyfelől jól beleillik a 14. század első felében lezajlott bencés reformtörekvésekbe (amelyekbe a legszorosabban beletartozott az elidegenített javak és jogok visszaszerzése, sok esetben a monostorok jövedelmeit kisajátító kegyurak elleni küzdelem is), másfelől pedig beillesztjük a király által kiadott monostorvédő és ezek régi iratait megerősítő oklevelek sorába, máris eloszlik a gyanúnk az oklevél nem királyi kancelláriából való kikerülését illetően. I. Károlynak a bencés és más szerzetesrendeket támogató politikájának és a bencés reformtörekvéseknek, valamint a nemzetségi monostoroknak a kegyurak elleni küzdelmének egyaránt láncszeme.

A mondottak figyelembe vételével az 1332-es oklevél furcsaságai is magyarázhatóak. Az oklevél relátora tudatosan kérhetett egy ilyen típusú (mandátum) oklevelet, tudatosan nem foglalták bele a részleteket (hogymelyek voltak az elidegenített birtokok és szabadságok) és a kérés alátámasztására is tudatosan használt fel olyan finom érveket, mint amilyen például a Szent Györgyre való hivatkozás. Más példák is vannak arra, hogy egyházi intézmény támogatásakor a király a védőszent iránti tiszteletre hivatkozik. (V.) István ifjabb király 1265-ben Szűz Mária, az ország védasszonya iránt való tiszteletből menti fel a Mária-szigeti (margitszigeti) apácák kolostorának népeit az adófizetés alól.³⁰⁵ IV. László váradi látogatása alkalmával a Boldogságos Szűz és Szent László király iránti tiszteletből ad bir-

³⁰¹ PRT II. 57–59.; PRT XII/B 100.

³⁰² PRT II. 56.

³⁰³ PRT II. 54.; AOkl VII. 421.

³⁰⁴ A garamszentbenedeki birtokokért folytatott pereiről PRT. XII/B. 100–101.

³⁰⁵ Reg. Arp. 1836. Albert király 1438-ban ugyancsak Szűz Mária iránti tiszteletből rendeli el három malomnak a visszaadását az óbudai apácák részére. HU-MNL-OL-DL 15119.

tokot az egyháznak.³⁰⁶ I. Károly pedig a pécsi káptalannak adományoz birtokot 1314-ben „azon tisztelet miatt, amelyet Szent Péter, a pécsi egyház védőszentje iránt érez”.³⁰⁷ Zsigmond pedig 1417-ben Szent Jakab iránti tiszteletből védi Lébényt.³⁰⁸ Esetünkben azonban többről van szó, mint a védőszentre való hivatkozás általános toposzáról. 1326 előtt alakult meg ugyanis a Szent György-lovagrend, amelynek hiteles szabályzata is fennmaradt. Elemzői már rámutattak, hogy létrejöttében szerepe volt a klerikusoknak.³⁰⁹ Véleményem szerint azonban a lovagrend létrejöttének egyházi oldalát erősebbnek kell tekintenünk. A statútum név szerint csak az esztergomi érseket, a győri, nyitrai, pécsi, boszniai, váci, csanádi és veszprémi püspököt említi, ezt követően pedig név nélkül prépostokról, a szentmártoni és más apátookról, a domonkos, ferences és pálos rend tagjairól szól. A pannonhalmi apát külön kiemelése a többi szerzetesrend vezetői közül nyilvánvalóan nem véletlen,³¹⁰ részvétele a lovagrend létrehozásában nagyon is tevőleges lehetett. Erre a tényre már Sörös Pongrác is felfigyelt,³¹¹ de továbblépve bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha az 1326 utáni – különösen a bencés monostorokat illető – oklevélátírási dömpinget szorosabb kapcsolatba hozzuk a pannonhalmi apát Szent György-lovagrenddel való kapcsolatával. A királyi udvarral, a király személyével való ilyen közeli viszony magyarázhatja, hogy mi módon sikerült „kijárni” néhány vezető bencés apátnak a monostorok régi jogainak megerősítését, hamis oklevelek átírását és olyan kiváltságok megszerzését is, mint például a jáki apát bírósági *exemptio*ja, a valóságnak nem mindig megfelelő érvekkel. A lovagrend történetének kritikus pontja, hogy konkrét működéséről nem maradtak fenn egykorú adatok.³¹² Amennyiben a fenti következtetések megállják a helyüket, az 1332-es jáki oklevelet talán tekinthetjük a Szent György-lovagrend társadalmi kapcsolatrendszeren alapuló gyakorlati tevékenysége eredményének is. Ha azt azért nem is állíthatjuk erre alapozva,

³⁰⁶ Reg. Arp. 2700.

³⁰⁷ AOKl III. 693.

³⁰⁸ HU-MNL-OL-DL 10590. Vö. PRT XII/B 213.

³⁰⁹ A lovagrenddel foglalkozó addigi irodalmat áttekinti: Kurcz 1988, 128–132. Legutóbb Veszprém 1994, 3–11. helyesbítette a szakirodalom eddigi, néha súlyos hibáit az alapítással, illetőleg a szabállyzattal kapcsolatban.

³¹⁰ Érdekes, hogy a lovagrend viselete fekete csuklyás köpeny volt.

³¹¹ A pécsváradi megerősítésnél utalt arra, hogy az Anjouk idején a király jóindulattal van a bencések iránt, sőt „1326-ban Pannonhalma feje még a Szent György lovagrend statútumainak meghozásában is részes volt.” PRT XII/B 18.

³¹² Kurcz 1988, 131.

hogy a rend valójában is működött a szerzetesrendek (elsősorban a bencés) jogainak védelmezésében, annyi azonban kétségbevonhatatlan, hogy a jáki oklevél finom célzása Szent Györgyre mindenképpen több egy védőszentre való utalás toposzánál, és adalékul szolgálhat az udvar Szent György-kultuszához. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó, hogy az oklevelet 1332. május 11-én adták ki (az április 24-i lovagrendi összejövétel után?), és Szent György ünnepe szerint keltezték.

A jáki apátság kritikus oklevele tehát nagyon jól illeszkedik a bencés rend Anjou-kori történetébe, és segítségével közelebb férközhattünk a rend irányítói, a pannonhalmi apátok politikájához. A befolyásos, udvari tapasztalatokkal rendelkező apátok ugyanis nemcsak saját monostoruk érdekében tevékenykednek, hanem a kisebb rendházak ügyeit is felkarolták. Az úgynevezett hivatalos kapcsolatok (részvétel a felszentelésen, fegyelmi ügyek) mellett tehát létezett egy informális kapcsolatrendszer is a monostorok között, elsősorban az apátok mobilitása révén. Mi sem bizonyítja jobban ennek a nem hivatalos kapcsolatnak a működését, mint a rendhez köthető hamis oklevelek nagy száma. Ennek oka nemcsak a régiségben és az elterjedtségben rejlik, hanem éppen a hivatalos rendi szervezettség hiányában is. A dekoncentrált monostorok informális kapcsolatai lehetőséget adhattak arra, hogy az apátok nyugodtan tájékoztassák egymást a jogvédelem különböző formáiról és lehetőségeiről, hogy bemutassák egymásnak a nem kis mesterségbeli tudást igénylő hamis és interpolált okleveleket, rávilágítva bizonyos máskor és más által is hasznosítható trükkökre. Ezeket a „párbeszédet” nem kérhette számon senki, semmilyen felettes hatóság, csak a pápa – aki nagyon messze volt – és esetleg a szemfüles megyéspüspök.³¹³ A bencés oklevél-hamisítások a rend olyan, még egyszer hangsúlyozom, nem hivatalos szervezettségére utalnak, amely rugalmassága miatt felveszi a versenyt a ciszterciek és a premonstreiek hivatalos centralizációjával. A látszólagos széttagoltság – amely ebből a szempontból kifejezetten előnyös volt – mögött jól kitapinthatók azok a kommunikációs csatornák, amelyek lehetővé tették a kényes kérdéseket illetően is a tökéletes információáramlást. Természetesen ez nemcsak a „durva” hamisítások módszerének átadásában nyilvánult meg, hanem az érdekérvényesítés sokkal finomabb és „törvényesebb” módjában is, mint amilyenre föntebb láttunk példát. Mindebből következik, hogy ha a kancellária ilyenén félre-

³¹³ Ebből a szempontból tanulságos a földvári monostor apátjának esete, akit – a jelek szerint apátságának a megyéspüspöktől való függetlenedése jegyében – Kalán pécsi püspök a pápánál oklevélhamisítással vádolt a 12-13. század fordulóján. (Fejér II. 353-355. PRT XII/B. 168.)

vezetését nem tekintjük egyértelműen hamisításnak, akkor az 1332-es kritikusi oklevelet törölnünk kell Karácsonyi hamis okleveleinek jegyzékéből.

Eddigi vizsgálataink eredményeképpen leszögezhetjük, hogy Károly király 1332-es oklevelének állításai közül nem fedi a valóságot az, hogy a jáki monostor alapításában és javadalmazásában a szent királyoknak része lett volna. Miért keverték akkor az előadásba a szent királyokat, amikor nemcsak nekik, hanem 13. századi utódaiknak sem volt köze az apátsághoz?

A válasz keresésekor figyelembe kell vennünk, hogy a 13. század átalakuló világában szinte minden társadalmi réteg a szent királyoknak tulajdonította szabadságait és ősinék hitt állapotát. Magyarországon ekkorra minden jog forrása tulajdonképpen az első szent király lett, aki annak idején megszabta a társadalmi elkülönülések fokozatait, a különböző közösségek és egyházak szabadságait és kiváltságait.³¹⁴ A szent királyoktól kapott szabadságokra való állandó hivatkozás a későbbiekben is szokásban maradt, különösen szorult helyzetekben.³¹⁵ Ez a hit táplálta azt a vélekedést is, amely szerint mindezekről már kezdetektől voltak okleveleik, de ezek a későbbi időkben elvesztek. Igazán érvényes, megfellebbezhetetlen hitelű okleveleket – a középkori logika szerint elsősorban – a szent királyok írtak. Ezért állítottak ki, illetőleg hamisítottak előszeretettel az ő nevükben okleveleket. A kitűnő érvrendszerrel megszerkesztett 1332-es oklevél kiadásának körülményei mögött is a szent királyokra való hivatkozás játszik kulcsszerepet. A Jeromos apát által előadott „oly nagy birtokadományok” valódiságát – mint láttuk – adatokkal nem tudjuk alátámasztani. A monostor birtokállományáról fennmaradt néhány adatból ugyanis nem tudunk arra következtetni, hogy az alapító ötven szerzetes ellátására elegendő mennyiségű javakat adott volna az apátságnak.³¹⁶ Bár elvileg nem elkép-

³¹⁴ Váczy 1932, 38.

³¹⁵ Például 1437-ben is, az erdélyi nemesség és jobbágyság megegyezésében: Kolozsmonostor 88. sz.

³¹⁶ Ez Jeromos apát egyik olyan állítása, ami mindenképpen túlzó, és az elvesztett jövedelmek nagyságát próbálta illusztrálni. Az ötven szerzetes egyébként nem csak a birtokok szükségessége miatt túlzó. A 11. századi alapítású királyi monostorok általában 10-12 szerzetessel kezdték meg működésüket (Csóka 1969, 312.). A 12. század közepén Belus bán által alapított Bánmonostorán 30 szerzetes élt (PRT XII/B. 427.). A már időben, térben és jogi helyzetben Jákhhoz sokkal közelebb álló Lébényben 1219-ben egy szolgafelszabadítás kapcsán kilenc szerzetest említenek név szerint (PRT XII/B. 210.). Az ismeretlen magánkegyuraság alá tartozó bizerei (Arad m.) monostorban 1235-ben 32 szerzetes élt (Györffy 1963–1998, I. 173.; PRT XII/B. 440.). A pannonhalmi apátság fénykora idején, a 13. század első felében sem érte el az 50-es szerzetesi létszámot (Csóka 1969, 312.), 1398-ban pedig 40 tagja volt a konventnek (PRT II. 241.). A 14. századtól fokozatosan csökkent a bencés monostorok létszáma, az 1336. évi bencés reformstatútum szerint legalább hat szerzetes kellett, hogy legyen egy rendházban (PRT II. 19.), a középkor végére ez a szám még tovább csökkent. Az 1508-as vizitációk alkalmával kiderült, hogy sok helyen egy-

zelhetetlen, hogy a főúri magánalapítású monostor is kapott valamelyik 13. századi királytól adományt, vannak ugyanis adataink hasonló esetekre,³¹⁷ a Jákok főágának története és a monostor főntebb megismert birtokállománya azonban egyáltalán nem támogatja ezt a lehetőséget. Oklevélünkben a szent királyok szerepe nem a feltételezett birtokadomány és annak régisége miatt meghatározó, hanem a szent királyok által a monostornak adott szabadságok és kiváltságok (*libertatibus et prerogativis*) miatt. Miféle szabadságai és kiváltságai lehettek egy magánalapítású bencés monostornak?

Mielőtt ennek magyarázatára sort kerítenénk, fontos kitérni Tringli István véleményére, aki a szent királyok szabadságáról 2003-ban alapos tanulmányt írt. Alapvetően elfogadja az oklevélről írt értelmezésemet, szempontjai azonban kiegészítik a fenti sorokat, ezért érdemes teljes terjedelemben idézni. „A szent királyok természetesen csak saját egyházaiknak adományoztak szabadságokat. Éppen ezért igen szokatlan az az 1332-es dátumot viselő oklevél, amelyiket I. Károly állított ki. E szerint a jáki apát előadta az uralkodónak, hogy a monostor alapításának idején *Magyarország szent királyai oly nagy jótéteményekkel, szabadságokkal, kiváltságokkal és birtokadományokkal* ajándékozták meg ezt az egyházat, hogy abban ötven rendes áldozópap minden hiány nélkül, kényelmesen élhetett. Erről a király számos híve révén értesült, valamint arról is, hogy az apátságnak ezekről okleveleik is voltak, amikor azonban a királlyal szemben álló hűtlenek a monostort felgyújtották, az iratok is a tűz martalékává lettek, és így a *szabadságokat és birtokokat* elidegenítették. Károly király ezért elrendelte, hogy az apátság birtokait senki se tulajdonítsa magának, még a kegyúri jogokra való hivatkozással sem. Az oklevél számos – a források hiánya miatt végleg nem is tisztázható – problémát vet fel. Minden más forrás szerint ugyanis a jáki

két szerzetes tengődött, de volt hely, ahol az apát egyedült élt (PRT III. 618–621.). A királyi alapítású, tekintélyes birtokokkal rendelkező és komoly hiteleshelyi munkát végző Kolozsmonostoron is a 14-15. században legkevesebb hét-nyolc és legfeljebb 12 között mozoghatott a konvent tagjainak száma (Kolozsmonostor I. 122.). Ezekkel a számokkal kombinálva arra következtethetünk, hogy a 14. század elején Jákon kb. öt, legfeljebb tíz szerzetes élhetett, a 15. században maximum öt.

³¹⁷ A Bárkalán nemzetség szeri monostora többek között azért számított a jelentékeny egyházak közé, mert részesedett a királyi sóból. II. András 1233-ban 1000 kősóban állapította meg a monostor részesedését (Györffy 1963–1998, I. 905.). 1246-ban IV. Béla király az Osl nemzetség csornai premontrei monostorának adományozott egy-egy ekényi földet Potuk és Wisa soproni várbirtokokból (Reg. Arp. 833., Oszwald 1957, 241.). IV. László 1280-ban az Aba nemzetség komolti monostorának újjáépítésére a helységen átmenők részéről adandó vámot rendelt el (Reg. Arp. 3040, Györffy 1963–1998, III. 109.). Ugyancsak IV. László néhány évvel később a bélháromkúti ciszterci apátságnak adta a poroszlai vámot, „részben őseinek és saját magának lelkiüdvéért, részben pedig a bárók és nemesek pusztításainak kárpótlásul” (Reg. Arp. 3525, Györffy 1963–1998, I. 757.).

apátságot a Ják nemzetség alapította és nem valamelyik király, főleg nem a szent királyok. Ily módon a szent királyok által adott szabadságok is igen csak kétségesek. A régebbi történeti irodalom az oklevelet hamisítványnak tartotta, mára azonban kiderült, hogy ha egyáltalán hamisítás történt, az oklevelet akkor is 1383 előtt készítették, tehát mindenképpen az Anjou-kor jogfelfogását tükrözi. Az kétségtelen, hogy olyan pillanatban írták le ezeket a sorokat, amikor a kegyurak és a jáki apát közt a monostor birtokai ügyében vita volt, az oklevél kiállításának célja az apátnak a kegyurakkal szembeni védelme volt. Ezért aztán nem is részletezték, hogy melyek voltak a szent királyoknak azok a szabadságai, amelyeket az állítólagos adományozáskor a jáki szerzetesek kaphattak. A Károly király által kiadott rendelkezést ugyanis az oklevél nem sorolta eme régi kiváltságok közé. Bárhogyan is történt az oklevél kiállítása, az értelmi szerző így gondolkozott: az apátság régi fényét csak régi kiváltságok biztosíthatták, ezek közül is a legelőkelőbb a szent királyok szabadsága volt. Ilyet pedig csak akkor adhattak a szent királyok, ha ők voltak az alapítók is, ez pedig különösen jó érv volt kegyurakkal szemben. Kézenfekvőnek tűnik, hogy ennek az érvelésnek a kidolgozásában a pannonhalmi apát segítette, annak az egyháznak a főpapja, amelyik már régóta és teljes joggal hivatkozott a szent királyok szabadságára.” Jegyzetben: „Rácz György: Pannonhalma és Ják. Egy királyi és egy magánkegyúri bencés monostor a középkorban. In: Mons sacer 996–1996. Pannonhalma 1996. 527. skk. A szerző, aki többek között részletesen értekezik a szent királyok szabadságáról is, az oklevelet egyébként nem tartja hamisítványnak, hanem Károly király kancelláriájában formálisan jogszerű keretek közt kiállított, de hamis sugalmazásra készült oklevélnek. Pór Antal úgy értelmezte e kifejezést, hogy a szent királyok esetében nem kell Szent Lászlóra vagy Szent Istvánra gondolnunk, mert a királyok ekkortájt elődeiket rendszeresen (értsd: rendszeresen) nevezték így, ezért szerinte IV. Béla lett volna Károly oklevelében emlegetett szent király (Pór Antal: A szent György vértanúról elnevezett jáki apátság története. Irta Széchenyi Miklós gróf jáki apát. Bp. 1901. Ism. Sz. 35. [1901] 831.). Pór azonban tévedett. Az Anjou-korban a magyar uralkodók nem nevezték szentnek a szentté nem avatott elődeiket, ők később is csak a boldogult (divus) jelzõt kapták meg. Előfordult, hogy egy későbbi kiváltságot a szent királyoktól származtattak, de ettől még IV. Bélát nem sorolták az igazi szent királyok közé.”³¹⁸

³¹⁸ Tringli 2003, 820–821.

A „szent királyok” libertasa: a monostor magisztrátus-joga

Egy félreértett oklevél 1249-ből

A továbbiakban azt kell tisztáznunk, miféle *libertasa* lehetett a jáki monostornak, amelyet 1332 előtt veszély fenyegetett. *Immunitas, exemptio* vagy az adómentesség valamilyen formája? Mivel forrásaink nemcsak arról hallgatnak, hogy a jáki monostornak bármiféle hasonló értelmű *libertasa* lett volna, hanem általában a monostor birtokain élő népekről is, az írásos forrásokban kutatva csupán egyetlen, erősen rongált oklevél tartalmát tudjuk csak a monostor valamiféle *libertas*aként értelmezni. Ez pedig a monostor *magistratus*-joga a jákfai egyház fölött.

1249. június 18-án Artolf győri püspök előtt megegyezett egymással két pereskedő fél. Az egyik, a jáki monostor apátja és konventje (*inter abbatem et conventum monasterii de Jaak ex una parte*), a másik a Rába melletti jáki monostor és kegyurai: Terestyén és rokonsága ([...] *monasterii de Jaak iuxta Rabam ac patronos dicti monasterii scilicet Tristanum et cognatos eius ex altera*) volt. Az erről szóló oklevél csak átírásban maradt fenn, ami olyannyira sérült, hogy a megegyezés részleteiről szinte alig tudunk meg valamit. 1332-ben, amikor az akkori győri püspök, Kőszegi Miklós átírta ezt az oklevelet, úgy beszélt róla, hogy a Rába melletti jáki Szent Mihály-egyház magisztrátusáról (*super facto magistratus*) szólt.³¹⁹ A töredékes szövegből az derül ki, hogy a megegyezés tizedekről, oblációkról és más egyházi jövedelmekről történt. A szöveg első kiadója, Nagy Imre pontatlan fejtregesztája („Artolf győri püspök a jáki convent és ennek kegyurai között tett egyezséget megerősíti”)³²⁰ hatására az oklevelet jóformán minden későbbi kutató félreértette, a jáki Szent György-monostor és kegyurai közti megegyezésnek vélve. Nem meglepő tehát, hogy ennek nyomán a fönti értelmezés terjedt el az irodalomban, amelyet Ortway Tivadar, Balics Lajos és Karácsonyi János is magáénak vallott.³²¹ Lényegében ugyanígy vélekedett a jáki apátság monográfusa, Széchényi Miklós is, bár ő észrevette, hogy az oklevélben

³¹⁹ 1249: HU-MNL-OL-DF 209138. – GYMSMLS 4637, Niczky cs. lt. 35. – Kiadása HO IV. 33–34. Utánközlései: Wenzel VII. 303., és Urk. Burg. I. 225. (323. sz.). Az átíró oklevél szövegének közlése: 1332: HO IV. 139–140.

³²⁰ HO IV. 33.

³²¹ Ortway 1891–1892. I/2. 809–810. szerint „Artolf győri püspök megerősíti azon egyezséget, melyet inter Abbatem et Conventum Monastery de Jaak ac patronos dicti Monastery scilicet Tristanum et cognatos eius létrejött”; Balics 1885–1890, II/2. 175–176. szerint 1249-ben a „győri püspök megerősítette az apátság és ennek kegyurai, Tristian között létrejött egyezséget”; Karácsonyi 1900–1901, 710. szerint Terestyén a jáki apátság kegyura volt. Vö. még Szentszéki regeszták 320. sz.: „Artolf győri püspök jóváhagyja a jáki konvent és kegyurai, Trisztán és rokonai perében létrejött egyezséget.”

két jáki „monostorról” van szó, és a két intézmény kapcsolatát anya- és leányegyházi viszonyként értelmezte.³²² Az elenyészett bencés apátságok monográfusa, Sörös Pongrác a jákfai templom kegyurasága fölötti meg-egyezésnek vélte.³²³ Nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a csonka oklevél jövedelmekkel kapcsolatos kulcsszavának, a *magistratus*nak. Mivel a fogalom helyes értelmezése túlmutat a jáki apátság ügyén, és figyelemre méltó adalékkal szolgálhat a középkori magyar egyházi társadalom egy mindmáig vitatott kérdésének tisztázásához, fontos számba vennünk mindazokat a forrásokat, amelyek a magisztrátust az egyházi terminológiában használják.³²⁴ Először célszerű azokat a forráshelyeket megvizsgálnunk, amelyekkel kapcsolatban a történetírás már megkísérelte a fogalom magyarázatát.

Régi egyháztörténeti irodalmunk általános felfogása szerint a 13. századi oklevelekben felbukkanó *magistratus* annyit jelentett, mint *rektoratus*, azaz igazgatóság: a kései középkorban oly gyakori oltár- és kápolnaigazgatói intézmények egyik névvariánsának tekintették. Batthyány Ignác is így vélekedett már a 18. században: Lodomér esztergomi érseknek az érsekség Vadkert falujában (Nógrád megye) levő egyház *magistratusa* ügyében 1283-ban hozott ítéletéhez fűzött magyarázatában azonosította a két intézményt, de részletesen nem foglalkozott vele.³²⁵ A hivatkozott oklevélből azonban kiderül, hogy nem a székesegyház oltárának, hanem más, vidéki egyház fölötti magisztrátusról van szó. Az utazó érsek oltárát és más egyházi szereit szállító kondicionáriusai panaszt tettek terheik, szolgáltatásaik nagysága miatt. Szerintük ugyanis régtől fogva csak a vadkerti papnak tartoznak *mansionként* adni évenként a tizedből egy szapu gabonát és egy tyúkot. Marcell esztergomi őrkanonok ugyanakkor, aki a vadkerti egyház magisztere, ugyanezt követelte magának a kosárvivőktől (*curbungiones*), míg a szentségghordozóktól (*sanctiferi*) és szekerezőktől (*plaustrales*) két szapu gabonát kért ugyanennyi tyúkkal magisztrátusa címén (*ratione magistratus sui*). Kérésének jogossága érdekében a régebbi és az akkori nógrádi

³²² Széchényi 1901, 12.: „az egyezkedő felek a szent Mihály arkangyal Rába melletti egyháza feletti joghatóság kérdésében elegyedtek viszályba”, amely egyház „mint leányegyház állott összeköttetésben a monostorral”.

³²³ PRT XII/B 221.

³²⁴ Ezek összegyűjtésekor elsősorban a Magyarországi középkori latinság szótára cédulaanyagából indultam ki, amelynek rendelkezésemre bocsátásáért Szovák Kornélt illeti köszönet.

³²⁵ *Eodem modo dicitur Magistratus, quo dicitur Rectoratus, passim enim iidem sunt Magistri, qui Rectores et quemadmodum Rectoratum gerere dicitur, qui Rector est, ita Magistratum tenere dicitur, qui Magister est.* Batthyány, *Leges* I. 474.

főesperesre, valamint az esztergomi éneklőkanonokra, Bálint magiszterre hivatkozott – utóbbi sokáig a vadkerti egyház magisztere volt (*diucius tenuit magistratum*) –, akik szerint a kondicionáriusok igen is tartoznak a magisztrátust viselő (*custodi et suis antecessoribus magistratum tenentibus*) örkanonoknak a nevezett kötelezettségekkel. Vallomásuk szerint Kilián vadkerti pap az említett jövedelmeket több éven keresztül az örkanonok nevében beszedte, ezek kétharmadát az örkanonoknak juttatva, míg a tizedjövedelmek egyharmadát a maga számára tartotta meg egyháza tulajdonában. Az érsek az említett egyháziak eskü alatt tett vallomása alapján ítéletében az örkanonok javára döntött, kétharmad-egyharmad arányban szabva meg az örkanonok javára a magisztrátus-jogért (*magistratus pro iure*) neki járó jövedelmeket. Az oklevél szövege annak köszönheti fönnmaradását, hogy 1313-ban az akkori örkanonok – nyilván saját jogai biztosítására – átíratta és megerősítette Tamás esztergomi érsekkel.³²⁶

A szakirodalomban tehát az ilyen ügyekkel kapcsolatos okleveleket alkalmanként többféleképpen értelmezték. A magisztrátust a már említett kegyúri viszony mellett általában az oltár- és kápolnaigazgatósággal, esetenként a főesperesi joghatósággal, illetőleg a leányegyházi viszonytal kapcsolták össze, mert a kánonjogi gyűjteményekben és a nyugati egyháztörténeti irodalomban nem találták a magyarázatát.

Ják nembeli Zlaudus 1247. évi magisztrátus-ügye

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a jáki magisztrátus-egyezség előtt két esztendővel, 1247-ben Henrik prépost és a veszprémi káptalan is kiadott hasonló ügyben egy oklevelet, amely szabatosan értelmezi a *ius magistratus*, és biztonsággal következtethetünk belőle a magiszterek kilétére. A páratlanul értékes forrásban a kibocsátó elmondja, hogy püspöke, Zlaudus kérésére bizonyos, teljes jogon a káptalanhoz tartozó kápolnákat a magisztrátus-jog alól felmentve adófizetővé teszi (*capellas [...] ad nos pleno iure pertinentes ad sua beneplacita a iure magistratus absolventes fecimus censuales*).

³²⁶ HU-MNL-OL-DF 237972. – Esztergomi székesfőkápt. magánlt. 51-1-32. – Kiadása: Mon. Strig. II. 160-161. Az átró oklevél regesztája AOkl. III. 572. Említi az oklevelet Kollányi 1908, 112., de csak a plébánosnak járó jövedelmekkel kapcsolatban. Ugyanó Marcell cüstoról (1277-1297) már korábban megállapította, hogy „örkanonok és egyúttal hosszabb időn keresztül a vadkerti egyház igazgatója” (Kollányi 1900, 20.), de az intézményt nem értelmezte. Szabó 1969, 200. is csak a helyi pap jövedelme szempontjából értékesítette: „A vadkerti szekeresektől és szentségördöktől az esztergomi érsek fejenként két mérő gabona és 1 tyúk papi bért kívánt.” Györffy 1963-1998, IV. 316. a magisztrátust nem említi, szerinte az oklevél a tizedfizetés szabályozásáról szól. Meg kell jegyezni, hogy a *curbungio*okra a középlatin szótár is csak ezt az egy adatot ismeri, jelentése ezért csak valószínű (Lexicon Latinitatis Hung. III. 447).

Nevezetesen, a végedi Szent György-kápolnának évente fél fertót kell fizetnie, a nyirádi Mindenszentek kápolnának hasonlóan évi fél fertót, a szántói Szent Kozma és Damján-kápolnának évi négy pondust. Az említett kápolnák papjai ezt mind a magisztrális részhez tartozó tizedek, mind pedig a főnti kápolnák oltárainak jövedelmei után tartoznak fizetni (*tam pro decimis parti magistrali pertinentibus, quam etiam pro redditibus altarum earundem capellarum*), de csak ennyit és nem több censust. A rajki Szent Erzsébet-egyház, Hermanus fia, Pál Zala melletti Szent Kozma és Damján-egyházát igen nagy szegénységük miatt a magisztrális jog alól teljesen felmenti (*a iure penitus absolvimus magistrali*), a keszthelyi Szent Márton- és Szent Lőrinc-, az eger-szegi Szent Mária Magdolna- és a bocföldei Szent Margit-kápolnák oltárai jövedelmének magisztrális részét teljes egészében átengedi a mindenkor odahelyezett papoknak, viszont a tizedekből a magisztrális részt az egyház magiszterei számára sértetlenül fenn kell tartani.³²⁷

A *magistratus* tehát két fél, bizonyos vidéki kápolnák papjai és a székes-egyházi kanonokok között létrejött anyagi vonatkozású egyházi jogviszony volt, és azt jelentette, hogy az ezt birtokló egyháznak (konkrétan: káptalan) a magisztrátusi joga alá tartozó másik egyház (konkrétan: vidéki kápolna) jövedelméből bizonyos rész (valamennyi jövedelemfajta nagyobbik része) járt. Hogy mekkora, az a jelek szerint szokás és megegyezés kérdése volt. Egyrészt a teljes tized negyedének fele vagy háromnegyede, másrészt az oblációjövedelmek³²⁸ egy része (*proventus altarum capellarum [...] partem magistralem contingentes*). A magisztrális részt a kápolna papja fizette a magiszterének, akit a püspök nevezett ki kanonokjai közül, és akinek a jelek szerint semmit sem kell tenni mindezért. A jogviszonynak fokozatai voltak. A magisztereknek a legkedvezőbb és a joguk alá tartozó egyháznak legkedvezőtlenebb volt, ha *pleno iure* tartoztak a magiszterekhez. Ebben az esetben ugyanis a falusi kápolnának mind a tizedjövedelme (valójában a tized egynegyede, mert a többi a püspöké), mind az oltárok jövedelmének (*proventus, redditus*) jelentős része nem maradt helyben, hanem a magisztereké lett. Ebben az állapotban volt 1247-ig az oklevélben említett valamennyi Zala megyei kápolna. Eme teljes magisztrális jog alól a magiszterek felmentéssel, átadással lazíthattak, azaz a nekik járó jövedelmekből többet

³²⁷ HU-MNL-OL-DF 262491. – VML 1033, Vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi levéltára). – Kiadásai: HO VI. 46–47.; Gyimesi 1985, 59–60. (magyar fordítással), az előbbi helyes olvasatától több helyen eltér. Legutóbbi kiadása: Rác 1997, 90., ahol a kilencedik sorban a helyes *dimidium* helyett *dimisium* olvasható. – Kivonata: Vasvári regeszták 11. (Az oklevél szövegét lásd a Függelékben is.)

³²⁸ Az oblációkról, vagyis az oltároknak felajánlott ajándékokról legújabban Solymosi 1987a, 556–562.

engedhetek át a kápolna papjának. A felmentés, azaz jövedelem-megosztás esetünkben úgy történt, hogy vagy mindkét jövedelemformát a kápolna papja kapta, amiért cserébe évi, megállapított összegű adót fizetett, azaz *censualis* lett (a végedi, nyirádi és szántói kápolnák tartoztak ide 1247-től), vagy pedig az oltár jövedelmeit meghagyták a kápolnának, illetve a kápolna papjának, a tizedrészt pedig teljes egészében elvitték, azaz a magisztrális joghoz tartozó tizedeket sértetlenül fenntartották maguknak (a keszthelyi, egerszegi és bocsföldei kápolnák tartoztak ebbe a kategóriába). Végül a káptalan oklevele a teljes felmentésre is ad példát, ugyanis a rajki Szent Erzsébet és Hermanus fia Pál Zala melletti egyházát szegénységük miatt teljesen felmentették a magisztrális jog alól, azaz ezt követően nem fizettek semmit sem a tizednegyedből, sem a többi jövedelmekből. Fontos, hogy ebben az esetben sem – amikor is a kápolnát a magisztrátusi jog alól teljesen (*penitus*) felszabadítják – térnek ki a pap kijelölésére és beiktatására, valamint nem említenek bármiféle magisztrális joghatóságot. Az oklevél szerint tehát a pap kiválasztásába eddig sem volt beleszólása a magisztereknek, ez nyilvánvalóan a kegyúrra tartozott. Balics Lajos³²⁹ és Erdélyi László helyesen mutatott rá arra, hogy ebben az oklevélben arról van szó: „természetbeni adózást pénzbelire” változtattak. Erdélyinek a magisztereket jószágkezelőként történő értelmezése³³⁰ azonban a későbbiekben nem talált visszhangra.

A többek között ebben az oklevélben említett jogintézményt Mályusz Elemér egyházi társadalomról szóló klasszikus monográfiájáig szinte alig érintették, néhány értelmezési kísérlet történt csak (Balics Lajos, Kollányi Ferenc, Erdélyi László, Hóman Bálint). A magisztrátus fogalmának egyik jelentése szerint a 13. századi Magyarországon létezett egy sajátos egyházi jövedelemadó, amelyet a vidéki plébániák fizettek a székesegyházi kánonokoknak mint magisztereknek. Eredetileg természetbeni adózás volt, a papok tizednegyedükből és az oltár oblációiból tartoztak meghatározott részesedést átadni a kánonokoknak, akik a megyéspüspök jóvoltából a 12. század második felétől szegénységükön így enyhítettek. A 13. században virágzó, de a későbbiekben átalakult egyházi jogintézmény nevének magyarázatkeresése elvezetett a kánonokok magiszter címének kérdéséhez, amely régóta megoldatlan a történetírásban. Megoldási javaslatom – Mályusz véleményével vitázva – azt próbálja bizonyítani, hogy a székesegyházi oltárok vezetését ellátó magiszterek mintájára nevezett ki a püspök

³²⁹ Balics 1885–1890, II/2. 462–463.

³³⁰ A kápolnát kivették a „magiszterek (jószágkezelők?) – itt a Du Cange-ra hivatkozik – hatalma alól.” PRT VII. 464.

a 12. század végétől már létező vidéki egyházak meglévő oltáraihoz kano-
nokokat oltármagiszternek, aki nemcsak a tizedekből, hanem (oltár)igaz-
gatóként az oltár jövedelmeiből is részesedett. A 13. század közepétől a ter-
mészetbeni adózást fokozatosan pénzbelire változtatták, a magisztrátus-jog
censualis adó lett. Az adót jelölő eredeti terminus, a magisztrátus-jog a
14. században egyre inkább kikopott a használatból, az intézményből a ka-
nonokok tizednegyedből való részesedése viszont később is megmaradt.
A kanonokok vidéki egyházakban viselt magiszteri címéből eredt a késő
középkori mesterkanonoki cím.³³¹

A szerzetesrendek tizedjoga

A székeskáptalanok mellett a 13. században azonban egyes monostorok is
hozzájuthattak magisztrátusi jövedelmekhez. Ennek előzménye, hogy több-
féle módon tizedrészesedéshez is juthattak a monostorok, elsősorban saját
birtokaik után.³³² Magyarországon már az első monostornak, a pannon-
halmi apátságnak más földesurak birtokain is volt tizedszedési joga, ame-
lyet a Koppány-lázadás leverése után kapott meg az eredetileg a veszprémi
püspököt illető somogyi részeken, miután a király kárpótolta a püspöksé-
get. Ezt a kivételes, nem saját birtokon élvezett tizedkiváltságot a 12-13. szá-
zad fordulójától kétségbe vonták az egyházi birtokosok – Róbert veszprémi
püspök, a somogyvári apát, a fehérvári káptalan és johannita konvent, a
pilisi apát és a veszprémi káptalan –, ugyanis tisztázatlan volt: a somogyi
tizedekbe beletartozik-e a *parochiá*knak és a káptalannak járó negyedrés
vagy sem? Valójában a tizedek háromnegyedét kapta a monostor, a tized-
negyeden a „13. századtól kezdve a plébánosok és a veszprémi székesegy-
házi kanonokok osztoztak”.³³³ A somogyi tizedügy a monostor és a veszp-
rémi püspökség között hosszú jogvitába torkollott, amely érintette a
tizednegyed problémáját is, de a magisztrátus fogalma nem szerepel a per-
iratokban. Ennek ellenére a 14. század végén Pannonhalma úgy tudta: a
Szent István király által a monostornak adott tizedkiváltság a teljes tizedet
jelenti, beleértve a quartát is.³³⁴

A magyarországi királyi monostorok általában saját birtokaikon kapták
meg a püspöki tizedet. Ez kapcsolatban lehetett a területileg illetékes püs-
pök joghatósága alóli mentességükkel. Bizonyára ilyen tizedkiváltsággal

³³¹ Minderről részletesen: Rác 2000.

³³² A monostorok tizedszedési jogáról általában: Constable 1964.

³³³ Solymosi 1994, 732.

³³⁴ 1397: ZsO I. 4600. A tizedper összefoglalása: PRT I. 143–186.

rendelkezett a Szent István-i alapítású zalavári, bakonybéli és pécsváradi monostor is, amelyek később összeállított hamis alapítólevelei nem beszélnek a magisztrátusról. Nagyobb jelentősége volt számukra egyházaiknak a megyéspüspök joghatósága alóli mentességének hangoztatása. Zalavár a 13. századtól mások birtokai után is kapott tizedeket, a koloni, magyaródi és stolci dézsmákat azonban törvénytelenül szerezte meg a veszprémi káptalantól. Az ezzel kapcsolatos forrásokból azonban nem derül ki, hogy a tized mekkora és melyik részéről volt szó, ahogyan a magisztrátus sem szerepel ez ügyben sem.³³⁵ 1111-es adat szerint Szent István a zobori monostornak adta az egyház népeinek minden dézsmáját.³³⁶ I. Géza király adományából a garamszentbenedeki apátság 1075-ben megkapta minden szabad és szolgáló népeinek dézsmáját, illetőleg bizonyos dézsmanegyedeket is. Miként III. Ince pápa okleveléből kiderül, 1209-ben három falujában maga szedhette a tizednegyedeket. Azt, hogy itt nem a kanonokokat illető negyedre kell gondolnunk, nemcsak az igazolja, hogy az ezzel kapcsolatos oklevelekben nem említenek magisztrális jogot, hanem az is, hogy amikor Tamás érsek 1314-ben lemondott ezek behajtásáról, egyértelműen megmondta, hogy az érseket illető tized negyedéről van szó.³³⁷ A bélháromkúti apátság pedig Kilit egri püspöktől kapta meg birtokai után a tizedet, és ezt a rendelkezést a pápa is megerősítette (1240, 1253).³³⁸

Ilyen esetekben a későbbiekben általában hangsúlyozták, hogy a magisztrális részt sértetlenül fenn kell tartani annak, akit eredetileg illet. A csöti monostor Csepel-szigeti birtokaiból a veszprémi püspöknek járó tizedeket engedett át 1295-ben Benedek püspök a monostornak, de úgy, hogy a magisztrális és főesperesi jogokhoz tartozókat sértetlenül fenn kell tartani (*decimas [...] episcopales [...] exceptis iuribus magistralibus, archidiaconalibus debitis consuetis*).³³⁹ A pilisi ciszterci apátság is úgy kapta meg a Pózsony megyei Csákány birtokáról az esztergomi érseknek járó tizedet, hogy arról Csanád érsek 20 évre lemondott 20 márka fizetése ellenében. A szerződés szerint az érsek minden tizedet átengedett a magisztrális negyed kivételével (*absque quarta magistrali*): a monostor ugyanis a fennmaradó negyedeket a tizedek mindenkor mesterének fogja megfizetni (*quam vero quartam residualem magistro quartarum, qui pro tempore fuerint, similiter eidem*

³³⁵ DHA I. 63–80., 86–92., 98–102., 113–119.; PRT VII. 85–89.

³³⁶ DHA I. 383.

³³⁷ DHA I. 218, vö. Györffy 1963–1998, I. 443; Mon. Strig. I. 191.; AOkl. III. 747.

³³⁸ Theiner I. 174–175, 217., vö. Györffy 1963–1998, I. 755–756.

³³⁹ Mon. Stig. II. 368–369.

persolvemus).³⁴⁰ Amikor 1349-ben Tamás zobori apát birtokot cserélt az esztergomi érsekkel a monostor 23 felsorolt birtokának tizedéért, kikötötték, hogy ez nem érinti a magisztrális részeket és a főesperesi joghatóságot (*salvis tamen portionibus magistratualibus et etiam in iurisdictionibus archidiaconalibus secundum antiquum modum constitutum et ordinatum plene et integre remanentibus*).³⁴¹

Arra is találunk példát forrásainkban, hogy egy monostor saját birtokairól nem a püspöki tizedet, hanem a magisztrális negyedét kapta meg. Dénes győri püspök 1275-ben a borsmonostori apátságnak adta a monostor négy birtokán a kápolnák magisztrátusának jogát, amelyek némelyikét püspökelőde jóvoltából a szerzetesek már birtokoltak, visszavonva az ez ügyben mások javára tett intézkedését (*ius magistratus capellarum [...] in usus fratrum [...] contulimus pleno iure, provisionem in persona alterius factam revocantes in hac parte*). Nyilván a káptalanról, annak jogainak csorbításáról lehetett szó.³⁴²

Kifejezetten magisztrátus-jogot két ciszterci monostor esetében említenek forrásaink, az egyik a veszprémvölgyi apácamonostor, amelyet a ciszterci rend a tatárjárás előtt kapott meg, a másik pedig a péterváradi monostor. Ez utóbbi azért érdekes számunkra, mert az oklevél-hamisítások hátterében éppen a magisztrátus-jog állt. Kiváltságos királyi ciszterci monostor, veszprémi püspök és esztergomi érsek hármasa bukkan fel a sasadi és a budaörsi egyházak tizedperében is, ahol a ciszterciek ugyancsak oklevél-interpolációkkal igyekeztek a kérdést megoldani. A péterváradi ciszterci monostor³⁴³ sasadi és budaörsi tizednegyedének kérdése régóta ismert a szakirodalomban.³⁴⁴ Nemrég kiderült, hogy Róbert érsek két, eddig valódinak hitt, 1236-ra keltezett oklevele, amelyek közül a bővebb a magisztrális jogra is kitér, bizonyosan hamis, és az apátság alapítólevele is legalábbis interpoláltak tekinthető.³⁴⁵ Ezért hasznos, ha a kétségtelenül

³⁴⁰ Békefi 1891, I. 335–337.

³⁴¹ Mon. Strig. III. 672.

³⁴² Kovács 1910, 242. az oklevél szövegét Wenzel IX. 130. után közölte. A *magistratus*-jogot „egyházak hasznai”-ként (54.) és a „kápolnák igazgatósági járulékai”-ként (242.) fordítja. Szentpétery 1916, 40. szerint „a győri püspök[...]kápolnákra vonatkozó intézkedéséről” szóló oklevél „egészen kifogástalan”, az értelmezésére azonban nem tér ki. Legutóbbi kiadása: Urk. Burg. II. 76. (104. sz.)

³⁴³ Történetére összefoglalóan: Takács 1989.

³⁴⁴ Kollányi 1906, 184–185.; Gárdonyi 1933, 172.

³⁴⁵ Érszegi 1995, a magisztrális rész kérdésére azonban nem tér ki.

hitelesnek minősülő oklevelek alapján röviden áttekintjük a kérdést, mert a jelek szerint a hamisítások hátterében a magisztrátus-jog húzódott.³⁴⁶

A sasadi és örsi leányegyházak a kelenföldi plébániához tartoztak. Királyi alapítású és kegyuraságú egyházak lévén az esztergomi érsek lelki joghatóságának engedelmeskedtek annak ellenére, hogy területük a veszprémi püspökséghez tartozott. Emiatt azonban a veszprémi egyház is igényt tartott a tizedekre, nem csak a pesti plébános, aki királyi egyház vezetőjeként tizedkiváltsággal rendelkezett. Már 1225-től adatolható a kelenföldi dézsmákért köztük kialakult konfliktus. A probléma akkor tört újra a felszínre, amikor IV. Béla király 1243-ban mindhárom egyházat teljes jogon a péterváradi cisztercieknek adta, azaz ő maga lemondott a kegyuraságról, a pap kijelölésének jogáról, és az addig az esztergomi érseket illető beiktatás (*institutio*) jogát is a monostorra ruházta. Béla oklevelével kapcsolatban fel sem merült a hamisítás gyanúja, sőt állításait megerősíti IV. Kelemen pápa hiteles, 1265-ös bullája.³⁴⁷ Mivel a királyi oklevélben még utalás sincs arra, hogy ez az 1243-as adományozás egy korábbi adomány megerősítése lenne,³⁴⁸ arra kell gondolnunk, hogy az apátság csak ekkor kapta meg a kelenföldi plébániát.³⁴⁹ Az oklevél teljes egészében királyi rendelkezés, nem említi az esztergomi érsek esetleges hozzájárulását,³⁵⁰ és azt sem, hogy a

³⁴⁶ Annál is inkább indokolt ez, mert monostor és a veszprémi egyház közti per egyik 1291-es egyezséglevele adott alkalmat a tizedügy egyik feldolgozójának, Pataki Vidornak, hogy megmagyarázza a *quarta magistralist*. „A dézsma negyedrészt érthették alatta, mely a beszédés tisztségének fejében a helyi lelkész életfenntartását szolgálta.” Pataki 1942, 11. 30. jegyzet.

³⁴⁷ Érszegi 1995, 33.

³⁴⁸ Pataki 1942, 8. az oklevél szövegével ellentétes módon a „jövedelemforrás újramegerősítéséről” szól.

³⁴⁹ Az adományozás okát Érszegi abban látja, hogy a püspök megneheztelt a veszprémi káptalanra, amely nem a szándékainak megfelelően választott az egyházmegye élére új püspököt. Zlaudus „püspök megválasztásának idejét pontosan nem tudjuk megállapítani. Az azonban biztos, hogy elődje, Bertalan püspök 1243. június 5-én fordul elő utoljára oklevélben, s csak 1244. ápr. 21-én említik újra a veszprémi püspöki széket, immár üresen, mivel Zelandus megválasztását nem ismerte el a király. Ezek alapján sem lehetetlen, hogy a két esemény összefügg, vagyis, hogy a szándékai ellenére megválasztott püspök miatt vette el a veszprémi egyháztól IV. Béla király a kelenföldi Szent Gellért-egyházat, s adta a béla-kúti monostornak.” Érszegi 1995, 36–37. (35. jegyzet). IV. Bélának az új veszprémi püspök megválasztásának módját illető haragjáról világosan beszél 1269. okt. 3-án kiállított, sokat vitatott oklevele: Mon. Strig. I. 568. (=Reg. Arp. 1617.) Kritikájához: Kumorovitz 1972, 27–29. Látszólag kronológiai nehézséget okoz, hogy Bertalan püspök 1243. jún. 5-én még él, aug. 29-én pedig már a királyi „bosszúról” szóló oklevél is megszületett. Érszegivel együtt korábban magam is (Rác 2000a, 12.) úgy gondoltam, hogy ebben a szűk három hónapban zajlott le Bertalan püspök halála és Zlaudus gyors megválasztása. Vö. 48. jegyzet.

³⁵⁰ Ezzel szemben vö. Érszegi 1995, 34.: „IV. Béla király oklevelében első ízben találkozunk azzal, hogy az esztergomi érsek is beleegyezését adta a kegyúri jog átruházásához” – talán az 1237-es péterváradi alapítólevélre gondolva.

kérdéses egyházak a veszprémi püspökség területén helyezkednek el. Ellenben azt igen, hogy a sasadi és örsi leányegyházak tizedeinek magisztrális negyed része (*decimarum quarta pars magistralis*) a kelenföldi anyaegyházat illeti. Egy 1299-es esetből arra következtethetünk, hogy a leányegyházak magisztrális negyedéből a *filia* papja nem kapott semmit, azon az anyaegyház papja és a kanonokok osztozkodtak. Az 1243-as királyi oklevélnek azt a rendelkezését, miszerint a sasadi és örsi kápolnák magisztrális negyedei az anyaegyház papját illetik – mert a kelenföldi plébánia királyi egyházként valóban tizedkiváltságot élvezett, de kápolnai negyedeire a veszprémi káptalan is igényt tarthatott –, kifejezetten a veszprémi kanonokok sérelmére elkövetett intézkedésként könyvelhetjük el. Igazolja ezt majd az 1291-es megegyezés is, mint látni fogjuk. A péterváradi ciszterciek hamarosan éltek is jogukkal, és a kelenföldi Szent Gellért-egyházat dézsmástól elfoglalták. Ez ellen nem maradhatott el a veszprémi egyház tiltakozása, mert IV. Béla adományát jogtalannak tekintették. Erre IV. Ince pápa 1245-ben – a veszprémi káptalan levéltárában eredetiben fönmaradt, hiteles oklevél értelmében – vizsgálatot rendelt el.³⁵¹ Az ügy még ez évben világi törvényszék előtt valamilyen egyezséggel zárult.³⁵² Az ezután figyelembe veendő, kétségtelen hitelű oklevelet a szerzetesek kérték a pápától, amelyben IV. Kelemen a kelenföldi, sasadi és örsi egyházak Béla által a monostornak adott kegyúri jogát, egy néhai esztergomi érsek által pedig a monostornak adott behelyezési (*institutio*) jogát erősítette meg. A pápa egy közelebbről nem azonosított oklevélre hivatkozott (*prout in litteris inde confectis plenius dicitur contineri*), amelyet a Róbert érsek nevére hamisított 1236-os oklevelekkel azonosítottak.³⁵³

Gondot okoz, hogy ezek a hamis oklevelek olyan elemeket tartalmaznak, amelyek nem illeszkednek a királyi és pápai oklevél tematikájához, sőt a péterváradi monostor jogait csorbítják ezekhez képest. A Róbert érsek nevében kelt oklevelek ugyanis fenntartják az érsek jogát a lelki joghatóságra, és ezzel ellentmondanak az 1243-as királyi és 1265-ös pápai rendelkezéseknek. A két hamis oklevél tehát az esztergomi érsek lelki joghatóságát emeli ki a nevezett plébánia felett, valamint a plébánia tizedjövödelmeit, amelyek nem szerepeltek sem IV. Béla 1243-as adományában, sem a pápai megerősítésben. Véleményem szerint a rövidebb szövegű oklevél a régebbi, ezt az 1243-as adomány után készítették, feltehetően az 1237-ből való alapítóle-

³⁵¹ Mon. Veszpr. I. 122. = Mon. Budapest I. 43–44.

³⁵² Mon. Budapest I. 311. Az ekkori egyezséget 1297-ben a szerzetesek jogtalannak állították.

³⁵³ Érszegi 1995, 34.

véllel együtt, amelynek eredeti szövege ekkorra elavult. Ugyanis olyan birtokai is akadtak már a monostornak, amelyek az alapítólevélben még nem szerepeltek, de igencsak kívánatos volt, hogy benne legyenek. Ezért interpolálhatták az eredeti alapítólevelet a kelenföldi plébániával (*contulimus insuper eidem ecclesie de consensu [...] Roberti archiepiscopi plebanias utriusque Pesth cum patronatibus et omnibus proventibus in decimis maioribus et minutis et capellis*), amely az eredetiben nem volt benne, és ennek igazolására készítették a Róbert érsek *consensus*aíróól szóló két oklevelet. A legutóbbi alapos vizsgálat szerint először a bővebb szövegű oklevél készült el a veszprémi püspökkel való pereskedés miatt, majd 1279 körül a rövidebb szövegű, amelynek oka a megyéspüspök kegyuraság-adományhoz való hozzájárulási igénye lehetett.³⁵⁴ A bővebb szövegű oklevél is tartalmazza azonban az érseki hozzájárulást (*ex consensu nostro*), tehát e célból még egy oklevél írásának nem volt értelme. Sokkal logikusabb, ha azt feltételezzük: a rövidebb szövegű a régebbi, ezt az 1243-as adomány után készíthették az alapítólevél interpolációjával egyidejűleg. Ez a szöveg csak a kelenföldi egyházzól tesz említést „minden tizedével” együtt, azaz a későbbi pereskedés szempontjából nem részletezi kellőképpen a jövedelmeket. Ezért ezt kell fiatalabbnak tekintenünk, amely az 1290-es évekbeli nagy per idején készülhetett a rövidebb mintájára és felhasználásával. Az 1291-es megegyezés ugyanis nagyon részletesen szabályozza a magisztrális jövedelmeket is, erről pedig csak Róbert érsek bővebb szövegű oklevelében olvashatunk. Tehát éppen a tizednegyed volt az, amely arra sarkallta a monostort, hogy hamis oklevelet készítsen vélt jogai igazolására. A veszprémi püspökség is úgy vélte, joga van a tizedhez, mert róla sem IV. Béla oklevele, sem a pápai megerősítés nem szólt bővebben. IV. Béla 1243-as adománya volt tehát a kiindulópontja a nevezetes sasadi tizedpernek, és csak ezt követően készülhetett nemcsak Róbert érsek két oklevele, hanem maga az alapítólevél is mai formájában. Az esztergomi érsek lelkiekben való joghatóságának elismerése a helyi papoknak is előnyösebb volt, mert az érsek nem követelt tizedet. A két oklevél hamisításának időpontja feltehetően valamilyen módon kapcsolódik ahhoz, hogy a veszprémi egyház 1277-ben kárpótlást kapott a kelenföldi egyházzért, valamint éppen 1279-ben ír(at)ják át a péterváradai alapítólevelet.

Nem tudni, hogy a két fél között az esztergomi érsek előtt 1291-ben létrejött megegyezést milyen hosszú per előzte meg. A pereskedés a kelenföldi egyház teljes tizede, valamint a sasadi egyház magisztrális negyede

³⁵⁴ Érszegi 1995, 37.

körül zajlott. Az egyezés szerint mindkettő fele a monostort illeti, a kelenföldi dézma másik fele a veszprémi püspöké, míg a sasadi negyed fele a káptalané. A püspök azonban káptalana védelmében följánlotta, hogy a sasadi teljes quarta legyen a kanonokoké, cserébe a kelenföldi püspöki tized neki járó feléből kárpótolja az apátságot úgy, hogy a fél gabonadézsmát teljesen átengedi neki, csak a bordézsmát tartván meg magának. Gondoskodtak arról is, hogy az egyházakban szolgáló lelkészeknek is meglegyen évente a megfelelő *portio*.³⁵⁵ A vita 1295-től megint kiújult³⁵⁶, és 1302-ig húzódott, amikor is a kelenföldi dézsmálást határokkal kettéosztották: a veszprémi egyháznak jutott részen a tizednegyed és a sasadi *quarta magistralis* a veszprémi káptalané lett, utóbbiból a káptalan évi öt hordó bort ad a sasadi papnak.³⁵⁷

A jáki monostor magisztrátus-joga

Említett forrásunk, az 1249-es jáki egyezés az egyetlen olyan oklevél eddig, amely magánkegyuraság alatti monostor magisztrális jogáról szól. Választ kell tehát adnunk arra a kérdésre, hogy miként juthatott egy magánkegyúri monostor, a jáki konvent ilyen jövedelem birtokába. A jáki monostor magisztrátus-jogának megszerzésében bizonyára szerepet játszott az a körülmény, hogy a tizedrészesedés ilyen formája ismert volt a környéken. A már említett borsmonostori példa mellett tudjuk, hogy a vasvári társaskáptalan is rendelkezett vele, bár ez bizonyíthatóan a győri székeskáptalantól származott. A káptalan alapításáról és javadalmazásáról nem maradt 1217-nél korábbi írás, a legutóbbi kutatás azonban – több körülmény figyelembevételével – a 12. század közepére valószínűsítette.³⁵⁸ Ezt kifejezetten támogatja a káptalan magisztrátus-jogáról szóló ismeretünk. A vasvári *monostor* első említését tartalmazó 1217-es királyi oklevél éppen a káptalan szegénységéről emlékezik meg, és megerősíti azt javaiban. Megtudjuk az oklevélből azt is, hogy az addig szegény káptalannak III. Béla két falut adományozott.³⁵⁹ Fölöttébb valószínű, hogy már ezidőtájt átengedhette a győri püspök a szegénységgel küszködő vasvári káptalan részére azoknak a falvaknak a tizednegyedét és magisztrátus-jogát, amelye-

³⁵⁵ Mon. Budapest I. 275–277. = HU-MNL-OL-DF 200046. – HU-VFL-Veszprémi érseki lt. Dec. Budenses 4.

³⁵⁶ Összefoglalta: Pataki 1942, 10–14.

³⁵⁷ AOkI. I. 272.

³⁵⁸ Zágorhidi 1996, 393–395.

³⁵⁹ Urk. Burg. I. 72–74. (105. sz.) = Reg. Arp. 322.

ket név szerint csak a 14. század közepétől, a győri püspök előtt felújuló pereskedésekből ismerhetünk meg. 1342-ben ugyanis a győri püspök káptalana egyetértésével a vasvári káptalannal megegyezett. Ekkor név szerint felsorolták azokat a többnyire köznemesi kegyuraság alatt lévő plébániákat és filiákat, amelyek a vasvári káptalanhoz voltak csatolva (*quasdam capellas sive jura magistralia habuissent annexas*), következésképpen tizednegyedük, illetőleg magisztrátus-joguk (*quartas [...], quartam magistralem [...], quartas ecclesiarum et iura magistralia [...]*) külön-külön a vasvári prépostot, az őrkanonokot, az éneklőkanonokot, illetőleg az egész káptalant illették. A plébániák felsorolására nyilván azért volt szükség, mert a két káptalan (a győri székes- és a vasvári társas-) között vita támadt a magisztrális jogról. Ezeknek a templomoknak a többsége elhelyezkedésük és titulusaik alapján a Vasvár környéki plébániahálózat legkorábbi rétegéhez tartozott, és amikor a 12. század közepén a vasvári (fő)esperes a káptalan megszervezésével prépost lett,³⁶⁰ azoknak a templomoknak a magisztrátus-jogát kapta meg a püspöktől, amelyek a legkorábbi alapításúak, vagyis tizedjövedelem szempontjából igen előkelők voltak. A főesperesek székesegyházakba költözésével pedig a 13. századtól a Vasváron székelő prépost székesegyházi feladatokat látott el – amely különleges tekintéllyel is járt – Vas megye nagy részén gyakorolt főesperesi jogkörével. A vasvári káptalan magisztrális jogai kapcsán a későbbiekben különösen fontossá vált az a körülmény, hogy nagyon szoros kapcsolata volt a székesegyházzal. 1342-ben a két káptalan közti egyezségről a püspök mellett a győri káptalan is állított ki oklevelet, amelynek indoklása némileg eltért a püspöki szövegtől. A magisztrális negyedeket elsősorban Szent Mihály iránti tiszteletből adják vissza a vasvári káptalannak, valamint azért is, mert az a győri egyházból vált ki (*quia dicta ecclesia de membro ecclesie nostre fore dignoscitur*). A magisztrális negyed korábbi eredetére, kiváltságlevelek meglétére utal, hogy az egyezséggel párhuzamosan a vasváriaknak le kellett mondani azokról a jogokról, amelyeket ez ügyben korábban szereztek. Mindebből a győri egyházmegyében ez időben általánosan végrehajtott „negyedreformra” következtethetünk, ugyanis a püspök az egyházmegye összes magisztrális quartáit vissza akarta vezetni abba a korábbi állapotába, amelyben a káptalan elfoglalások előtt voltak.³⁶¹

³⁶⁰ Erre lásd Zágorhidi 1996, 393–395.

³⁶¹ Az egyezségről szóló oklevelek (Kálmán püspöké 1342. okt. 1-én, a győri káptalané okt. 28-án, a következő pedig 1345. jan. 21-én kelt). Német regesztájuk: Úrk. Burg. IV. 351. (550. sz.), 354 (554. sz.), magyar regesztájuk: Vasvári regeszták 92., 93., 94. A vasvári káptalan magisztrátus-jogára már Sill 1977, 188–189. felhívta a figyelmet, miszerint a „mesteri jogok [...] tartalma nem tisztázott”.

Mint ahogy a vasvári egyház magisztrális joga is régebbi időre nyúlt vissza 1342-nél, a feszültség ekkor sem oldódott meg véglegesen. Három évvel később ugyanis a vasvári kanonokok panaszkodtak Kálmán győri püspöknél, mert a tized- vagy magisztrális negyedeiket (*quartas eorum decimales seu magistrales*) a győri kanonokok elvették. A vita újbóli fellángolásáról a 15. század közepétől vannak adataink (1450–1457). 1505-ben pedig a vasvári káptalan a kapornaki konvent előtt tiltotta a győri káptalant attól, hogy az 1342-ben már megismert több mint 20 helységben a dézsma negyedét a maga számára beszedje, mivel az régi időtől fogva a vasvári káptalant illeti meg.³⁶²

Szerencsére arra is van adat a magisztrátus-jog kialakulását megelőző korszakból, hogy nemzetségi monostor számára hogyan történt a tizedek átengedése. Amikor 1067 körül Péter comes megalapította a százdi (Borsod megye) Szűz Mária-monostort, az apátságának juttatott birtokok felsorolása után az alapítólevél szerint végül megkérte a királyt és a hercegeket, „hogy ezek a népek tizedeket ne adjanak, kivéve két kepét és egy tyúkot, de ezt a *parochiális* papnak a temetésért és keresztelésért, és ezt a kérést a király és az érsek teljesítette”.³⁶³ Bánd fia Atyusz 1121-ben az almádi monostornak adta többek között a két Pákán levő *prediumát*, megkérte a veszprémi püspököt, hogy engedje át a monostornak az ott élő hospesek tizedeit, amit a király kedvéért az meg is tett.³⁶⁴ A nagypákai Szent György-egyház a monostornak lelkiekben alá is volt rendelve (*que est obedientia ad idem monasterium*). Az almádi nemzetségi monostor ezáltal saját birtokáról szedhette a teljes tizedet. Ercsi mellett, a mai Csepel-sziget területén Szent Miklós tiszteletére (1186 előtt) szentelt, eredetileg bencés monostort is igyekezett az alapító Tamás nádor tizedjövedelemhez juttatni.³⁶⁵ Nemcsak a királyi, hanem a világi főúri alapítású monostorok is kaphattak valamilyen formában tizedkiváltságot, ehhez azonban az uralkodó és a püspök jóváhagyására volt szükség. A konventek a 12. századtól úgy is juthattak tizedhez, hogy némely birtokaikon az ott épített templom fönntartására és új telepí-

³⁶² A per későbbi fázisairól: Vasvári regeszták 398., 412., 414., 418., 419., 423., 428., 430. (1450–1457); 605. (1505).

³⁶³ *Tandem ego Petrus rogavi regem cum duce Magno et cum duce Ladislao, ut hii populi decimas non darent preter duas capecias et unam gallinam, sed hoc sacerdoti parochiano pro sepultura et baptismo, quam petitionem rex et archiepiscopus fieri concesserunt.* DHA I. 185.

³⁶⁴ *Decimas etiam earundem villarum hospitem pro gratia predicti regis ab episcopo parochiano ad predictum monasterium dari impetraui.* DHA I. 412. Az adatot Holub 1929, 392. is felhasználta.

³⁶⁵ *Decimationem [...] de Waal, quam Thomas quondam palatinus, fundator monasterii de Erchy eidem monasterio [...] fecerat applicare.* Mon. Budapest I. 105. Vö. Solymosi 1984b, 250.

tés címén kezdték el szedni. Ez a törekvésük csak a 13. században nyert jogi elismerést.³⁶⁶ A kegyúri kieszközlés lehetőségére kell gondolnunk Ják esetében is. Szóba jöhet akár maga az alapító Nagy Márton személyére is, aki a jelek szerint gyengén javadalmazott monostora számára inkább egyházi jövedelmet járt ki, talán még II. András idején. De talán hihetőbb, hogy inkább fia, az 1243-tól veszprémi püspöki székből ülő Zlaudus befolyására engedte át győri püspöktársa a jákfai magisztrális jogot a jáki bencéseknek. A győri püspök az 1249-es megegyező oklevél végén valaminek vagy valakinek a *consensus*-át is megemlíti, ami nem lehet más, mint a magisztrális jogot eredetileg birtokló káptalana.

A párhuzamok azonban csak eddig tartottak a kieszközlés módját illetően. A jáki apátság ugyanis nem saját birtokáról és nem a teljes tizedet kapta meg Jákfán. Ami az utóbbit illeti, itt egyértelműen a jákfai templom magisztrátusáról, a magisztrátusi joghoz tartozó ([...] *in magistralibus pertinere* [...]) tizedekről ([...] *decimis* [...]) és más jövedelmekről ([...] *oblaciones* [...]), ezek elosztásának arányáról folyt a vita, és történt megegyezés mindkettő felettes hatósága, a győri püspök előtt. A megállapodás lényege úgy rekonstruálható, hogy a jáki monostor a jákfai egyház oblációit – amelyeket főként a védőszent, Szent Mihály ünnepén kaphatott ([...] *que in festo Sancti Michaelis* [...]) –, tizedeit és más jövedelmeit teljesen (?) átengedte neki, cserébe a jákfai egyház *censualis* lett, azaz fél márkát volt köteles fizetni ([...] *tenetur solvere dimidiam marcam monasterio antedicto*). Ami pedig a birtokviszonyokat illeti, megállapítható, hogy nemcsak az apátság nem volt tulajdonosa a jákfai egyháznak, hanem Jákfán a nemzetség Jákmonostori főága, az apátság kegyurai sem birtokoltak. Az 1249-es oklevél pontosan közli, hogy a Rába melletti jáki egyház kegyura ugyanaz a Terestyén (és rokonsága) volt, akik majd 1270-ben felosztják a falut.³⁶⁷ Ők azért részesei a jogesetnek, mert a saját kegyuraságuk alá tartozó egyház jövedelmeiről volt szó, ami rájuk is tartozott. Arról viszont nem szól a szöveg, hogy az apátság kegyura is részt vett volna akár a perben, akár az azt lezáró megegyezésben. Ehhez az apátságot illető egyházi jogviszonyhoz a másik kegyúrának viszont semmi köze sem volt, így nem véletlen a monostoralapító jáki Mártonnak vagy azonos nevű fiának a mellőzése.

Egyértelműen leszögezhetjük tehát, hogy a jáki Szent György-monostor és a jákfai templom kapcsolatát nem minősíthetjük sem inkorporációnak,

³⁶⁶ PRT I. 144–185.; Holub 1929, 355–404.; Mályusz 1971a, 16–17. A német lovagrend például 1213-ban megkapta az erdélyi püspöktől a Borza földjére telepítendő, nem magyar és székely lakosság tizedét. Erdélyi Okmánytár 62. sz.

³⁶⁷ Urk. Burg. I. 365–366. (547. sz.)

sem anya- és leányegyházi viszonyinak, és az 1249-es megegyezés sem érintette semelyik kegyuraság kérdését sem. Az oklevéllel kapcsolatos félreértéseket valószínűleg az okozta, hogy a szövegben a győri püspök mindkét egyházat határozottan a „monostor” terminussal illette. A kifejezés tökéletesen illik a jáki apátságra, a jákfai Szent Mihály-templomra azonban nem. Azt a későbbiekben sem nevezik soha monostornak, hanem csak *ecclesianak*, amely *parochiális* egyházként működött.³⁶⁸ Ha nem tudnánk, hogy a jákfai egyház nem volt „bekebelezve” az apátságba, könnyű megoldásként kínálkozna az a lehetőség, amelynek magyarországi gyakorlatát jól megvilágítja Bruno olmützi püspök 1272-es jelentése a pápának. Eszerint a világi kegyurak gyakran monostorokra ruházzák a birtokaikon levő egyházak kegyúri jogait. A szerzetesek pedig elviszik az általuk kinevezett helyi pap jövedelmének nagy részét, és alig hagynak meg valamit abból nekik. Sőt, a monostorok előszeretettel küldenek világi pap helyett szerzetest a templomba, hogy ha a jövedelmeken vita támadna, az bármikor visszahívható legyen.³⁶⁹ Mivel fentebb láthattuk, hogy nincs szó átruházott kegyuraságról, nem kell feltétlenül *monachus*okat keresnünk a monostor kifejezés mögött. A probléma megoldásában segíthet az a tény, hogy a „jákfai templom a korabeli magyarországi falusi templomok igényességét jelentős mértékben meghaladja, elsősorban nyugati homlokzatának megformálásában [...]”³⁷⁰ és talán ezért nevezték monostornak. Terestyén és rokonsága sokkal szerényebb anyagi körülmények között, mint a méltóságviselőkkel büszkélkedhető Jákmonostori főág, de azért az átlagnál igényesebben próbált egyházat építeni. Ehhez a jáki bencések és kegyuruk esetleg (építészeti?) segítséget is nyújtott, amiért cserébe megkapták a jákfai – de nem kizárt, hogy még több más – templomnak a magisztrátus-jogát.

Bizonyára a jáki monostor tizedszedési kiváltságára, illetőleg magisztrátus-jogára gondolt Jeromos apát, amikor 1332-ben I. Károly kancelláriájában Visegrádon azt mondta, hogy a „monostort az alapításkor elődei, Magyarország szent királyai oly nagy jövedelmekkel, szabadságokkal, kiváltságokkal [...] látták el, hogy abban ötven szerzetes evilági javak és élelmek hiánya nélkül kényelmesen élhetett Isten szolgálatának [...], de a monostor szabadságait [...] elidegenítették.” Ezt tekintették a monostor „kiváltságának” és „szabadságának” – mert egyéb *libertas*ok nem mutat-

³⁶⁸ 1290: Urk. Burg. II. 221–222. (316. sz.); 1291: Urk. Burg. II. 264. (381. sz.); 1327: Urk. Burg. III. 242. (443. sz.); 1339: Sopron I. 143.

³⁶⁹ Theiner I. 309.

³⁷⁰ Mezey – Szentesi 1992, 14. Jákfára lásd még: Valter 2006. és Mentényi – Ivicsics, 327–384.; Szakács 221., 286.

hatók ki –, és ez tette lehetővé azt is, hogy a monostor javadalmazását a szent királyokhoz kössék. A királyi kegyuraságú monostorok is a szent királyoktól eredeztették tizedkiváltságaikat. Egy magánkegyúri monostornál nem megszokott kiváltság, a magisztrátus-jog miatt keverhették tehát az ügybe a szent királyokat az 1332. évi királyi oklevél kiállításakor. Jeromos apát tehát először 1332. január 29-én átíratta a győri püspökkel az 1249-es egyezséglevelet a monostor magisztrátus-jogáról, azaz tizedkiváltságáról, majd május 11-én a királytól oltalomlevelet kért a monostor kiváltságait elidegenítő Ják nembeli kegyurak ellen. A későbbiekben nem hallunk a monostor egyedi magisztrátus-jogáról, de feltehetően kapcsolatban volt vele egy későbbi eset. 1372-ben Szécsi Miklós országbíró rendelkezése értelmében a veszprémi káptalan előtt a monostor akkori kegyurai, Szentiványi János fia János és Nicki András fiai: Miklós és István kilenc hozzájuk hasonló nemessel együtt – fejenként harmadmagukkal – Kálmán győri püspök és a káptalan ellenében esküt tettek arról, hogy az ő, valamint a jáki Szent György-monostor birtokaiból a tizedet és a jövedelmeket a monostor apátja mindig teljesen megkapta, és ők abból maguknak semmit sem tartottak vissza. A püspök és a káptalan ügyvédvalló levelével, ezek nevében a személyesen megjelenő János éneklőkanonok az esküt tudomásul vette. Az oklevelet a feleknek Mihály nyolcadán az országbíró előtt be kellett mutatni.³⁷¹

Az az újkorban többször felbukkanó hagyomány pedig, amely Szent Istvánhoz kötötte a monostor alapítását, minden bizonnyal éppen az 1332. évi királyi oklevél tartalmának hatására terjedhetett el, és válhatott népszerűvé a helyi lakosság körében.³⁷² Az érvelésbe értelemszerűen a déli toronyalja temetésijelenet-freskóját is be lehetett vonni, miszerint az az alapító, Szent István halálát ábrázolná.

³⁷¹ Eredetije papíron, zárópecsét nyomával: HU-MNL-OL-DL 41871. (Múzeumi Törzsanyag). Szövegét közölte Széchényi 1901, 70.

³⁷² Bél Mátyás szerint „amint az évkönyvek írják, a templomot valamikor Szent István király négyzögletes kövekből építtette”. Bél 1977, 454.

A Ják nemzetség és a jáki apátság – Összegzés és kitekintés

Mivel a monostor középkori történetének minden kritikus kérdését érinti egy 1332-ből való királyi oklevél, amelyet a szakirodalom újkori másolat alapján általában eddig hamisnak tartott – de az eredetiben meglevő 1383-as átírását nem vetették még vizsgálat alá –, a dolgozat gerincét főként ennek az oklevélnek a kritikája adja, a különböző fejezetekben ennek egyes állításait ellenőriztem. Arra következtettem, hogy az oklevelet a királyi kancellária adta ki, de érvei közé, a kedvezményezett jáki apát információi alapján valótlannak állítások is kerültek. Az oklevél tartalmi ellentmondásait, illetve tévedéseit – nevezetesen, hogy Ják a szent királyok alapítása volt – pedig a bencés rend Anjou-kori történetébe ágyazottan értelmezem. A monostorok kegyuraikkal folytatott, főként anyagi természetű küzdelmében kedvelt megoldás volt, hogy az apát burkoltan vagy nyíltan a királyt vallotta kegyurának, azaz a világi birtokosok helyett az uralkodó védőszárnyai alá igyekezett bújni.

Az oklevél állításainak ellenőrzésekor sorra vettem a Ják nemzetséget említő korai forrásokat, és megállapítottam, hogy a nemzetség nevét a 11. században feltételezett Ják(ó) nevű – Jakab személynév régi magyar Jákob változatának rövidüléssel keletkezett becező alakja – előkelő emberről vehette, aki Vas megyében volt birtokos (nevét két faluja is megőrizte: Ják és Jákfa), és utódai tőle származtatván birtokjogukat, atyafiságukat róla nevezték el. A központi Vas megyén kívül Zala, Veszprém, Valkó, Bodrog, Csanád és Temes megyékben is voltak birtokaik a nemzetség különböző ágainak.

A nemzetség igen előkelő két bárói ága a 12-13. század fordulóján jelenik meg az oklevelekben, és Mike nádortól és ismeretlen nevű testvérétől származik. Mike Imre király híve volt annak András herceg – a későbbi II. András király – elleni küzdelmében. Bihari ispán (1198), majd udvarispán (1199), végül nádor (1199–1201) lett, lakhelyét Pornón (Vas megye) rendezte be, ahol monostort alapított, és uradalmat szervezett. Mindezt fia, Csépán szlavón bán és somogyi ispán (1206–1207) halála után unokája, István a szentgotthárdi ciszterci monostorra hagyta (1221), ahol szerzetes lett. A Mike testvérétől eredő másik ág a 11-12. században Jákon emelt lakótornyos birtokközpontot, valamint a mai Szent György-templom helyén álló korábbi templomot, és talán a Szent Jakab tiszteletére szentelt körtemplom elődjét is. Kiemelkedő tagja volt a többször vasvári ispánságot (1215, 1224, 1236) és talán szlavóniai bánságot (1224) is viselő, feltehetően Béla királyfi udvarához tartozó, Nagynak vagy Öregnek (*Magnus*) mondott Márton (†1244 után) ispán, aki hivatali jövedelméből építhette a jáki monostort.

Három fia közül Zlaudus (†1262-ben Tátika várában) egyházi karriert futott be: fehérvári olvasókanonok (1226–1239), majd pozsonyi prépost és veszprémi kanonok (1240–1243), végül IV. Béla király beleegyezése ellenére veszprémi püspök (1245–1262) lett. Megszerezte Tátika hegyét (Zala megye) saját vagyonából, amelyen várat emelt, amit – feltehetően királyi parancsra – a veszprémi püspökségre hagyott. Testvérei, Kázmér és Márton ispánok ebbe nem tudtak belenyugodni, és sokáig pereskedtek érte. A püspök és testvérei IV. Béla ellenében István ifjabb király táborába tartoztak, de világi tisztségeket nem viseltek. Kázmér fia Csépán (†1282 után) V. István és IV. László király híveként részt vett a II. Ottokár cseh király elleni háborúban (1271–1273), majd a Csák nembeliek vezette főúri csoportosulás tagjaként pohárnokmester (1274–1275), később kétszer vasvári ispán (1276, 1279) volt. 1282-ben még harcolt a kunok ellen, ezután már nem említik. Ő volt a monyorókeréki és a rohonci uradalom megszervezője, ezek Csépán magszakadásával a király, illetve a Kőszegiek kezére kerültek. Nagy Márton ispán – II. Mártontól származó – három unokája, János, Márton és Mike nem viselt bárói méltóságokat, és velük halt ki a jákmonostori főág (1292 után).

A Ják nemzetség krónikák szerinti bajorországi, wasserburgi Vecellin német lovagtól való származtatása – más nemzetségek krónikabeli eredet-hagyományához hasonlóan – minden bizonnyal téves. A kiindulópont az lehetett, hogy Rád nembeli Koppány püspök a 11. század második felében krónikájában megfogalmazta a bajorországi jövevény, Vecellin legendás alakját és a Szent István ellen lázadó Koppány megölésével véghezvitt hőstettét. A 13. század közepére azonban a magát Vecellintől eredeztető Rád nemzetség már kihalt vagy jelentéktelenné vált, míg a Ják nemzetség éppen ekkor élte fénykorát. A jáki Vecellin-legenda keletkezése a 13. század közepére tehető, és valószínűleg kapcsolatba hozható a krónikaíró Ákos mestert ismerő Márton fia Zlaudussal, akinél egyértelműen megfigyelhető a sárkányos szent tisztelete: ez szerepel olvasókanonoki pecsétjén, a jáki monostor mintájára épített zalavégi plébániatemplomát Szent György tiszteletére szentelték, és talán ő újíttotta meg a veszprémi székesegyház északi oldalán levő Szent György-kápolnát is. A Koppány legyőzésében – a korai krónikák szerint – Szent Mártonnal együtt segédkező Szent Györgyöt különösen tisztelő nemzetség – több generációban viselve a Márton nevet – a 13. század elején jó bajor (bambergi) kapcsolatokkal rendelkezett. Mindez elég volt ahhoz, hogy Ákos mester „megajándékozza” a Jákokat a hős Vecellin alakjával. Sokkal valószínűbb, hogy a nemzetség magyar eredetű, a nemzetség tagjainál előforduló sajátos nevekből (Csunya, Ebed, Kemény,

Kopasz, Szabolcs), valamint a német nevek teljes hiányából ugyanis egyértelműen erre következtethetünk. Jövevény mivoltát kizárólag a krónikákra alapozták a későbbi történétírók. A Jákok szegényebb – Rába balparti és jobbparti – ágából több köznemesi család eredt (a Sitkei, a Szelestei és az egerszegi Kemény), közülük a Nicki emelkedett az újkorban főnemesi rangra.

A jáki monostor művészettörténeti jelentősége ellenére nem volt jelentős egyházi intézmény. Az 1332-es oklevélben említett kiváltságot egy 1249-ben kelt oklevélben megfogalmazott sajátos jogviszonnyal, az úgynevezett magisztrátus-joggal magyarázom. A birtokait tekintve viszonylag gyengén javadalmazott jáki monostor az alapító Márton ispán és még inkább fia, Zlaudus veszprémi püspök közbenjárására kaphatta meg a győri püspöktől a jákfai plébániatemplom fölötti magisztrátusi kiváltságot, ami a tizedekből való részesedést jelentette.

A monostoralapító Öreg Márton ispán ágának 13. század végi kihalása után a Ják nembeli, de Jákon nem birtokos Sitkeiek révén 1325-ben megszerzett kegyuraság a nemzetségen belüli megegyezés értelmében hamarosan a Jákon birtokos Ják nembeli családok kezébe került, amelyek (a Szelestei, Szentivánfalvi, Terestyénfalvi és Nicki családok ősei) megpróbálták az apátság birtokrészeit megszerezni, és a tized- és más jövedelmeit a maguk számára kisajátítani. A 14-15. század fordulójától azonban a kegyuraság intézményében már inkább a kegyurak védelmi kötelezettségei kerültek előtérbe, anyagi haszonra esetleg csak az apát személyének kiválasztása (rokon) révén tehettek szert. A 14. század vége felé ezért a monostort kegyurai minden valószínűség szerint magára hagyták, miután hosszú ideig élvezték jövedelmeit és pereskedtek birtokaiért. A 14. században ugyanis a nemzetségbeli rokonok értetlenül álltak az egykori nemzetségi monostor intézményével szemben, számukra az egy anyagi hasznot hozó, gazdasági jellegű vállalkozássá silányult. Az apátoknak a kegyurakkal való, az egész Anjou-korra kiterjedő küzdelme sikeres volt, mert a kegyuraságnak a kötelezettségeket tartalmazó oldala (az apátság védelme, javainak, birtokjogainak megőrzése, gyarapítása, az épületek, így a templom folyamatos karbantartása) került előtérbe. Alighanem az e feladatra való anyagi képtelenség és szándék hiánya volt az oka, hogy a nemzetség hallgatólagosan lemondott a reprezentatív építményről és a hozzá tartozó szerzetesekről. Így került az apátság királyi adományként 1457-ben az Ellerbach család birtokába, ennek kihalta után végrendelettel Bakóc Tamás esztergomi érseké lett. Bakóc unokaöccsére és annak leszármazottaira, a monyorókeréki Erdődy családra hagyományozta, akiknek az 1557–1613

közötti Zrínyi birtoklástól eltekintve a 20. század közepéig tulajdonában is maradt. A szerzetesi élet 1532 után megszűnt, és később sem állt helyre. A monostor elpusztult, javadalmait a későbbiekben világi papoknak adományozták.

Kristó Gyula egyik utolsó tanulmányában³⁷³ – Romhányi Beatrix adatárára³⁷⁴ támaszkodva – térképre vitte a tatárjárás előtt alapított bencés monostorokat, és ebből egyház-, település- és társadalomtörténeti következtetéseket vont le. A nemzetségek között „erősorrendet” állapított meg a 11-12. századra vonatkozóan. A lista élén négy monostorral az Abák és Gutkelek helye nem meglepetés, ahogy a Hontpázmányok három alapítása sem. Meglepő viszont a feltételezhető súlyukhoz, erejükhöz képest kevés, csak egy-egy apátsággal rendelkező Csák, Csanád és a Rátót nemzetség helyezése. „A bencés monostorral nem rendelkező nemzetségek közül a Rádokat kell feltétlenül említenünk, hiszen a Koppányt legyőző Vecellintől származó genus befolyását az egész 11-12. században igen magasra taksálhatjuk.”³⁷⁵ A Jákok a két nemzetségi monostorukkal, Pornóval és Jákkal a középmezőnyben helyezkednek el, ami 12. századi jelentőségükre utal, de ezt írott forrás alig, inkább csak régészeti leletek bizonyítják. Rejthet tehát még meglepetéseket a jáki templomdomb 10. századi soros pogány temetőjével, 11. századi Szent György-templomával, amely köré már a 11. században temetkeztek és a Szent Jakab-rotundával. A hely korai történetét talán éppen a két templom egymáshoz való viszonya határozza meg, amit jelenleg még nem látunk tisztán. A kérdést az új régészeti kutatások feldolgozása után a társtudományok aktív együttműködésével kell megválaszolni.

³⁷³ Kristó 2004.

³⁷⁴ Romhányi 2000.

³⁷⁵ Kristó 2004, 410.

FÜGGELÉK

Források

1221<1240

1221

*II. András király hozzájárulását adja ahhoz, hogy Csépan bán fia István a szentgotthárdi ciszterci monostorra hagyhassa örökölt pornói kegyuraságát és uradal-
mát.*

Transcr.:

1. IV. Béla király 1240. február 7. PHU-PBFL-Erdődy (fasc. 5. n. 184.); HU-MNL-OL-DF 261764. (jelzete a DF fényképezés idején: Vas megyei lt. Középkori oklevelek 246.)

2. IV. Béla király 1240. február 7. > 1774. december 20. (hiteles átírás), HU-MNL-OL-DL 72224. (Erdődy család vöröskői levéltára)

Ed.: HO VI. 12–15.; Urk. Burg. I. 82–84. (117. sz.)

Reg.: Fejér III/1. 329.; Szabó 1870, 605.; Reg. Arp. 364.

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Andreas Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallitie Lodomerieque rex in perpetuum. Cum ex regie dignitatis officio teneamur iustas cuiuscunque petitiones admittere, illis precipue favorem adhibere debemus efficaciorum petitionibus, que corde divinitus inspirato procedentes petentem produnt contemptis terrenis pro celestibus et transitoriis pro sempiternis regi regum celesti velle militare et*, ut in tam laudabilem tamque desiderabilem militie stipendio portionem habere mereamur, affectuose petitionem admittentes effectui perstudeamus mancipare. Hinc itaque est, quod presentium posterorumque clarescere volumus notitie, quod cum Stephanus filius Chepani quondam bani dilecti ac fidelis nostri adolescentulus quidem etate adultus animo celesti divinitus ammonitus consilio seculo et omnibus pompis eius vanis et transitoriis penitus abrenuntians, soli salvatori suo poss[e]lacere desiderans declarans religionis habitum in cenobio Sancti Gothardi de ordine Cisterciensium, ut pro temporalibus adipisci mereatur eterna, suscipere cogitasset, ad nostram et omnium iobagionum nostrorum acces-

* Az eredetiben a szó inkább *licet*, ez azonban nem illik a mondatba.

sit presentiam commendandam nobis animi sui referens affectum multa precum postulavit instantia, ut patronatum ecclesie beate Margarete de Pernov, quam avus suus bone memorie Mycha fundaverat, unde et ipse filiationem ecclesie iure obtinebat hereditario, ecclesie Sancti Gothardi in qua habitationem susceperat conferremus. Preterea insulam eodem nomine Pernov videlicet nominatam, que locus fuerat habitationis supranotati Chepani, et post eum filii sui Stephani cum omnibus pertinentiis suis et villis cum terris ad eandem pertinentibus, scilicet Munorovkerekv, Hetfehel, Perwolph, et Kulked eidem ecclesie Sancti Gothardi conferre posset libere confirmationis nostre titulo communiente. Quod quia iustum petatum et honestum ad notitiam omnium iobagionum nostrorum fore censuimus, eorundem interveniente consilio annuimus fidelem ac dilectum nostrum Gatal comitem filium Gregorii** transmittentes, ut circumscriptis ecclesie de Pernov et aliis supra notatis possessionibus, quas Stephanus iure hereditario possessas ecclesie conferre disposuerat, terrisque earum certis metis undique distinctis fratres sepius dicte ecclesie in possessionem introduceret. Prima igitur meta terre Monorovkerekv incipiens de Pinkova ascendit iuxta villam Buda, versus orientem prope eccleiam Sancti Petri, usque ad viam, que ducit Iak, et per eandem viam procedit donec reflectitur versus aquilonem cum duabus metis; inde vero rediens versus occidentem per metas iuxta Belugd, transiens Pinkeva prope villam Sclavorum, deinde tendit versus meridiem sub villa Baubok inter silvam et terram arabilem, et ultima meta est ultra villam Colun et inde directe rediens ad primam metam in Pinkeva. Prima meta Hetfehel incipiens de Pinkeva pergit iuxta villam comitis Martini nomine Belud per metas versus orientem, deinde reflectitur cum una meta versus aquilonem super viam, que ducit in Iak et in eadem via procedit versus occidentem cum duabus metis, deinde versus aquilonem transiens Mancha per metas reflectitur versus occidentem iuxta Apa, ubi est meta, ascendens monticulum redit per metas iuxta predium comitis Jacobi usque in Pinkeva; et iterum ultra idem predium de Pinkeva ascendit versus orientem per duas metas intra Edelin et reflectitur versus aquilonem, cum una meta et inde redit per metas versus orientem usque in Pinkova. Prima meta Perwolf incipiens de Pinkova ascendit per metas iuxta villam ecclesie Sancte Margarete, que Crestez nominatur, versus occidentem prope villam Neзде***, ad supercilium montis usque ad viam, que ducit in Pascin, ubi posita est meta et inde reflectitur versus meridiem,

** Az eredetiben: Geregorii.

*** A korábbi kiadásokban Nerde. A téves olvasatra Kóta Péter hívta fel a figyelmemet.

super montem prope Fyzes per metas et per eundem montem paulatim descendens usque in vallem, ubi est meta, transiens rivulum ascendit montem iuxta metas Heborgvini^{****} et venit usque ad viam de Pernov et per eandem viam tendit usque ad metas comitis Martini iuxta Belud ultra Pinkova. Prima meta terre Kulked incipiens ultra villam Hudus tendit versus orientem prope Iak et inde vadit per metas in Radiz, rursumque de Hudus per metas descendit in vallem, que Chenche nominatur et inde pergitur per magnam viam usque in Kulked et de eadem villa per aliam viam revertitur versus orientem usque ad metas ville de Machad et inde vadit usque Hollous et reflectitur prope predium ecclesie Sancti Georgii quondam Radiz nominatum. Silva vero, que est super Pinkova, incipiens de ponte, qui est sub ecclesia Omnium Sanctorum tendit per metas versus villam Karachun et inde ascendendo versus villam, que Kertes nominatur, super domum Henrici. Ut autem hec a Stephano certa legitimatione facta in ecclesiam donatio nobis scientibus et assensum presentium testimonio litterarum presentibus nullis unquam temporibus retractari valeat, presentibus eam scriptis in notitiam deduci posteriorum et sigilli nostri munimine in perpetuum iussimus roborari. Datum per manus Cleti aule regii cancellarii et Agriensis prepositi, anno Dominice incarnationis M^o CC^o XX° I^o, venerabili Johanne Strigoniensi, reverendo Ugrino Colocensi archiepiscopis existentibus, Desiderio Chenadiensi, Willermo Ultrasilvano, Roberto Vespriensi, Thoma Agriensi, Iacobo Vaciensi, Stephano Zagrabiensi, Bartholomeo Quinqueecclesiensi, Cosma Ieuriensi, Alexandro Varadiensi ecclesias Dei feliciter gubernantibus; Nicholao filio Borz palatino et comite Supruniensi, Ochuz bano, Newka woiawoda, Iula maiore curiali comite regine et comite Budrugiensi, Dionisio magistro tavarnicorum et comite Bachiensi, Bancone curiali comite regis et comite Albensi, Demetrio magistro dapiferorum et Woswariensi, Laurentio magistro pincernarum et comite Keweiensi existentibus, Micha Bihoriensi, Paulo Chenadiensi, Smaracdo Posoniensi, Batez Musuniensi, Pous Jevriensi comitatus tenentibus, regni nostri anno decimo et octavo.

^{****} Bizonytalan olvasat.

1240. február 7.

IV. Béla király átírja és megerősíti II. András király 1221. évi oklevelét.

Orig.: Hártya, függőpecséttel. HU-PBFL-Erdődý (fasc. 5. n. 184.); HU-MNL-OL-DF 261764. (jelzete a DF fényképezés idején: Vas megyei lt. Középkori oklevelek 246.)

Transcr.: 1774. december 20. (hiteles átírás), HU-MNL-OL-DL 72224. (Erdődý család vöröskői levéltára)

Ed.: HO VI. 38–39.; Urk. Burg. I. 194. (271. sz.)

Reg.: Fejér III/1. 329. (dátuma tévesen 1247); Szabó 1870, 605.; Reg. Arp. 672.

Bela Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallitie, Lodomerie Comanieque rex omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis salutem et omne bonum. Cum regalis excellentie provida circumspectio iura omnium et dispositiones honestas ac legitimas debite provisionis diligentia illibata debeat conservare, ampliori tamen favore statum et utilitatem ecclesiarum Dei tenetur attendere, qualiter earundem iura sub tutela et securitate regia integra consistant et optate prosperitatis percipere valeant incrementa. Eapropter ad notitiam universorum harum serie volumus pervenire, quod cum Stephanus filius condam Cepani bani, sicut non tantum nobis liquido constat quantum nostro regno notorium existit universo celestis patrie captus amore in annis adolestentie iugo Christi crucem humiliter inclinasset et in monasterio Sancti Gothardi habitum ordinis Cisterciensium dignante domino assumpsisset, impetrata licentia a domino Andrea illustri Hungarie rege karissimo quondam nostro genitore omnes suas possessiones, tam hereditarias quam iusto titulo possessas ante susceptionem habitu monasterio contulit antedicto privilegio memorati patris nostri suam collationem faciens roborari; quibus possessionibus dicta ecclesia non per breve temporis spatium usa est pacifice et quiete, sed cum postmodum decesso clare memorie genitore nostro sicut placuit altissimo regni regimen assumpsissemus, conventum dicti monasterii offerendo nobis privilegium eiusdem patris nostri humiliter supplicavit et devote, ut ipsum favorabiliter dignaremur confirmare. Nos itaque precibus ipsorum, quod iusti etiam continebant et pietatem misericorditer ut decebat inclinati dictum privilegium de verbo ad verbum presentibus inserendo duximus confirmandum liberaliter et libenter, cuius tenor talis est: (*Itt következik II. András előbbi oklevele*) Ut igitur hec nostra confirmatio robur perpetue firmitatis obtineat imposterum, nec ab aliquo temere valeat retractari, litteras

nostras presentes in memoriam facti pleniorem duplicis sigilli nostri patrocinio perhenniter roboramus. Datum in Pest, anno gratie millesimo ducentesimo quadragesimo, septimo idus februarii, regni vero nostri anno quinto.

In dorso: Sancti Gothardi Privil (áthúzott szó) super Monyorokerek, Hethfevhel, Perwolf et Kewlked.

1247

1247

A veszprémi káptalan püspöke kérésére több Zala megyei kápolna jövedelméből az őt illető magistralis részt évi rendes adóvá változtatja, másokat pedig teljesen fölment a magistralis jog alól.

Orig.: Hártyán, 14 függőpecsét bevágásaival, melyekből jelenleg csak az első, a kilencedik és a tizenharmadik függ hártyszalagon, a többi elveszett (Mon. Budapest szerint „részint hártyszalagon, részint selyemfonalon függő három pecséttel, négy pecsét hártyszalagjával, illetőleg selyemfonalával”). HU-MNL-VML Középkori oklevelek 1033. (Vasvár–szombathelyi káptalan hiteleshelyi levéltára). Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DL DF 262491.

Ed.: HO. VI. 46–47. Véghelyi Dezsőtől; Gyimesi 1985, 59–60. (magyar fordítással), az előbbi helyes olvasatától több helyen eltér; Rácz 1997, 90–91.

Reg.: Véghely 1870, 626.: „1247. A veszprémi káptalan előtt Zeland püspök kértére a végedi, erládi, szántói, keszthelyi, egerszegi, bácsföldi kápolnák s a rajki és zalamelléki egyházak iránt intézkedés történik. Ez okmányról eredetileg 12 pecsét függött, a most meglevők közül legérdekesebb az, melyen két szem közt álló pávaalak látható.” – Csak a budai vonatkozásokat kiemelő regesztája: Mon. Budapest, 48. (33. sz.). – Vasvári regeszták 15. (11. sz.)

Henricus prepositus et capitulum Wesprimiense omnibus, ad quoscumque presentes littere pervenerint, salutem in eo, cuius est totum, quod optimum. Ad universorum notitiam volumus pervenire, quod cum venerabilis pater dominus noster Zlaudus, Dei gratia ecclesie nostre episcopus pia in omnibus promptitudine et beneficio liberali se semper exhibuerit et exhibiturum promiserit ad nostras et ecclesie utilitates, petitioni eiusdem grata vicissitudine occurrentes quasdam capellas subscriptas ad nos pleno iure pertinentes ad sua beneplacita a iure magistratus absolventes fecimus

censuales ita videlicet, quod capella Sancti Georgii de Veged solvet dimidium fertonem annuatim, capella Omnium Sanctorum de Errad similiter dimidium fertonem annuatim, capella Sanctorum Cosme et Damiani de Zamtov quatuor pondera annuatim et hoc tam pro decimis parti magistrali pertinentibus, quam etiam pro redditibus altarum earundem capellarum et a sacerdote dictarum capellarum tantus census et nichil plus persolvetur in manus nostras. Item ecclesiam Sancte Elysabeth de Royk et ecclesiam Sanctorum Cosme et Damiani iuxta Zalam Pauli filii Hermani propter suam nimiam paupertatem a iure penitus absolvimus magistrali. Propterea proventus altarum capellarum Sancti Martini et Sancti Laurentii de Keztel, Sancte Marie Magdalene de Egurscug, Sancte Margarete de Buchfelde partem magistralem contingentes omnino dimisimus sacerdotibus in eisdem pro tempore constitutis, decimis tamen partem magistralem contingentibus magistris ecclesie sue integraliter reservatis. Sciendum etiam, quod collatio ecclesie de Teluqui et Sancti Iacobi de Buda et novi montis Budensis ad episcopum Wesprimiensem pro sua, cui voluerit, pertinuit et pertinet voluntate. Ut autem hec nostra concessio irrevocabili iure perduret in posterum in argumentum amplioris veritatis presentes litteras sigillo nostro, prepositi, lectoris, cantoris atque custodis ecclesie nostre ac archidiaconorum duximus sigillandas. Datum anno gratie M^o CC^o XL° septimo, reverendo domino nostro et patre Zlaudo episcopo, Henrico preposito, Symone cantore, Iohanne custode existentibus.

A hátlapon 15. századi kéztől: *Exemptio quidam capellarum intra scriptarum a iura magistratibus ac cetera 1247.*

1332<1383

1332. május 11. Visegrád

Károly Jeromos jáki apát panaszára megtiltja az ország bírói hatóságainak, hogy a jáki apát ellen ítéletet hozzanak.

Transcr.: Mária királynő 1383. február 19-én kelt oklevelében. HU-PBFL-Erdődy (fasc. 91. n. 4434.); HU-MNL-OL-DF 262093. (jelzete a DF fényképezés idején: Vas megyei lt. Középkori oklevelek 574.)

Ed.: Széchényi 1901, 69–70. (1331. április 27-i dátummal, több hibával, I. Lipót 1669. szeptember 23-i átiratából, az Erdődy család monyorókeréki levéltárából, Fasc. 22. Nr. 1099. volt, ma is megvan ugyanezen jelzet alatt.); Urk. Burg. IV. 115–116. (201. sz.) Nem tudván Széchényi kiadásáról, kia-

datlanként tünteti fel és Karácsonyi megjegyzéseire sem utal.; Rácz 1996a, 534. az eredeti alapján; Széchényi 2006, 70–71. reprint kiadásában a bevezetőt író Érszegi Géza figyelmen kívül hagyta az új szövegközlést és az oklevelet a másolat alapján hamisnak tekintette. (Uo. XI.).

Nos Karolus dei gratia rex Hungarie significamus tenore presentium, quibus expedit universis, quod vir religiosus frater Ieronimus, abbas monasterii beati Georgii martiris de Iaak ad nostre serenitatis accedens presentiam nobis significare curavit, quod ipsum monasterium beati Georgii tempore sue foundationis per sanctos reges Hungarie, predecessores nostros tantis beneficiis, libertatibus et prerogativis ac possessionum donationibus clarissime dotatum extitisset, ut in eodem quinquaginta presbiteri regulares Deo iugiter famulantes sine defectu rerum temporalium ac victuum necessariis comode residere potuissent, prout super hiis etiam veridica testimonia plurimorum fidelium nostrorum certissime nos edocuerunt et quod super hiis instrumenta et privilegia validissima ipsum monasterium habuisset; sed dum per potentiam et insultus infidelium nostrorum ipsum monasterium fuisset exustum et funditus concrematum, ipsa instrumenta in eodem consumpta et cremata extitissent et ob hoc libertates et possessiones eiusdem fuissent alienate. Supplicavitque nobis idem abbas humiliter et devote, ut eidem monasterio ob reverentiam beati Georgii aliquo relevationis succursu occurrere dignaremur. Et quia nos sancta mater ecclesia a puerilis etatis nostre exordiis alterius subventionem carentes nutricis officio et matris pietate suscepit laboribus et expensis ac a faucibus hostium ereptum ad regni nostri gubernacula preservando provexit non ut ingratitude filii interpretatione contraria eidem reconpensantes, sed ut recognitores accepti beneficii pacis pietate et remunerationis beneficio sancte ecclesie resarcire cupientes ut prenominatum monasterium de tantis anxietatibus et inopiis ad cultum divini nominis temporibus nostris possit relevari, huiusmodi gratie prerogativa, quamvis satis minima esse videatur respectu eorum, que facere intendimus in futurum, eidem duximus occurrendum, ut possessiones, quas prenominatum monasterium ad presens habere dinoscitur aut extunc in futurum per nostram restitutionem habere poterit, nullus omnino hominum, tam ratione iuris patronatus, quam ratione alicuius iuris dominii in parte vel in toto, in redditibus vel in servitiis pro se aliquid possit aliquomodo vindicare nec manus suas intromittere ad easdem, nisi abbas dicti monasterii pro tempore constitutus pro comodo dicti monasterii disponat de eisdem. Volumus igitur et vobis palatino, iudici curie nostre, universis comitibus, cas-

tellanis et quibuslibet iustitiariis regni nostri firmiter precipimus per presentes, quatenus abbatem dicti monasterii tam presentem quam futurum pretextu quarumlibet possessionum ipsius monasterii contra eos, qui se patronos eiusdem monasterii appellarent, iudicare vel iudicio vestro astare conpellere nullatenus presumptis, aliud facere non audientes. Datum in Wysegrad, quarto die quindenarum beati Georgii martiris, anno Domini Millesimo trecentesimo tricesimo secundo.

1383. február 19. Buda

Mária királynő Mihály jáki apát kérésére és bemutatásában átírja és megerősíti I. Károly 1332-es oklevelét.

Orig.: Hártyán, hátlapra nyomott nagypecsét apró darabkáival. HU-PBFL-Erdődy (fasc. 91. n. 4434.); DF 262093. (jelzete a DF fényképezés idején: Vas megyei lt. Középkori oklevelek 574.)

Ed.: Széchényi 1901, 71. (1388. február 27-i dátummal, több hibával, I. Lipót 1669. szeptember 23-i átiratából, amely az Erdődy család monyorókeréki levéltárából, Fasc. 22. Nr. 1099. ma is megvan ugyanezen jelzet alatt.); Rác 1996a, 534. az eredeti alapján; Széchényi 2006, 70–71. reprint kiadásában a bevezetőt író Érszegi Géza figyelmen kívül hagyta az új szövegközlést és az oklevelet a másolat alapján hamisnak tekintette. (Uo. XI.).

Nos Maria Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. memorie commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit universis, quod serenissimo principe domino Lodovico eadem Dei gratia illustrissimo rege Hungarie, Polonie, Dalmatie etc. gloriose et laudande recordationis, genitore nostro karissimo, volente Domino celi, cuius nutu omnia reguntur et disponuntur, absque prole masculina de medio sublato, nobisque iure successoris et ordine genitore coronam et solium dicti regni Hungarie ac sceptra regiminis ipsius genitoris nostri feliciter adeptis, fidelis noster vir religiosus frater Michael abbas monasterii sancti Georgii de Iaak nostre serenitatis veniens in conspectum, exhibuit nobis quasdam litteras patentes quondam serenissimi principis, domini Karoli regis Hungarie, avi nostri karissimi felicis recordationis super quadam gratie prerogativa per ipsum dominum Karolum regem predicto monasterio sancti georgii in eo, ut possessiones, quas prenominatum monasterium adtunc habere dinoscebatur aut abinde in futurum per ipsius domini Karoli regis restitutionem habere potuisset, nullus omnino hominum tam ratione iuris patronatus, quam ra-

tione alicuius iuris dominii, in parte vel in toto, in redditibus vel servitiis, pro se aliquid potuisset aliquomodo vindicare, nec manus suas intromittere ad easdem, facta confectas, tenoris et continentie per omnia infra-scripte, supplicans exinde nostre maiestati, ut easdem presentibus litteris nostris patentibus de verbo ad verbum inseri et transcribi faciendo, premissamque gratie prerogativam innovando acceptare, approbare, ratificare ac pro eodem monasterio et fratribus in eodem Deo iugiter famulantibus dignaremur perpetuo confirmare, quarum tenor talis est: *(Itt következik I. Károly főnti oklevele)* Nos itaque premissis et devotis supplicationibus predicti fratris Michaelis abbatis de Iaak nostre per ipsum humiliter porrectis maiestati reginali pietate exauditis clementerque admissis, predictas litteras patentes ipsius quondam domini Karoli regis presentibus de verbo ad verbum insertas acceptantes, approbantes et ratificantes ac premissis gratie prerogativam in tenoribus earundem expressam innovantes, pro predicto monasterio sancti Georgii de Iaak et fratribus in ipso Deo iugiter famulantibus, de consensu et beneplacita voluntate serenissime principis domine Elisabeth, premissa Dei gratia regine Hungarie, Polonie, Dalmatie etc. genitricis nostre karissime, ac prelatorum et baronum nostrorum consilio pre-maturo, perpetuo valere confirmamus, presentis scripti patrocinio mediante. Datum Bude, feria quinta proxima post dominicam Reminiscere, anno Domini millesimo trecentesimo octoagesimo tertio. – *A szöveg élén jobb felől: Commissio domine regine.*

1371

1371. május 29. Visegrád

Vilmos pécsi püspök kápolnaispán és titkos kancellár előtt Ják nembeliek Jákmonostora birtokot, amelyet jogi úton akartak visszaszerezni, fogott bírák közreműködésével átengedik a Jákmonostoriaknak. Egyúttal rendezik az egymás ellen eszközölt bírságokat, a köztük történt hatalmaskodásokat és emberöléseket.

Orig.: Eredeti, hártján, hátlapra nyomott pecsét nyomával. DL 41845. (Múzeumi Törzsanyag).

Nos Vilhelmus Dei et apostolice sedis gratia episcopus Quinqueecclesiensis, comes capelle et secretarius cancellarius domini Lodovici Dei gratia regis Hungarie et Polonie memorie commendamus, quod magister Johannes filius Johannis de genere Tyak pro se personaliter ac pro Nicolao et Stephano filiis Andree similiter de genere Tyak ac Michael de Chaford cum

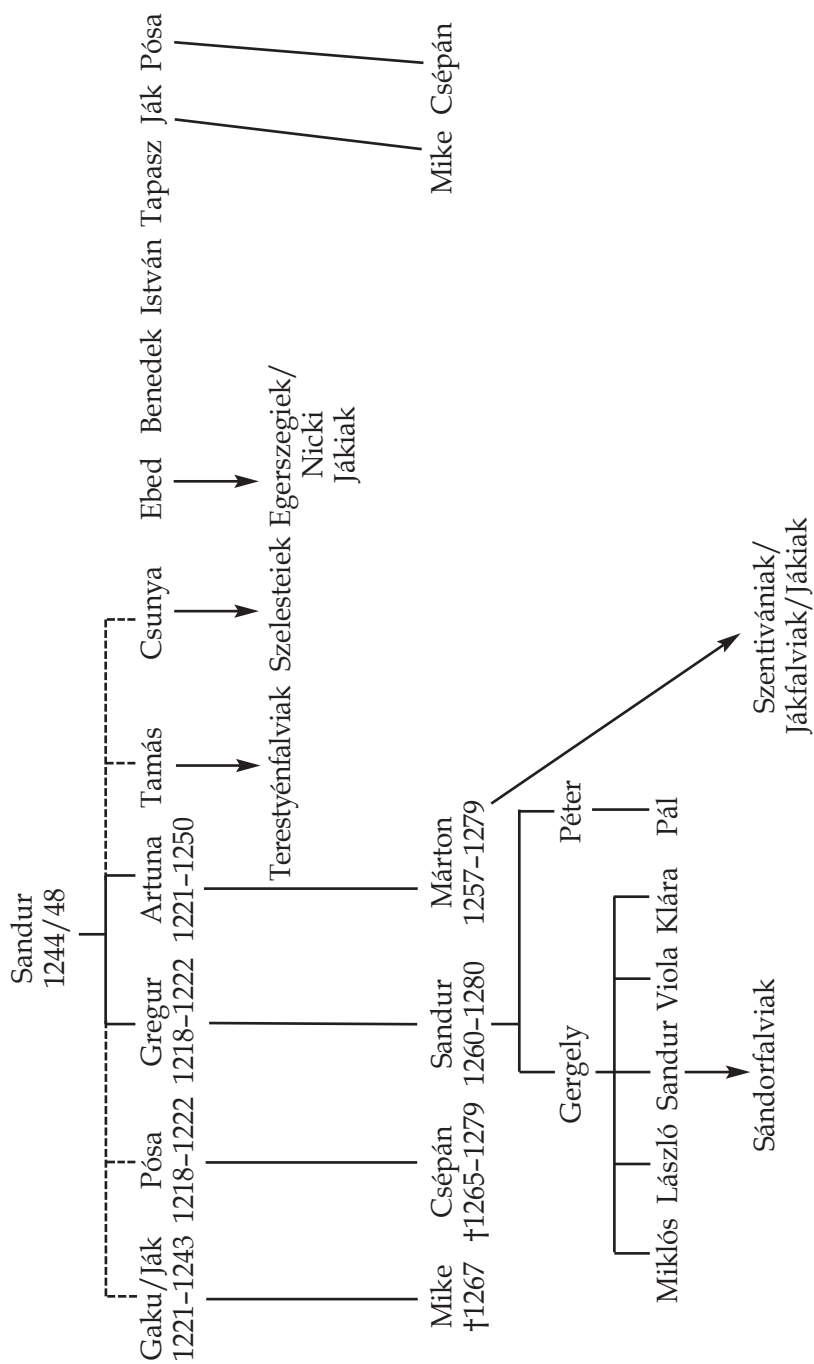
procuratoriis litteris capituli ecclesie castri Ferrei ab una, parte vero ab altera Nicolaus filius Nicolai de Tyakmonostora, Johannes filius Nicolai ac Petrus filius alterius Nicolai de eadem, pro se similiter personaliter et pro Jacobo filio Pauli idem Petrus cum procuratoriis litteris dicti capituli castri Ferrei coram nobis constituti, per eosdem magistrum Johannem filium Johannis et iamdictam Michaellem de Chaford confessum extitit et relatam ministerio vive vocis in hunc modum, quod ipsi videlicet magistri Johannes filius Johannis personaliter ac Michael de Chaford in personis iamdictorum Nicolai et Stephani filiorum Andree vigore et auctoritate prefatarum litterarum procuratoriis possessionem Tyakmonostora vocatam, quam ordine iudiciario ab eisdem Nicolao, Johanne, Petro et Jacobo requirere et reoptinere voluissent, per compositionem et ordinationem proborum et nobilium virorum ipsis Nicolao, Johanni, Petro et Jacobo ac eorum heredibus et posteritatibus universis perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam et habendam pacifice et quiete ac sine litigio aliquali reliquissent et permisissent imo reliquerunt et permiserunt nostri in presentia. Et insuper eedem partes sese mutuo et alternatim super universis iudiciorum gravaminibus, in quibus hactenus contra sese convicti extitissent et aggravati ac quibuslibet factis potentiariis et interfectionibus hominum quoquomodo usque ad hoc tempora inter eos illatis et perpetratis expeditos et absolutos reddidissent et commisissent ymo memoratus magister Johannes filius Johannis personaliter ac prenotatus Michael de Chaford in personis iamdictorum Nicolai et Stephani filiorum Andree dicti auctoritate procuratoria, necnon prefati Nicolaus filius Nicolai, Johannes filius Nicolai et Petrus filius alterius Nicolai personaliter ac idem Petrus in persona prenotati Jacobi filii Pauli similiter premissa procuratoria auctoritate reddiderunt et commiserunt nostri in presentia, tali vinculo interscripto, quod si qua partium partem alteram temporis in eventu super premissis omnibus in causam atraheret, tunc talis pars contra partem alteram in ipsa concordia pacifice perseverantem in pena succubitus duelli facti potentialis convinceretur ipso facto, ad quod prefatus magister Johannes se personaliter ac prenomminatus Michael de Chaford sepredictos filios Andree vigore dictarum litterarum procuratoriis, necnon predicti Nicolaus, Johannes et Petrus se similiter personaliter ac idem Petrus prefatum Jacobum fratrem Pauli prenotata procuratoria auctoritate sponte coram nobis obligarunt. Datum in Vyssegrad feria quinta proxima post festum Penthecostes, anno Domini M° CC° LXX° primo.

Leszármazási táblák

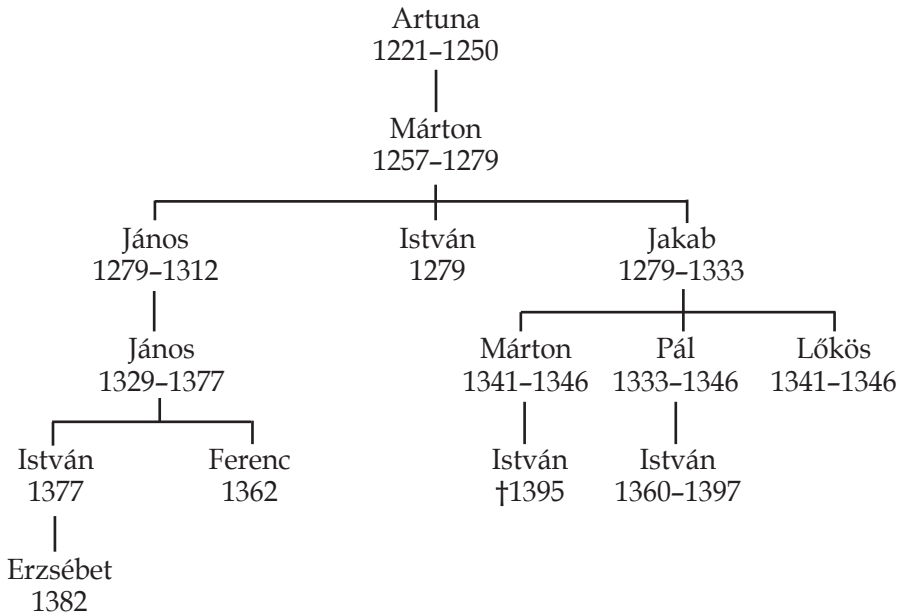
Részletes hivatkozást csak a Pornó- és Jákmonostori főág táblája tartalmaz. A többi családfa esetében csak vázlatos leszármazási táblát közlök, elsősorban a főszövegben mondottak könnyebb áttekinthetősége érdekében.

- ¹ 1198: Reg. Arp. 172., 173., 174., 175., 182.; 1199: Reg. Arp. 183.; Reg. Arp. 185., 188., 189., 193., 194., 195. – Zsoldos 2011, 332.
- ² 1206: Reg. Arp. 22.3, 224., 225., 227.; 1207: Reg. Arp. 228., 229., 230.; 1209: Reg. Arp. 242.; 1216: Reg. Arp. 306.; 1221 (néhai): DF 261764. (Függelék); – Zsoldos 2011, 293.
- ³ 215: Reg. Arp. 298.; 1221: DF 261764.; 209103. (Urk. Burg. I. 118. sz.): 1223: 208360. (Urk. Burg. I. 128. sz.); 1224: Reg. Arp. 569.; 1236: DL 91106. (HO VI. 37.); 1238: DL 99841. (Urk. Burg. 255. sz.); 1240: Wenzel XI. 315.; 1244: DF 291011. (Reg. Arp. 771.); 1325: DL 2300. (Zala I. 181.); 1333: DL 40651. (HO III. 117.) – Zsoldos 2011, 327–328.
- ⁴ 1221: DF 261764.; 209103.; 1223: DF 208360.; 1244: DF 291011.
- ⁵ 1221/1240: DF 261764.
- ⁶ DF 209107.
- ⁷ 1259: DF 209107.; 1266: DF 200019. és 200021.; 1270: DL 725. (Urk. Burg. I. 579. sz.); 1281: HO. III. 35. (eredetije nincs meg).
- ⁸ 1257: DF 200017. (Fejér IV/2. 429, IX/7. 669.); 1259: DF 209107. (Urk. Burg. I. 390. sz.)
- ⁹ 1257: DF 200017.; 1266: DF 200019. (Fejér IV/3. 322.); 200021. (Zala I. 48.)
- ¹⁰ 1226: Reg. Arp. 433.a=DL 61126.; 1236: Wenzel VII. 23.; Zala I. 10.; 1237: DF 200636.; 1239: DL 91106. (HO. VI. 37., Reg. Arp. 661.); 1245: Reg. Arp. 823.; 1240/41: említés 1248-ból: DF 200014. (Fejér IX/7. 662.); 1262: DF 200021. (Zala I. 49.). – Zsoldos 2011, 357.
- ¹¹ 1259: DF 209107.; 1266: 200019.; 200021.; 1267: Urk. Burg. I. 492. sz.; 1273: Reg. Arp. 2389.; 1274: Reg. Arp. 2562., 2564., 2567., 2569., 1275: 2595., 2602.; 1276.: Reg. Arp. 2708.; 1279.: Reg. Arp. 2942.; 1282: (1289): Reg. Arp. 3544. – Zsoldos 2011, 294.
- ¹² 1262–1266: DF 200019., 200021.
- ¹³ 1262–1266: DF 200019., 200021.
- ¹⁴ 1262–1266: DF 200019., 200021.; 1276: Reg. Arp. 2689.; 1289: Wenzel XII. 483.; 1292: Zala I. 109.; 1326 (eml.): Zala I. 195.

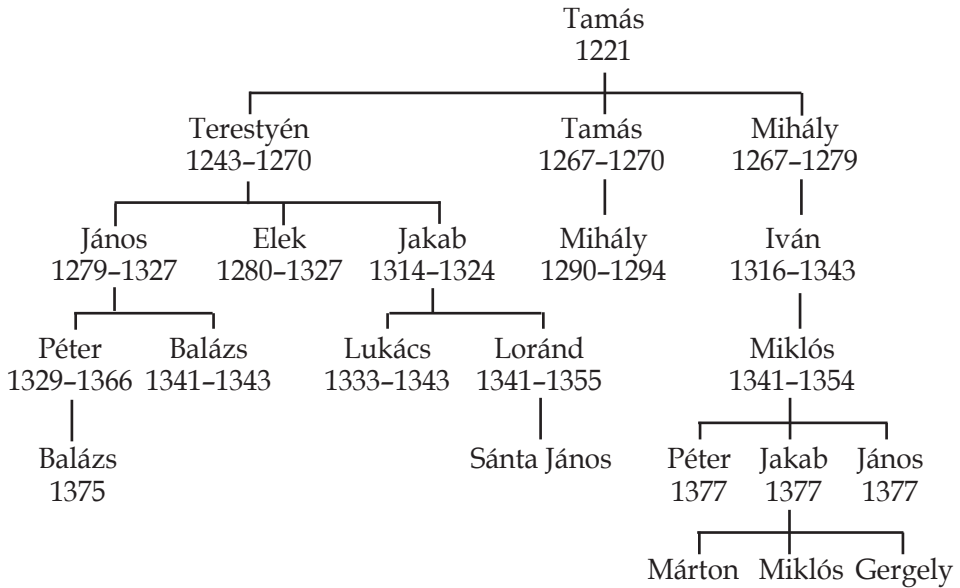
A Rába balparti ágak

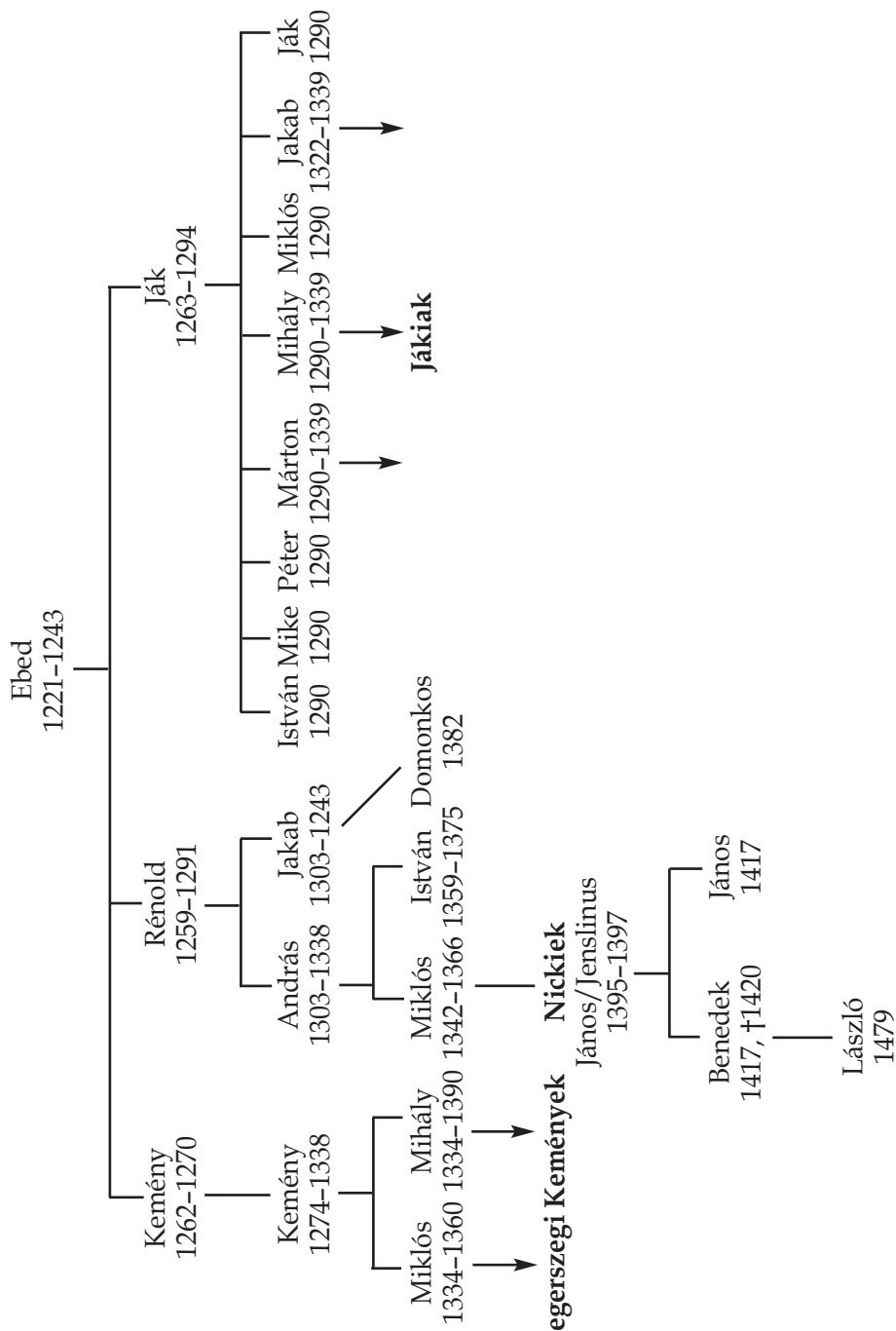
A Szentivánfalviak

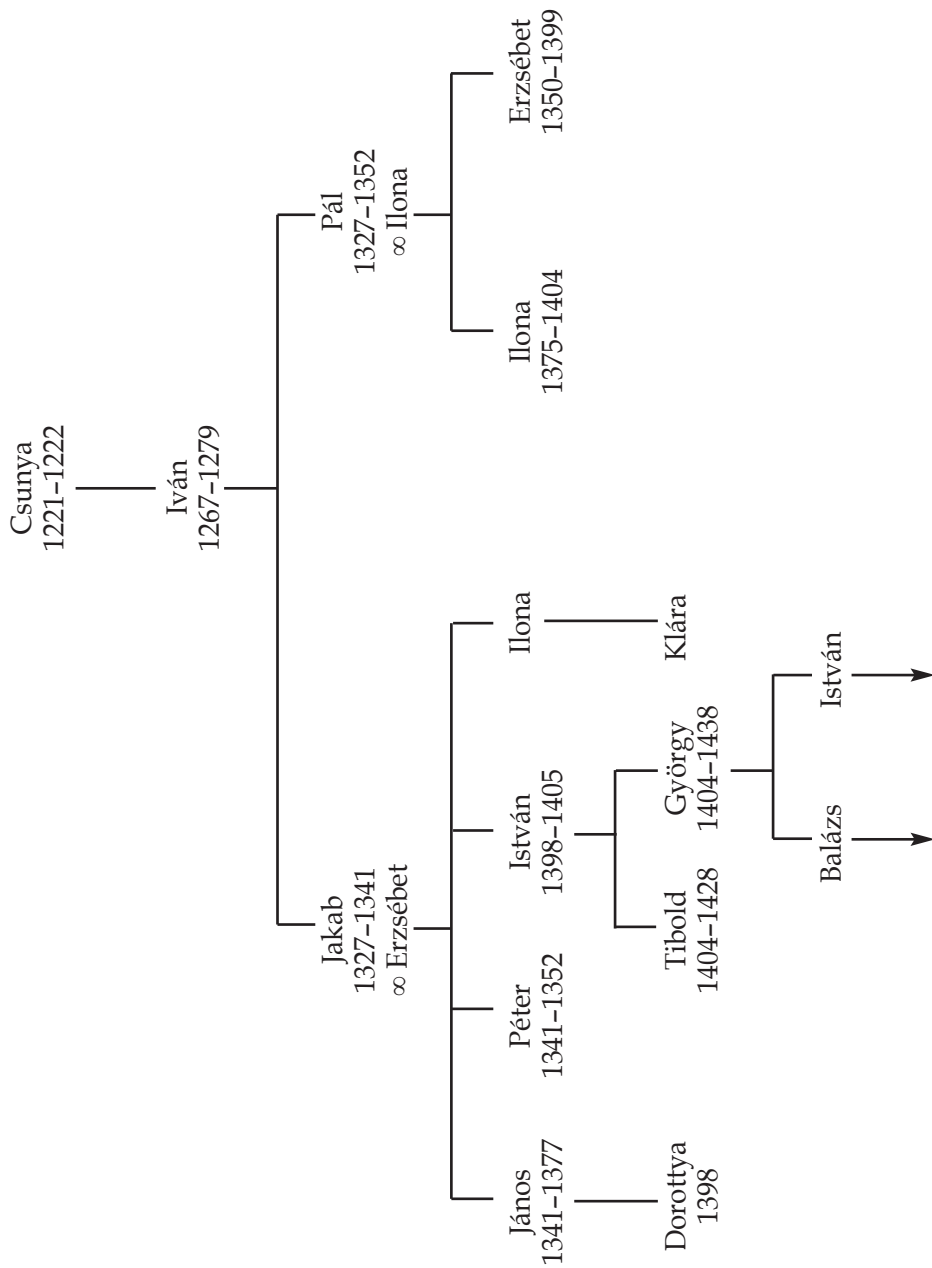
A Terestyénfalviak

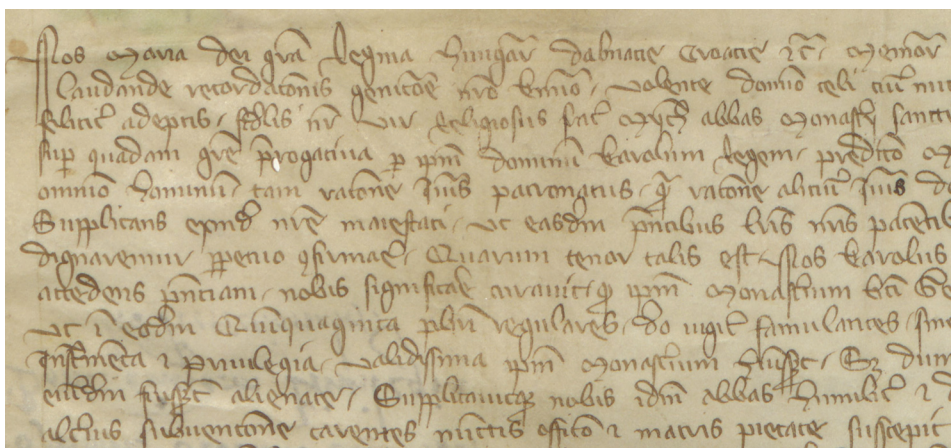
Az Ebed-ág

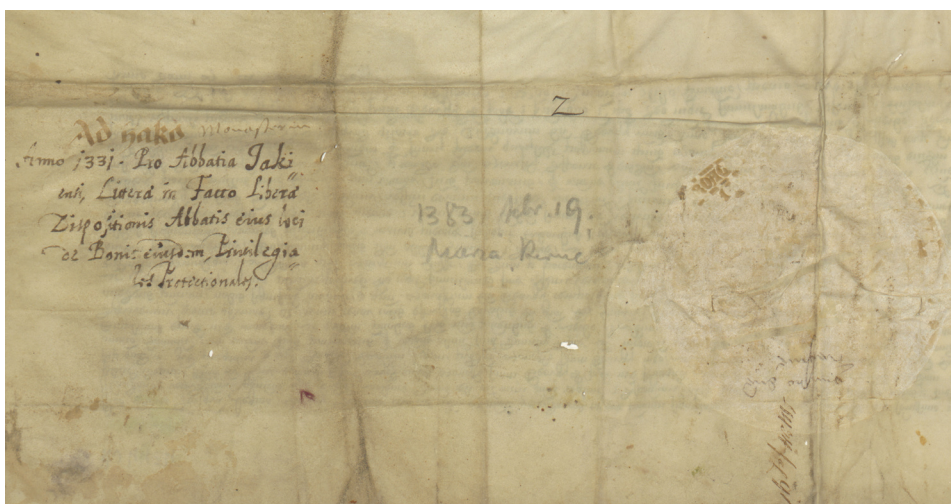
A Szelesteiek

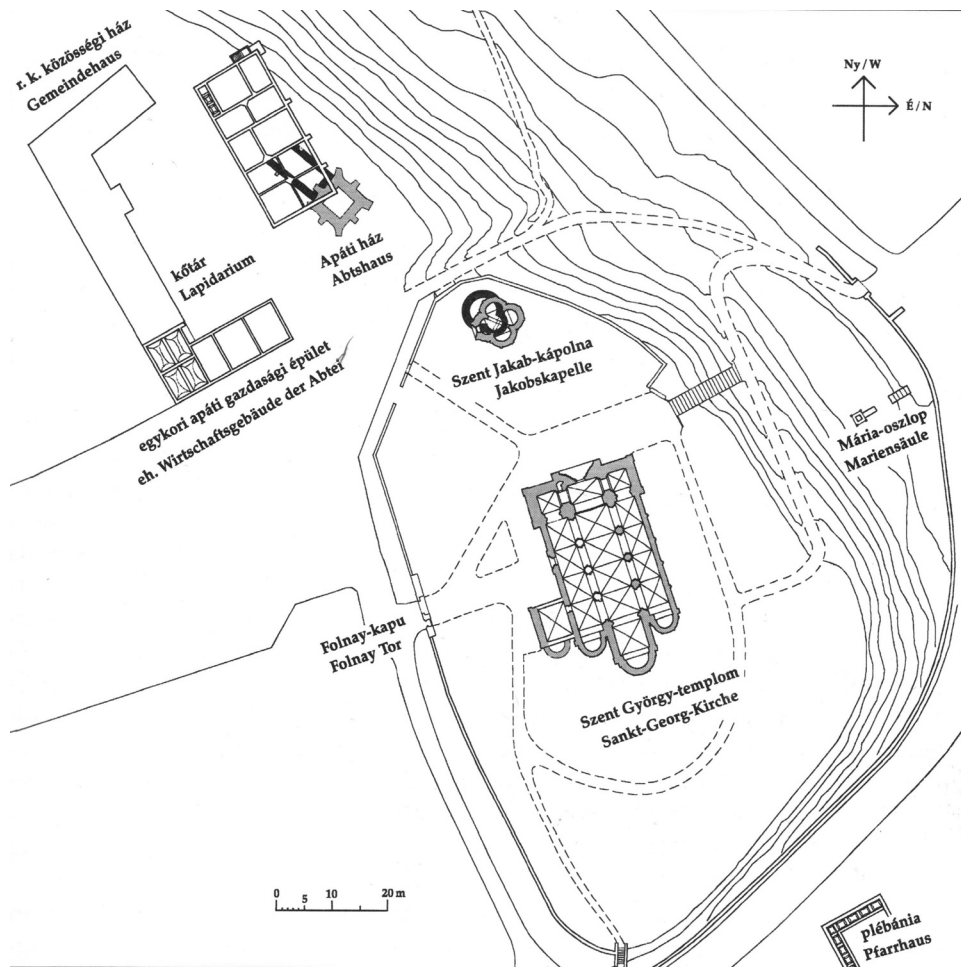
KÉPEK

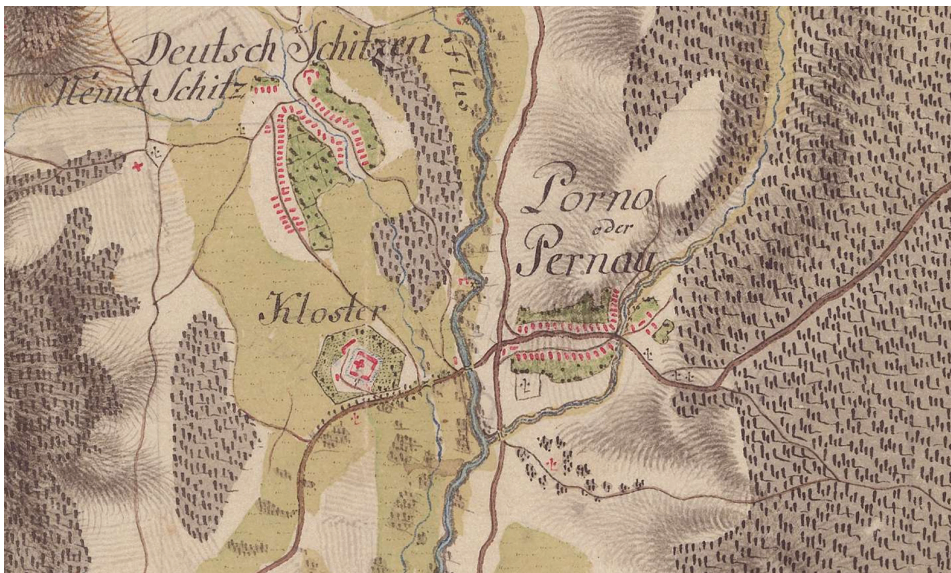
1. kép. Mária királynő 1383. évi jáki oklevelének kezdő sorai
HU-PBFL-Erdődy (fasc. 91. nr. 4434.)

2. kép. Mária királynő 1383. évi jáki oklevelének hátlapja
HU-PBFL-Erdődy (fasc. 91. nr. 4434.)

3. kép. A jáki templomdomb helyszínrajza (Mezey – Szentesi 1999, 9.)

4. kép. A pornói monostor még látható az első katonai felmérésen (1782–1785)
(<https://maps.arcanum.com>)

5. kép. Zlaidus fehérvári olvasókanonok pecsétje
a) eredetiről (HU-VFL-Veszprémi székes-
főkáptalan magánlevéltára, Paloznak 9.) b) másolatról (HU-MNL-OL V 8. 332.
Lantos Zsuzsanna felvétele)

*6. kép. A jáki monostor apszisának Szent György-freskója
(A szerző felvétele a restaurálási munkálatok idején, 2021. ápr. 16.)*

7. kép. Tátika várának romjai napjainkban (A szerző felvétele.)

8. kép. Az 1247-es veszprémi káptalani oklevél Egerszeg, Véged, Nyirád, Keszthely templomainak magisztrátusi jogáról HU-MNL-VML Középkori oklevelek 1033. (DF 262491.)

9. kép. Miklós győri püspök 1332. évi oklevele, amelyben átírja elődének 1249. évi oklevelét a jákfai egyház magisztrátusáról HU-MNL-GYMSMLS 4637. (DF 209138.)

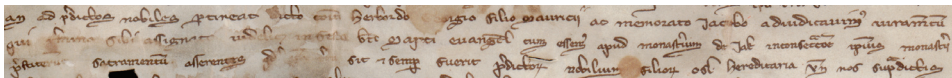
10. kép. A jáki templom karzatának kegyúri ülőfülkesora
(A szerző felvétele, 2021. ápr. 16.)

11. kép. Az alapító törött fedlapos sírhelye a déli toronyaljban
(A szerző felvétele, 2021. ápr. 16.)

12. kép. A déli toronyalj déli falának freskóján lévő világi személyek
(A szerző felvétele a restaurálási munkálatok idején, 2021. ápr. 16.)

13. kép. A jáki monostor felszentelését említő oklevél
(in festo beati Marci evangeliste cum essemus apud monasterium de Jak
in consecratione ipsius monasterii, a helyszínt kisebb betűvel írták az oklevélre,
HU-MNL-OL-DL 66618.)

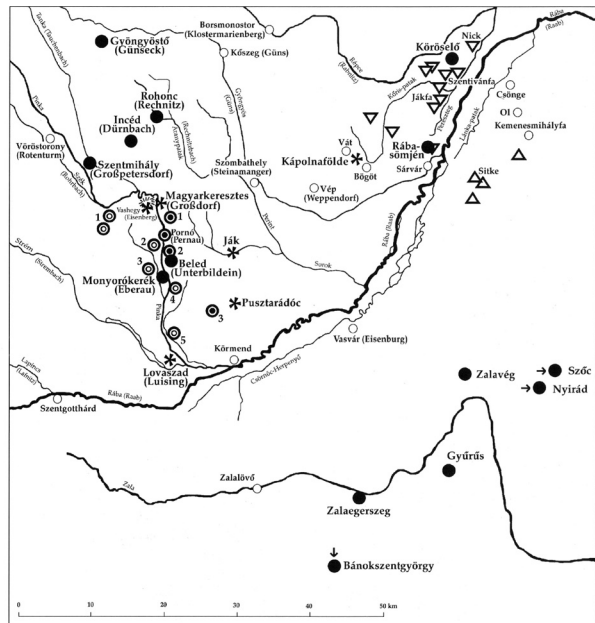

14. kép. Az apáti ház mellett feltárt 13. századi lakótorony falai
(A szerző felvétele, 2021. ápr. 16.)

II
A Ják nemzetség és a jáki monostor birtokai / Die Landgüter des Geschlechts Ják und des Monasteriums zu Ják

- * a jáki apátság birtokai: falvak, falurészek és földek / Landgüter des Monasteriums zu Ják
- 1. Márton birtokai, illetve fiai és unokái örökös birtokai / Landgüter des Martin „des Großen“ bzw. die Erbgüter seiner Söhne und Enkel
- ⊙ a Pórnómonostori ág Szentgotthárdnak átadott falvai az 1221-es oklevél szerint / die Dörfer der Pernauer Linie, deren Übertragung an das Zisterzienserklöster von St. Gotthard 1221 könglich bestätigt wurde
 - 1 Perwolff, ma: Horvátlöv / heute: Kroatisch-Schützen (H)
 - 2 Hétfőhely, ma: Felsőbeled / heute: Oberbildein (A)
 - 3 Kölked, ma: Nagykölked / heute: Großkulken (H) valamint monostor és udvarház Pórnón, továbbá Monyorókerék / sowie Monasterium und Herrenhaus in Pernau (H) bzw. Eberau (A)
- ⊙ a monyorókeréki vár tartozékai 1297-ben / der Burg Eberau zugehörige Dörfer im Jahre 1297
 - 1 Füzes, ma: Gyepü- és Egyházásfüzes / heute: Koh- und Kirchfisch (A)
 - 2 Heyl, ma: Pököfalu / heute: Höll (A)
 - 3 Tótfalu, ma: Pinkatótfalu / heute: Winten (A)
 - 4 Szentpéter, ma: Szentpéterfa / heute: Prostrum (H)
 - 5 Mindszent, ma: Pinkaminszent / heute: Allerheiligen (H) és / und Beled, ma: Alsóbeled / heute: Unterbildein (A)
- ▽ falvak és földek a Rába-balparti főág családjainak birtokában / Dörfer der links des Raabflusses begüterten Hauptlinie
- △ falvak és földek a Rába-jobbparti főág családjainak birtokában / Dörfer der rechts des Raabflusses begüterten Hauptlinie

KARÁCSONYI 1901, KESZEI 1967 és RÁCZ György adatai, valamint a tanulmány jegyzeteiben említett oklevelek alapján Szentesi / nach Angaben von KARÁCSONYI 1901, KESZEI 1967, György RÁCZ und den im Aufsatz angegebenen Urkunden

15. kép. A Ják nemzetség és a jáki monostor birtokai (Mezey – Szentesi 1999, 5.)

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- HU-MNL-GYMSMLS = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltára, Sopron, Középkori oklevelek gyűjteménye
HU-MNL-OL DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
HU-MNL-OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
HU-MNL-VML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Középkori oklevelek gyűjteménye.
HU-VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár
HU-PBFL-Erdődy = Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Erdődy család vépi levéltára

Kiadott források

- Anjou = Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp., 1878–1920.
AOkl. = Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1301–1387. I–. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged, 1990–. [E kiadvány esetében mindig csak a regeszta sorszáma hivatkozom.]
Batthyany, Leges = Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium opera et studio Ignatii comitis de Battyán episcopi Transilvaniae collectae et illustratae. Tom. I.–III. Albae Carolinae, Claudiopoli, 1785–1827.
Bél 1977 = Bél Mátyás: Vas vármegye leírása. Fordította Tihanyi Tiborné Szálka Irma. A fordítást ellenőrizte, jegyzetekkel és irodalommal ellátta Bendefy László. Hetedik közlemény. Vasi Szemle 21. (1977). 446–469.
Bollók 1984 = Kézai Simon: A magyarok viselt dolgai és Ismeretlen szerző: Képes Krónika. Bollók János fordítása. In: A magyar középkor irodalma. Szerk. V. Kovács Sándor. Bp., 1984. 115–318.
DHA = Diplomata Hungariae Antiquissima I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Adiuverunt Johannes Bapt. Borsa – Franciscus L. Hervay – Bernardus L. Kumorovitz – Julius Moravcsik. Budapestini, 1992.

- Doc. Paul. = Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai I–III. A kötet anyagát gyűjtötte Gyéressy Béla. Sajtó alá rendezte Tóth Melinda – ifj. Entz Géza – Széphelyi Frankl György. (Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai 10., 13., 14.) Bp., 1975., 1976., 1978.
- Endlicher = Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Edidit Stephanus Ladislaus Endlicher. Sankt Gallen, 1849. (Unveränderter Neudruck 1931, Leipzig)
- Erdélyi Okmánytár = Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. 1023–1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26.) Bp., 1997.
- Fejér = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér I–XI. Budae, 1829–1844.
- Fraknói, Oklevéltár = Fraknói Vilmos: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Bp., 1899.
- Guary It. = Sörös Pongrác: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Árpád- és Anjou-kori kiadatlan oklevelei. Történelmi Tár 9. (1908) 161–195.
- Gyimesi 1985 = Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből. Szerk. Gyimesi Endre. Zalaegerszeg, 1985.
- Házi, Oklevelek = Házi Jenő: Vas megyei középkori oklevelek. 5. közlemény. Vasi Szemle 22. (1968) 270–272.
- Heves Megyei oklevelek = Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Diplomata aetatis Arpadiana in Archivo Comitatus Hevesiensis conservata. Válogatta, fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette Kondorné Látkóczki Erzsébet. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 4.) Eger, 1997.
- HO = Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–V. Kiadják Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győrött, 1865–1873. VI–VIII. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp., 1876–1891.
- Kolozsmonostor = A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Kivonatokban közlésezi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Bp., 1990.
- Középkori históriák oklevelekben = Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) Szeged, 1992.

- Kubinyi, Árpádkori oklevelek = Árpádkori oklevelek 1095–1301. Codex diplomaticus Arpadianus. Közzé teszi ifj. Kubinyi Ferencz. (Magyar Történelmi Emlékek. Monumenta Hungariae Historica I.) Pest, 1867.
- Kun László emlékezete = Kun László emlékezete. Szerk. Kristó Gyula. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 5.) Szeged, 1994.
- Lexicon Latinitatis Hung. = Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae I–VI. Ad edendum praeparavit Iván Boronkai et Kornél Szovák. Bp., 1987–2018.
- Lukcsics = Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei I–II. Bp., 1931., 1938.
- Mon. Budapest = Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest. Első kötet (1148–1301). Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp., 1936.
- Mon. Strig. = Monumenta ecclesiae Stigoniensis I–II. Edidit Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874–1882. III. Edidit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1924. IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska – Geysa Érszegi – Andreas Hegedűs – Tiburcius Neumann – Cornelius Szovák – Stephanus Tringli. Budapestini-Strigonii, 1999.
- Mon. Vat. = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I. Bp., 1885.
- Mon. Vesp. = Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára I–III. Közrebocsájtja a Római Magyar Történeti Intézet. IV. Közrebocsájtja Lukcsics József. Bp., 1896–1907.
- Reg. Arp. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Bp., 1923–1943. II/2–4. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9., 13.) Bp., 1961–1987. [E kiadvány esetében mindig csak a regeszta sorszámára hivatkozom.]
- Reg. Duc. = Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Bp., 2008. [E kiadvány esetében mindig csak a regeszta sorszámára hivatkozom.]
- Sopron = Sopron vármegye története I–II. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889–1891.
- SRH = Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. III. Ed. Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938. [Reprint: Bp., 1999.]

- Szabó 1870 = Szabó Károly Árpádkori regesztái a vörösvári levéltárból. Közli Szabó Károly. Századok 4. (1870) 605–608.
- Szentszéki regeszták = Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette Balogh Elemér. (Jogtörténeti Tár 1/1.) Bp., 1997.
- Teleki, Hunyadi = Teleki József gróf: Hunyadiak kora Magyarországon. X. Okmánytár. Pest, 1853.
- Theiner = Vetera monumenta historicam Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I-II. Romae, 1859–1860.
- Thuroczi = Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum II. Commentarii. 1. Ab initiis usque ad annum 1301. Composuit Elemér Mályusz, adiuvante Julio Kristó. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova. Tomus VIII.) Bp., 1988.
- Urk. Burg = Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Herausgegeben im Auftrage der Burgenlandischen Landesregierung I. Bearbeitet von Hans Wagner. II-IV. Bearbeitet von Imtraut Lindeck-Pozza. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Siebente Reihe) I-II. Graz-Köln, 1955–1965. III-IV. Wien-Köln-Graz, 1979–1985.
- Urk. Sieb. = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. Von Franz Zimmermann – Carl Werner. Hermannstadt, 1892.
- Vasvári regeszták = Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. Készítette Kóta Péter. (Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I., Vas megyei levéltári füzetek 8.) Szombathely, 1997. [E kiadvány esetében mindig csak a regeszta sorszáma hivatkozom.]
- Veszp. Reg. = Veszprémi Regeszták (1301–1387). Összeállította Kumorovitz L. Bernát. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2.) Bp., 1953.
- Wenzel = Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I-XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria) Pest-Bp., 1860–1874.
- Zala = Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre – Véghelyi Dezső – Nagy Gyula. I-II. Bp., 1886–1890.

Závodszy, Törvények = Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.) (Művelődéstörténeti Értekezések 10.) Bp., 1904.

ZsO = Zsigmondkori Oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér et al. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3., 4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.) I- . Bp., 1951- . [E kiadvány esetében mindig csak a regeszta sorszáma hivatkozom.]

Szakirodalom

Almási 1994 = Almási Tibor: Ják nem. In: Kristó 1994. 299.

Almási – Trogmayer 1994 = Szerk. Almási Tibor – Trogmayer Ottó. In: Kristó 1994, 637–638.

Bácsatyai 2015 = Bácsatyai Dániel: Az egresi ciszterci monostor korai történetének kérdései. Századok 149. (2015) 263–299.

Balázsik 2014 = Balázsik Tamás: Bambergtól Nyirádig ...? Újabb adatok a késő román kori épületplasztika témaköréhez. Műemlékvédelem 58. (2014) 233–243.

Balics 1885–1890 = Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon I–II. Bp., 1885–1890.

Bándi 1987 = Bándi Zsuzsanna: Körmend a középkorban. (Körmendi Füzetek) Körmend, 1987.

Bárdosi 1982 = Vas megye földrajzi nevei. Bárdosi János vezetésével gyűjtötték a Vas megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Tudományos tanácsadó Végh József – Balogh Lajos. Szombathely, 1982.

Barta – Barta 1993 = Ifj. Barta János – Barta Gábor: III. Béla király jövedelmei. Századok 127. (1993) 413–449.

Békefi 1891 = Békefi Remig: A pilisi apátság története I. 1184–1541. Pécs, 1891.

Békefi 1901 = Békefi Remig: A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája. Bp., 1901.

Békefi 1907 = Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp., 1907.

Benczik – Feiszt 2000 = Benczik Gyula – Feiszt György: Pusztatemplomok Vas megyében. Vasi Szemle 54. (2000) 73–84.

Bogyay 1944 = A jáki apátsági templom és Szent Jakab kápolna. Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez. Szombathely, É. n. [1944].

- Bogyay 1993 = Bogyay Tamás: Ják és Bamberg. In: Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Valter Ilona. (Művészettörténet – Műemlékvédelem II.) H. n., 1993. 11–18.
- Bolla 1983 = Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 100.) Bp., 1983.
- Bónis 1947 = Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, É. n. [1947]
- C. Tóth 2017 = C. Tóth Norbert: A „mályuszi modell” érvényessége: vissza az alapokhoz? In: Egyházi társadalom a magyar királyságban a 16. században. Szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. (Seria Historiae Diocesis Quinqueecclesiensis XVII.) Pécs, 2017. 11–34.
- Constable 1964 = Constable, Giles: Monastic Tithes from their Origins to the Twelfth Century. Cambridge, 1964.
- Csánki 1890–1913 = Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Bp. 1890–1913.
- Csóka 1967 = Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967.
- Csóka 1969 = Csóka J. Lajos: Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra I–II. Bp., 1969.
- Dávid 1978 = Dávid Katalin: A hahóti és csatári bencés apátságok alapításáról. Vigilia 43. (1978) 5. sz. 291–296.
- Dénes 1983 = Dénes József: Alsó-Tátika középkori vára. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1982–83. Szerk. Degré Alajos – Bilkei Irén. (Zalai Gyűjtemény 18.) Zalaegerszeg, 1983. 87–94.
- Dénes 1990 = Dénes József: Árpád-kori vár Gőr-Kápolna-dombon. Castrum Bene 1989. Gyöngyös, 1990.
- Dénes 1996 = Dénes József: Nyugat-Dunántúl a 10. században. Kísérlet a helynevek értelmezésére. Vasi Szemle 50. (1996) 357–370.
- Dercsényi 1957 = Dercsényi Dezső: Zur siebenhundertjährigen Feier der Kirche von Ják. Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae 4. (1957) 173–202.
- Eckhart 2012 = Eckhart Ferenc Hiteleshelyek a középkori Magyarországon = Die glaubwürdige Orte Ungarns im Mittelalter. Ford. Csókay Balázs – Dreska Gábor. (Studia Notarialia Hungarica 11.) Bp., 2012
- Engel 1987 = Engel Pál: Töprengések az Árpád-kori sáncvárak problémájáról. Műemlékvédelem 31. (1987) 9–14.
- Engel 1988 = Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok 122. (1988) 89–144.

- Engel 1989 = Engel Pál: Die Güssinger im Kampf gegen die Ungarische Krone. In: Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert). Herausgegeben Heide Dienst und Irmtraut Lindeck-Pozza. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 79.) Eisenstadt, 1989. 85–113.
- Engel 1996 = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I-II. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5.) Bp., 1996.
- Engel 2020 = Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Bp., 2020. (<https://abtk.hu/hirek/1713-megujult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarorszag-digitalis-atlasza>)
- Entz 1975 = Géza Entz: Die Wandmalereien der Westempore in Ják. Sonderdruck aus Beitrage zur Kunstgeschichte und Denkmalpflege Walter Frodl zum 65 Geburtstag gewidmet. Wien–Stuttgart, 1975. 172–181.
- Erdélyi 1908 = Erdélyi László: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 21.) Bp., 1906–1908.
- Érszegi 1994 = Érszegi Géza: Kancellárok. In: Kristó 1994. 321.
- Érszegi 1995 = Érszegi Géza: Róbert érsek oklevelei. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7. (1995) 1–2. sz. 31–52.
- Érszegi 1996a = Érszegi Géza: Hétköznapok a középkorvégi magyarországi bencés monostorokban. In: Takács 1996, I. 561–570.
- Érszegi 1996b = Érszegi Géza: A jáki monostor felszentelésének napja. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv (Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae) 2. Szerk. Bertényi Iván – Dóka Klára. Bp., 1996. 109–114.
- Érszegi 1996c = Érszegi Géza: Szent István pannonhalmi oklevele. (Oklevéltani-filológiai kommentár). In: Takács 1996. 47–89.
- Érszegi 1996d = Érszegi Géza: A székesfehérvári Boldogasszony egyház kiváltságairól. A székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből) Székesfehérvár, 1996. 115–142.
- Érszegi 2010 = Érszegi Géza: A veszprémvölgyi monostor tizedjövödelméről. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010. 95–106.
- Falschungen 1988 = Falschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986. 5 Textbände und 1 Registerband. I–VI. (Monumenta Germaniae Historica, Schriften Band 33.) Hannover, 1988.

- Fejérpataky 1893 = Fejérpataky László: A Gutkeled-Biblia. Magyar Könyvszemle Új folyam 1. (1893) 5–22.
- Fejérpataky 1885 = Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp., 1885.
- Fügedi 1961 = Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából 14. (1961) 17–107.
- Fügedi 1977 = Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 82.) Bp., 1977.
- Fügedi 1991a = Fügedi Erik: Sepelierung corpus eius in proprio monasterio. A nemzeti monostor. Századok 125. (1991) 35–66.
- Fügedi 1991b = Fügedi Erik: A szerzetesrendek a középkori Magyarországon. In: A katolikus egyház Magyarországon. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Bp., 1991. 37–48.
- Fügedi 1992a = Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja. Bp., 1992.
- Fügedi 1992b = Fügedi Erik: Somogyvár francia monostora... In: Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk. Magyar Kálmán. Kaposvár, 1992. 55–60.
- Gárdonyi 1907 = Gárdonyi Albert: I. Károly király nagypecsétei. Turul 25. (1907) 30–57.
- Gárdonyi 1933 = Gárdonyi Albert: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. 1933. október 7. Bp., 1933. 163–182.
- Geldner 1980 = Geldner, Ferdinand: Bamberg. In: Lexikon des Mittelalters I. 1396–1397.
- Gerics 1961 = Gerics József: Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961.
- Gerics 1966 = Gerics József: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In: Jogtörténeti tanulmányok I. Szerk. Csizmadia Andor. Bp., 1966. 287–307.
- Gutheil 1977 = Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977.
- Györffy 1959a = Györffy György: A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: Uó: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp., 1959.
- Györffy 1959b = Györffy György: Pusztaszer. Műemlékvédelem 3. (1959) 4. sz. 193–199.
- Györffy 1963–1998 = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp., 1963–1998.

- Györffy 1970a = Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeológiai Értesítő* 97. (1970) 191–242.
- Györffy 1970b = Györffy György: Koppány lázadása. In: Somogy megye múltjából. *Levéltári Évkönyv* 1. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1970. 5–30.
- Györffy 1977 = Györffy György: István király és műve. Bp., 1977.
- Györffy 1993 = Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Bp., 1993.
- H. Gyürki, 1963 = H. Gyürky Katalin: Die St. Georg-kapelle in der Burg Veszprém. *Acta Archaeologica* 15. (1963) 341–418
- Házi 1957 = Házi Jenő: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. *Századok* 91. (1957) 464–466.
- Heckenast 1970 = Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Bp., 1970.
- Herényi 1997 = Herényi István: Magyarország nyugati végvidéke 800–1242. 2. kiadás. H. n., 1997.
- Hervay 1984 = Ferenc L. Hervay: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. (*Bibliotheca Cisterciensis* 7.) Roma, 1984.
- Holub 1929 = Holub József: Zala megye története a középkorban I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.
- Hóman 1918 = Hóman Bálint: A magyar nép neve a középkori latinságban III. *Történeti Szemle* 7. (1918) 1–22.
- Hóman 1925 = Hóman Bálint: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum*. Bp., 1925.
- Horváth 1954 = Horváth János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954.
- Illés 1904 = Illés József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában Bp., 1904.
- Jakó 1984 = Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei. *Levéltári Közlemények* 55. (1984) 111–139.
- Jékely 2001 = Jékely Zsombor: Jáki és garamszentbenedeki falképek. In: *Takács* 2001, 153–158.
- Kállay 1915 = Kállay Ubul: Kopán krónikája. *Turul* 33. (1915) 21–25.
- Karácsonyi 1900–1901 = Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–III. Bp., 1900–1901. [Reprint: 1995. Ez utóbbi lap-számaira hivatkozom.]

- Karácsonyi 1988 = Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve. Szerk. Koszta László. Szeged, 1988.
- Keszei 1967 = Keszei Pál: Terra Jaak. Vasi Szemle (1967) 191–210.
- Kiss 1988 = Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II. 4. bővített és javított kiadás Bp., 1988.
- Klaniczay 1999 = Klaniczay Gábor: Szent László kultusza a 12–14. században. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. Bp., 1999. 357–374.
- Kollányi 1900 = Kollányi Ferencz: Esztergomi kanonokok, 1100–1900. Esztergom, 1900.
- Kollányi 1906 = Kollányi Ferencz: A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Bp., 1906.
- Kollányi 1908 = Kollányi Ferencz: A párbér jogi természetéhez. Bp., 1908.
- Koppány 1993 = Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei. (Művészettörténet – Műemlékvédelem III.) H. n. 1993.
- Koppány 2003 = Koppány Tibor: Zalaszentő közepkori temploma. Műemlékvédelmi Szemle 13. (2003) 1. sz. 5–39.
- Kovács 1910 = Kovács Ignác: A borsmonostori apátság története. Sopron, 1910.
- Kozák 1962 = Kozák Károly: A zalaszentői templom feltárása és környékének középkori története. Archaeológiai Értesítő 89. (1962) 220–235.
- Kristó 1976 = Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae LV.) Szeged, 1976.
- Kristó 1979 = Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979.
- Kristó 1990 = Kristó Gyula: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. Irodalomtörténeti Közlemények 94. (1990) 425–443.
- Kristó 1994 = Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994.
- Kristó 2004 = Tatárjárás előtti bencés monostorainkról. Századok 138. (2004) 403–411.
- Kubinyi 1975 = Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 46. (1975) 59–117.
- Kubinyi 1996 = Kubinyi András: Mátyás király és a monasztikus rendek. In: Takács 1996, I. 538–544.

- Kumorovitz 1937 = Kumorovitz Lajos Bernát: A spetialis praesentia regia pecséthasználata Zsigmond korában. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1937. 422–439.
- Kumorovitz 1963 = Kumorovitz Lajos Bernát: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI–XII. század). Századok 97. (1963) 16–20.
- Kumorovitz 1964 = Kumorovitz L. Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. „Pest” legkorábbi említése. Tanulmányok Budapest Múltjából 16. (1964) 43–81.
- Kumorovitz 1972 = Kumorovitz L. Bernát: Adatok Budapest főváros Árpád-kori történetéhez. Tanulmányok Budapest múltjából 19. (1972) 7–35.
- Kurcz 1988 = Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp., 1988.
- Landau 1975 = Landau, Peter: Jus Patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts. Köln–Wien 1975.
- Lindeck-Pozza, Irmtraut 1985 = Irmtraut Lindeck-Pozza: Bemerkungen zum Urkundenbuch des Burgenlandes. Burgenländische Heimatblätter 47. (1985) 4. sz. 197–204.
- Magyar I. L. 1999 = Magyar István Lénárd: Hagios Georgios Megalomartyr. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. Bp., 1999. 59–65.
- Magyar K. 1971 = Magyar Kálmán: Adatok a középkori Szent György névadás somogyi forrásaihoz. Somogy megye múltjából. Szerk. Kanyar József. (Levéltári Évkönyv 2.) Kaposvár, 1971. 3–40.
- Magyar Z. 1998 = Magyar Zoltán: Szent György középkori kultusza Magyarországon. Századok 132. (1998) 161–182.
- Makkay 1996 = Makkay János: A sárkány meg a kincsek. Századok 130. (1996) 733–734.
- Maksay 1990 = Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I–II. Bp., 1990.
- Mályusz 1942 = Mályusz Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. Századok 76. (1942) 272–305., 407–434.
- Mályusz 1971a = Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971.
- Mályusz 1971b = Mályusz Elemér: Az V. István-kori gesta. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.) Bp., 1971.

- Marosi 1986 = Marosi Ernő: Megjegyzések a középkori magyarországi művészet liturgiai vonatkozásaihoz. In: „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor. Bp., 1986.
- Marosi 1996 = Marosi Ernő: Bencés építészet az Árpád-kori Magyarországon. A „rendi építőiskolák” problémája. In: Takács 1996, 131–142.
- Marosi 2001 = Marosi Ernő: Bencés építkezések a 13. században. In: Takács 2001, 275–288.
- Marosi 2020 = Marosi Ernő: A donátorok memoriájának késő román kori emlékei Magyarországon. In: Uő: „Fénylik a mű nemesen”. Válogatott írások a középkori művészet történetéről I. Bp., 2020. 271–273.
- Marosi – Tóth – Varga 1982 = Művészet I. Lajos király korában, 1342–1382. Katalógus. Szerk. Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia. Székesfehérvár, 1982.
- Mezey 1999a = D. Mezey Alice: Ják. Szent György templom. (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 606.) Bp., 1999.
- Mezey 1999b = Mezey-Debreczeni Alice: A karzatkápolna nyugati falának 13. századi építésmenete. Rekonstrukciós kísérlet. In: Szentesi – Ujvári 1999, 243–250.
- Mezey 2001 = Mezey Alice: Ják. In: Takács 2001, 400–405.
- Mezey – Szentesi 1991 = Mezey Debreczeni, Alice – Szentesi, Edit: Neue Forschungen zur Abteikirche von Ják. Schriftquellen und Befunde als Hilfsmittel auf der Suche nach der verlorenen Baugeschichte. Kunstchronik – Monatsschrift fuer Kunstwissenschaft, Museumswesen und Denkmalpflege 44. (1991) 575–584.
- Mezey – Szentesi 1992 = D. Mezey Alice – Szentesi Edit: Új kutatások Jákon források segítségével az „eltűnt” építéstörténet nyomában. Henszlmann Lapok 4. (1992) 3. sz. 11–17.
- Mezey–Szentesi 1999 = D. Mezey Alice – Szentesi Edit: A Ják nemzetség, a jáki Szent György-monostor és Ják falu. In: Szentesi – Ujvári 1999, 3–34.
- Mezősiné 1993 = Mezősiné Kozák Éva: A vértesszentkereszti apátság. (Művészettörténet – Műemlékvédelem) H. n., 1993.
- Mollay 1982 = Mollay Károly: Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. (Nyelvészeti tanulmányok 23.) Bp., 1982.
- Moór 1929 = Moór, Elemér: Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Spachgrenze I–II. Ungarische Jahrbücher 9. (1929) 1. sz. 41–67., 230–255.
- Murarik 1938 = Murarik Antal: Az ősiség alapintézményének eredete. Bp., 1938.

- Nógrády 1995 = Nógrády Árpád: „Magistratus et comitatus tenentibus” II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. Századok 129. (1995) 157–194.
- Orbán 1998 = Orbán Imre: A népi vallásosság mint a középkori szentkultusz tükrözője. In: Hermann Egyed Emlékkönyv. Szerk. Sümei József – Zombori István. (METEM Könyvek 20.) Bp., 1998. 87–100.
- Ortvay 1891–1892 = Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV e tabulis rationes collectorum pontificiorum a. 1281–1375. referentibus eruta digesta illustrata I/1–2. A vatikáni okirat-bizottság rendeletére szerk. Ortvay Tivadar. Bp., 1891–1892.
- Oszvald 1957 = Oszvald Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő 6. (1957) 231–254.
- Pais 1964 = Pais Dezső: A régi úton a veszélyben forgó Tátika név védelmére. Magyar Nyelv 60. (1964) 404–414.
- Pataki 1942 = Pataki Vidor: A péterváradai ciszterciak a középkori Kelenföldön. Különlenyomat. „A Ciszterci Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumának évkönyve az 1941–42 iskolai évről. Közzétette Brisits Frigyes. Bp., 1942.” című kötetből.
- Pleidell 1934 = Pleidell Ambrus megfigyelései: Egyházi és világi immunitás. Különnyomat. Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyv IV. (1934) 1–14.
- Plöchl 1960–1962 = Plöchl, Willibald M.: Geschichte des Kirchenrechtes. Zweite, erweiterte Auflage I–II. Wien–München, 1960–1962.
- Pór 1901 = Pór Antal: A szent György vértanúról nevezett jaáki apátság története. Írta Széchényi Miklós gróf, jaáki apát. Századok 35. (1901) 829–833.
- PRT = A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I–XII/B. Szerk. Erdélyi László, (később) Sörös Pongrácz. Bp., 1902–1916.
- R. Kiss 1932 = R. Kiss István: Az egységes magyar nemesi rend kifejlődése. Debrecen, 1932.
- Rácz 1996a = Rácz György: Pannonhalma és Ják. Egy királyi és egy magánkegyúri bencés monostor a középkorban. In: Takács 1996, I. 527–537.
- Rácz 1996b = Rácz György: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp., 1996. 55–81.
- Rácz 1997 = Rácz György: Egerszeg első említése 1247-ből. In: Zalaegerszeg évszázadai. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1997. 67–96.

- Rácz 2000a = Rácz György: A Ják nemzetség és monostoralapításai I-II. *Vasi Szemle* 54. (2000) 7-26., 159-181.
- Rácz 2000b = Rácz György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13-14. században. *Századok* 134. (2000) 147-210.
- Rácz 2001 = Rácz György: A jáki apátság kegyurai a XIV-XV. században. In: *Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. (Analecta Mediaevalia I.) Bp., 179-201.
- Rainer 1996 = Rainer Pál: A középkori veszprémi püspökök pecsétjei (XIII-XVI. század). In: *Tudomány és művészet Veszprémben a 13-15. században. Felolvasóülések Veszprém történetéből 3*. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.) Veszprém, 1996. 42-54.
- Reiszig 1940 = Reiszig Ede: A monyorókeréki Elderbach (Ellerbach)-család. *Turul* 54. (1940) 29-35.
- Romhányi 2000 = Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. H. n. [Bp.], 2000.
- Ruzsa 1994 = Ruzsa Károly: Zalavég története. (Zalai Kismonográfiák 1.) Zalaegerszeg, 1994.
- Sill 1977 = Sill Ferenc: A Vasvár-Szombathelyi székeskáptalan történetének vázlatja. In: *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve*. Szombathely, 1977. 173-239.
- Solymosi 1984a = Solymosi László: Hospes kiváltság 1275-ből. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk. Kredics László. Veszprém, 1984. 17-96.
- Solymosi 1984b = Solymosi László: Észrevételek a ciszterci rend magyarországi történetének repertóriumáról. *Levéltári Közlemények* 55. (1984) 237-251.
- Solymosi 1987a = Solymosi László: Egyházi és világi (földesúri) mortuárium a 11-14. századi Magyarországon. *Századok* 121. (1987) 547-581.
- Solymosi 1987b = *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. *Századok* 121. (1987) 733-736.
- Solymosi 1993 = Solymosi László: Az esztergomi érseki oklevéladás kezdetei. In: *Strigonium Antiquum 2*. Szerk. Beke Margit. Bp., 1993. 81-86.
- Solymosi 1994 = Solymosi László: Veszprémi püspökség. In: *Kristó 1994*, 732.
- Solymosi 1996a = Solymosi László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: *Takács 1996*, I. 481-498.

- Solymosi 1996b = Solymosi László: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: A székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996. 180–201.
- Solymosi 1998 = Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. H. n., 1998.
- Southern 1987 = Southern, Richard William: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Bp., 1987.
- Spekner 2015 = Spekner Enikő: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. (Monumenta historica Budapestinensia 17.) Bp., 2015.
- Spufford 1986 = Spufford, Peter: Handbook of medieval exchange. London, 1986.
- Szabados 1999 = Szabados György: Imre és András. Századok 133. (1999) 85–111.
- Szabó 1936 = Szabó Dénes: A dömösi prépostság adománylevele. Magyar Nyelv 32. (1936) 54–57., 130–135., 203–206.
- Szabó 1969 = Szabó István: A középkori magyar falu. Bp., 1969.
- Szakács 2018 = Szakács Béla Zsolt: The Benedictine Abbey Church of Ják. In: The Art of Medieval Hungary. Ed. Barral i Altet, Xavier – Lővei, Pál – Lucherini, Vinni – Takács, Imre. Roma, 2018. 393–396.
- Szakács 2021 = Szakács Béla Zsolt: Árpád-kori építészet a Dunántúlon. (Opitz Historiae Artium 3.) Bp., 2021.
- Széchenyi 1901 = Széchenyi Miklós gróf: A Szent György vértanúról nevezett Jáki apátság története. Bp., 1901.
- Széchenyi 2006 = Széchenyi Miklós: A Szent György vértanúról nevezett jáki apátság története. Érszegi Géza bevezetőjével, tanulmányával és fordításával kibővített hasonmás kiadás. Pápa, 2006.
- Székely 1953 = Székely György: A parasztság és a feudális állam megszállásának Károly Róbert korában. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Bp., 1953. 19–79.
- Szentesi 2005 = Szentesi Edit: Jáki bencés apátsági templom. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor IV. Szerk. Kőszeghy Péter – Tamás Zsuzsanna. Bp., 2005. 398–406.
- Szentesi – Ujvári 1999 = A jáki apostolszobrok. Die Apostelfiguren von Ják. Szerk./Hg. Szentesi Edit – Ujvári Péter. Bp., 1999.

- Szentpétery 1916 = Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei. Bp., 1916.
- Szentpétery 1927 = Szentpétery Imre: Zlaudus. Magyar Nyelv 23. (1927) 511-513.
- Szovák 1994 = Szovák Kornél: Ákos mester. In: Kristó 1994, 33.
- Szovák 1997 = Szovák Kornél: Abbatiarum in regno primatus. Megjegyzések Pannonhalma egyházi helyzetének eredetéhez. In: Egyház és művelődés. Pannonhalma 996-1996. Tudományos konferencia Pannonhalma és a magyar oktatás milleniuma emlékére. Pannonhalmi Főapátság 1996. október 27-29. Szerk. Hajdú Ákos - Kokas Zsuzsanna. Bp., 1997. 68-79.
- Szovák - Veszprémy 1999 = Szovák Kornél - Veszprémy László: Krónikák, legendák, intelmek. In: SRH Reprint, II. 762-799.
- Szűcs 1978 = Szűcs Jenő: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház. Történelmi Szemle 21. (1978) 158-181.
- Szűcs 1984 = Szűcs Jenő: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva - Fügedi Erik - Maksay Ferenc. Bp., 1984. 341-394.
- Szűcs 1993a = Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. (História Könyvtár, Monográfiák 1.) Bp., 1993.
- Szűcs 1993b = Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. Történelmi Szemle 35. (1993) 1-57.
- Takács 1993 = Takács Miklós: Az oroszlánosi monostor oroszlánja. Archaeologiai Értesítő 120. (1993) 47-61.
- Takács 1989 = Takács Miklós: A belakúti/péteváradai ciszterci monostor. Újvidék, 1989.
- Takács 1996 = Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve I. Szerk. Takács Imre, a történeti tanulmányok társszerk. Monostori Martina - Szovák Kornél. Pannonhalma, 1996.
- Takács 2001 = Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon - Benedictine Monasteries in Medieval Hungary. In: Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig - Exhibition at the Benedictine Archabbey of Pannonhalma 21 March - 11 November 2001. Szerk./Ed. Takács Imre. Pannonhalma, 2001.
- Tóth E. 1992 = Tóth Endre: Szent György. In: Tóth Endre - Nagy Kálmán: Szent György, a lovasság védőszentje. H. n., 1992. 13-35.

- Tóth E. 1997 = Tóth Endre: István és Gizella miseruhája. Századok 131. (1997) 3–71.
- Tóth E. 2020 = Tóth Endre: Szent György: valóság, legenda, jelkép. Vasi Szemle 74. (2020) 3. sz. 259–278.
- Tóth M. 1974 = Tóth Melinda: Árpád-kori falfestészet. Bp., 1974.
- Tóth S. 2001 = Tóth Sándor: A 11–12. századi Magyarország Benedek-rendi templomainak maradványai. In: Takács 2001, 229–266.
- Tóth – Pap 2021 = Tóth Gábor Antal – Pap Ildikó: Ják bencés apátság – embertani vizsgálatok. In: Kutatások a COVID-19 pandémia idején. Szerk. N. Tóth Ágnes – Koós Ildikó. Szombathely, 2021. 43–51.
- Tringli 2003 = Tringli István: A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. Századok 137. (2003) 820–821.
- Tringli 2020 = Tringli Hatalmaskodások a középkori Magyarországon. MTA Doktori értekezés. Vác-Bp., 2020.
- Trogmayer 1996 = Trogmayer Ottó: ...de diruto quondam monasterio... (Szer és Szermonostor). In: Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szerk. Kristó Gyula – Makk Ferenc. (Szeged Könyvek 2.) Szeged, 1996. 117–132.
- Váczy 1932 = Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Bp., 1932.
- Valter 1981 = Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos – Szabó László. Szombathely, 1981. 29–77.
- Valter 1991 = Valter Ilona: Templomépítés, kegyuraság, birtokok Nyugat-Dunántúlon Árpád-házi királyaink idején. In: Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1991. 119–122.
- Valter 1994 = Valter Ilona: Régészeti kutatások a jáki műemlékegyüttesben. Vasi Honismereti Közlemények 21. (1994) 2. sz. 60–61.
- Valter 2004 = Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. (METEM Könyvek 43.) Bp., 2004.
- Valter 2005 = Valter Ilona: A Ják nemzetség Árpád-kori lakóhelye Jákon. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 24. (2005) 537–564.
- Veszprémy 1994 = Veszprémy László: Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. A Szent György-lovagrend alapítása. *Hadtörténelmi Közlemények* 107. (1994) 3–11.
- Wehli 1984 = Wehli Tünde: Donátorábrázolások a magyarországi román kori monumentális művészetekben. *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp., 1984. 357–372.

- Wendehorst 1986 = Wendehorst, Alfred: Andechs-Meranien, Bischof von Bamberg (1203/†1237). In: Lexikon des Mittelalters III. 1762–1763.
- Wertner 1891 = Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–II. Temesvár, 1891.
- Wertner 1898 = Wertner Mór: Az Árpád-kori megyei tisztviselők. Történelmi Tár 21. (1898) 105–133.
- Wertner 1908 = Wertner Mór: Kiadatlan oklevelek. (I. közl.) Történelmi Tár Új folyam 9. (1908) 378–400.
- Winterfeld 1999 = Winterfeld, Dethard von: Bamberg és Ják. In: Szentesi – Ujvári 1999, 499–512.
- Zágorhidi 1996 = Zágorhidi Czigány Balázs: Az Árpád-kori Vasvár topográfája. Vasi Szemle 50. (1996) 389–397.
- Zsoldos 1988 = Zsoldos Attila: Közsabad nemzetségek. Mediaevalia Transilvanica. Tom. II. nr. 1. Satu Mare, 1988. 43–60.
- Zsoldos 1994 = Zsoldos Attila: Adomány. In: Kristó 1994, 30.
- Zsoldos 1997a = Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. Debrecen, 1997.
- Zsoldos 1997b = Zsoldos Attila: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata. Történelmi Szemle 39. (1997) 69–98.
- Zsoldos 1997c = Zsoldos Attila: „Eléggé nemes férfiak...” A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól. In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 1997. 7–18.
- Zsoldos 2011 = Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp., 2011.
- Zsoldos 2022 = Zsoldos Attila: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár, 2022.

Rácz György 1967-ben született Budapesten, diplomáját az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerezte 1991-ben. Azóta az Országos Levéltárban dolgozik. Munkáját Borsa Iván mellett kezdte, majd 1994-től fő feladata a középkori oklevelek digitalizálását végző munkacsoport vezetése, amelynek eredményeképpen 2010-től a középkori oklevelek adatai és képei elérhetővé váltak az interneten (Collectio Diplomatica Hungarica). Később a Családi levéltárak főosztályát vezette (2008–2013), majd főigazgató-helyettes (2011–2019) volt. 1997-től tanít a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, 2003-tól egyetemi docens, 2012–2017 között a Medievalisztika Tanszék vezetője. 2010-től a Turul folyóirat főszerkesztője, a Levéltári Közlemények és a Rubicon szerkesztőbizottsági tagja, az MTA Történettudományi Bizottság titkára (2012–2018). Kutatási és oktatási területe a középkori magyar társadalom- és egyháztörténet, helytörténet, középkori oklevelek, címer- és pecséttan.

PhD értekezését 2001-ben védte meg a Debreceni Egyetemen *A jáki apátság és kegyurai a középkorban. A monostorra vonatkozó oklevelek értelmezése* címmel. Az akkori régészeti és művészettörténeti kutatásokhoz kapcsolódva végezte el az apátságra vonatkozó okleveles anyag kritikáját, az adatok társadalom- és egyháztörténeti szempontú értékelését, valamint új, addig ismeretlen 14-15. századi adatokat tárt fel a monostorról és kegyurairól. A disszertáció egyes fejezeteit szakfolyóiratokban, tanulmánykötetekben, kiállítási katalógusban publikálta. Azóta ezek a cikkek a monostor történetének alapvető szakirodalmát jelentik, így az értekezés egészének kiadása korábban nem vetődött fel. Az utóbbi években eddig soha nem látott mélységű régészeti kutatásra nyílt lehetőség a jáki monostortemplomban, melynek eredményei rengeteg újdonságot hoztak a felszínre, és egyúttal szükségessé tették az építés- és monostortörténet újragondolását is. Bár a 2001-ben megvédett disszertáció eredményei időtállóan bizonyultak, a szerző az utóbbi 20 év történeti és régészeti kutatási eredményeinek felhasználásával újra nagyító alá veszi a monostorra és az alapítókra vonatkozó okleveles és krónikás forrásokat a történettudomány kritikai módszerével.

Rácz György disszertációjának megjelentetése a Magyar Nemzeti Levéltár új könyvsorozatának első, indító darabja.

